

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Haridusteaduste Instituut
Kasvatusteaduste õppekava

Kaily Lääne

KIUSAMISE JA VÄGIVALLA KOGEMUS HARIDUSLIKE
ERIVAJADUSTEGA JA TAVAKLASSI ÕPILASTE HINNANGUL
Magistritöö

Juhendaja: PhD Kristi Kõiv

Läbiv pealkiri: Vägivalla ja kiusamise kogemus

KAITSMISELE LUBATUD

Kristi Kõiv (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Kristi Kõiv (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Vägivald.....	6
1.1. Vägivalla kirjeldus ja väljendumine.....	6
1.2. Vägivalla riskitegurid.....	7
2. Kiusamine.....	10
2.1. Kiusamise kirjeldus ja väljendumine.....	10
2.2. Kiusamise riskitegurid	13
3. Vägivalla ja kiusamisega seotud isikud.....	14
3.1. Vägivallas osalejad.....	14
3.1.1. Agressor ja ohver.....	14
3.2 Kiusamises osalejad.....	15
3.2.1. Kiusaja.....	15
3.2.2. Ohver.....	16
3.2.3. Ohver-kiusaja.....	17
3.2.4. Kõrvalseisjad, õhutajad kaitsjad ja kaasaitajad.....	17
4. Haridusliku erivajadusega õpilaste klassi- ja tavaklassi õpilaste kogemused vägivalla ja kiusamisega.....	18
4.1. Haridusliku erivajadusega õpilaste kogemused vägivalla ja kiusamisega.....	18
4.2. Tavaklassi õpilaste kogemused vägivalla ja kiusamisega.....	20
5. Vägivalla ja kiusamise ärahoidmine.....	21
5.1. Vägivallale ja kiusamisele reageerimine.....	21
Uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused.....	20
6. Metoodika	24
6.1. Valim.....	24
6.2. Andmekogumismeetod.....	26
6.3. Uurimuse protseduur.....	26
6.4. Andmeanalüüs.....	27

6.5. Uurimuse usaldusväärsus.....	28	
7. Tulemused	29	3
8. Arutelu.....	53	
Kokkuvõte.....	60	
Summary.....	61	
Tänu sõnad	63	
Autorsuse kinnitus.....	63	
Kasutatud kirjandus.....	64	
Lisa 1 <i>Intervjuu küsimused</i>		
Lisa 2 <i>Kodeerimistabeli näide</i>		

Sissejuhatus

Vägivald ja kiusamine on inimeste jaoks tavapäraselt negatiivset tähendust omavad nähtused, milles esinevad käitumisilmingud ja tunnused, mille läbi kedagi või midagi kahjustatakse. Kui kiusamist iseloomustavad tunnused, mida enamik uurijaid määratleb ühtemoodi (Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman & Kaukiainen, 1996; Olweus, 1999; Green et al., 2012), siis mõistet „vägivald“ tõlgendatakse isiklikumalt ning see annab rohkem võimalusi, mida pidada vägivallaks. Õpilased määratlevad vägivalda tavaliselt enda loodud ettekujutuse järgi (Strömpl, Selg, Soo, Šahverdov-Žarkovski, 2007). Käesolev uurimus käsitleb nimetatud kahte fenomeni, kuna need omavad mitmeid ühiseid jooni, mis seisnevad ohvrile mõju avaldamises.

Oht vägivalla ja kiusamisega kokku puutumiseks on kõigil, kuid mitmete uurimuste põhjal on erivajadusega õpilased rohkem ohustatud kui erivajaduseta õpilased (Pijl, Frostad, & Flem, 2008; Zablotzky, Bradshaw, Anderson & Law, 2012). Vägivald ja kiusamine ohustavad õpilaste turvatunnet koolis ja koolist väljaspool, kuid isiklik turvatunne omab suurt tähtsust lapse arengus (Kanep, 2008). Kool pole õpilastele alati turvaline koht, kuna iga kolmas õpilane on koolis kogenud kiusamist ja õpilased seostavad vägivalda peamiselt kooliga (Vägivalla..., 2010). Seda teevad ka erivajadusega õpilased, kellel on ka enda hinnangul suurem oht agressiooniga kokku puutuda ja seda samuti eriti koolis (Tement, Vukman & Sostaric, 2014). Kuna ohvreid ei leidu ainult hariduslike erivajadustega (edaspidi: HEV) õpilaste hulgas ongi käesoleva uurimuse kaudu otsustatud vaadelda lisaks HEV õpilastele ka tavaõpilasi, et selgitada, millistes situatsioonides vastavate ohtudega turvalisusele enim kokku puututakse. Seetõttu on uurimuses mõlema õpilaste grupi kokkupuuteid vägivalla ja kiusamisega lähemalt vaadeldud.

Vägivalla ja kiusamise teemaga on eelmise sajandi lõpus hakatud rohkem tegelema seoses suurenenud tähelepanuga inimõigustele, kuna igasugune teise inimese väärkohtlemine on seotud inimõiguste rikkumisega (Smith, 2004). Kiusamisega seotud uurimuste läbiviimine kasvas kiires tempos eelmise sajandi viimasel kümnendil (Kõiv, 2009).

Valik uurida just HEV ja tavaklassi õpilasi, on tehtud eelkõige seetõttu, et selgitada HEV õpilaste kogemusi, mida on uuritud vähem ja kirjeldada taustana ka erivajaduseta õpilaste kogemusi, et tuleks paremini esile mustrid, mis puudutavad HEV õpilaste kirjeldusi, kogemusi ja oskust nimetatud olukordadega toime tulla.

Uurimus võimaldab lisaks selgitada, milliseid vägivalla ja kiusamisega seotud juhtumeid esineb rohkem HEV või erivajaduseta grupi õpilastel ja kas ohvriks ning kiusajaks/agressoriks ollakse süstemaatiliselt, mis väljendub pigem kiusamisena või oht agressiivse käitumise ohvriks langeda on juhuslik.

Uurimuses osalenud HEV õpilased õppisid tavakoolidesse loodud eriklassides, milleks olid õpiraskustega õpilaste klass ja väikeklass. Õpiraskustega õpilaste klassis õpivad õpilased, kelle erivajadus on tingitud õpivilumuste spetsiifilistest häiretest. Seal võib õppida kuni 12 õpilast. Väikeklassis õpivad õpilased, kellel on raskest kroonilisest psüühikahäirest tulenev püsiv normikohasest erinev käitumismuster ja/või õpivõime langus. Tavaklassis õppimine on raskendatud, kuna õpilase eripärad takistavad tulla õppimisega toime ja nende käitumine võib segada kaasõpilasi ning ohustada turvalisust. Väikeklassi õpilastel võivad esineda autismispektri-, sõltuvus-, aktiivsus- ja tähelepanuhäired/ keskendumisraskused, füüsiline vägivaldsus kaaslaste suhtes ja agressiivsus keskkonna suhtes. Vastavas klassis õpib kuni 4 õpilast (Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, 2014). Haridusliku erivajaduseta õpilased, kes uurimuses osalesid õppisid tavaklassides.

Töö teoreetilises osas kirjeldatakse vägivalda ja kiusamist ning erivanusest ja -soost isikute kogemusi vastavate teemadega kokkupuutel. Eraldi on keskendutud HEV ja tavaklassi õpilastele, kellel pole erivajadust. Veel kirjeldatakse vägivalla ja kiusamisega seotud isikutele omaseid jooni ning seejärel vaadeldakse võimalusi, kuidas vägivalda ja kiusamist vähendada.

Empiirilises osas selgub, millised on HEV õpilaste ja tavaklassi õpilaste kogemused ning kokkupuuted seoses vägivalla ja kiusamisega; kuidas on õpilased mõistnud nimetatud situatsioone ja neid kirjeldavad ning kas reageerimisviis vastavatele olukordadele oli tõhus või ebatõhus. Lõpetuseks selgitatakse õpilaste arvamust, kuidas vägivalda ja kiusamist ära hoida.

1. Vägivald

1.1. Vägivalla kirjeldus ja väljendumine

Vägivaldse käitumisena mõistetakse agressiivse käitumise alaliiki (Olweus, 1999; Kõiv, 2001), milles sisaldub füüsiline haiget- või kahjutekitamine. Vägivald tavamõistena on sellest tunduvalt laiem, sisaldades lisaks füüsilisele küljele ka psühholoogilist viga tegemist (Kõiv, 2001).

Olweus pidas vägivalla all eelkõige silmas füüsilise viga või ebamugavustunde tekitamist, milles kasutatakse teise isiku ründamiseks kas oma keha või relvi (Olweus, 1999).

Maailma Terviseorganisatsiooni definitsiooni (2002) järgi on vägivald: „*Teadlik füüsilise jõu või võimu kasutamine, ähvardamine või tegelik jõu kasutamine kellegi vastu, teise inimese, grupi või kogukonna vastu, mis võib esile kutsuda või kutsub esile vigastuse, surma, psühholoogilise kahju, arenguhäireid või vabaduse kaotuse.*” (World Health Organisation, 2002).

Vägivaldal saab jagada kolmeks osaks: (1) enesele suunatud vägivald – vägivald, mille käigus inimene kahjustab ennast, (2) isikutevaheline vägivald – vägivald, mis on põhjustatud teise isiku või väikese grupi poolt ja (3) kollektiivne vägivald – vägivald, mis on esile kutsutud suuremate inimgruppide poolt nt: riigi, organiseeritud poliitilise grupi, militaarse grupi või terroristlike organisatsioonide (Perttu & Allen, 2010).

Vaadeldes kooliõpilaste kirjeldusi vägivallast on selgunud, et enim mainiti verbaalset ja füüsilist kiusamist, mille alla kuulus nt löömine jala või rusikaga. Nimetati ka varastamist, jõu kasutamist, haiget tegemist, relvaga ähvardamist ja grupiviisilist ründamist. Vägivalla põhikomponendina mainiti viha, mida tegid mõlemast soost õpilased võrdselt (Carlson, 2006). Eelnimetatud vägivalla liigid annavad teada, et õpilased nimetavad vägivallaks peamiselt füüsilist agressiooni, mis ilmneb ka Eesti koolides toimunud uurimusest. Lapsed identifitseerisid kõige hõlpsamini füüsilise vägivalla kategooriasse kuuluvaid vägivalla liike: peksmist ja kaklust (Strömpl et al, 2007). Vanusel on oluline mõju vägivallaga seotud situatsioonide mõistmisel, kuna vanuse kasvades osatakse järjest täpsemalt liigitada ja sõnastada spetsiifilisemaid olukordi vägivallaaktides. Võrreldes 8- ja 14-aastaseid, kuulusid nooremate laste sõnavarasse põhiliselt levinumad väljendid nagu kiusamine, narrimine ja tõukamine. 14-aastased mõistsid termineid, mille hulka kuulusid ka piinamine, mõnitamine ja ähvardamine. Veel oskasid vanemad õpilased vägivaldal lahterdada piltide põhjal nelja gruppi: ignoreerimine; verbaalne vägivald, mis jagunes, otseseks ja kaudseks vägivallaks; füüsiline

vägivald ja füüsiline kiusamine. Nooremad ei kasutanud üldse vägivalla spetsiifilist liigitamist ning nende jaoks eksisteeris agressiivne ja mitteagressiivne käitumine (Smith, Cowie, Olafsson & Liefoghe, 2002). Seetõttu, mida noorem on õpilane, seda keerulisem on tal vägivalda kirjeldada.

Tuues välja soolised erinevused agressiivses käitumises, selgus, et poisid kalduvad rohkem kui tüdrukud, veetma aega väljaspool kodu ja nende agressiivne käitumine avaldub rohkem kodust eemal. Tüdrukud väljendasid agressiivsust pigem kodus ja neile avaldasid kaaslased väiksemat mõju (Gracia, Fuenres, Garcia, Lila, 2012).

Erinevate uurimuste tulemused lahknevad selles osas, mis puudutab vägivaldse käitumise kujunemist vanusest lähtuvalt. Nt on leitud, et füüsiline vägivaldsus hakkab vanemaks saades vähenema, kuid suureneb vaimse agressiooni osatähtsus (Strömpl et al., 2007), aga ka seda, et vanuse suurenedes vägivaldne käitumismuster võimendub (Sherer & Sherer, 2011). Meessoost isikud hakkavad väljendama vägivaldust rohkem tõsiste füüsiliste vägivallaaktide kaudu, kuid naissoost isikute poolt suureneb verbaalne agressiivsus (Sharma, Marimuthu, 2014). Seetõttu võib oletada, et üldiselt küll väheneb agressiivne – eelkõige füüsiliselt agressiivne käitumine – ja vaimne agressiivsus, eriti naissoost isikute poolt, näitab suhtelist suurenemistendentsi sugude lõikes. Sellest järeldub, et vägivaldsete isikute arvukus väheneb, kuid vägivaldsed aktid muutuvad oma olemuselt tõsisemaks.

1.2. Vägivalla riskitegurid

Oluliseks vägivalla riskiteguriks on lähiümbruskond, kuhu kuuluvad isikud, kes moodustavad perekonna ja tutvusringkonna. Seda kinnitab asjaolu, et vägivaldses ümbruskonnas elavaid peresid iseloomustab sagedasem vägivald kodus ja vägivaldses peres elades sooritatakse omakorda rohkem vägivaldseid tegusid kodust väljaspool ning satutakse vägivalla ohvriks (Sherer & Sherer, 2011).

Seega on vägivaldses keskkonnas elavatel noortel suurem on oht olla vägivaldne, kui noortel, kes elavad mittevägivaldses piirkonnas (Gracia et al., 2012), sest noorukid, kes tajuvad ümbruskonda, k.a sõpru ja perekonda vägivaldsena olid ka ise vägivaldsemad (Gracia et al., 2012; Sharma, Marimuthu, 2014). Eelnevat arvesse võttes pole kerge selgitada, mis suunal mõju avaldub, kas ümbruskonnalt kodule või vastupidi. Kodune kasvatus „võistleb“

omamoodi väljastpoolt tuleva mõjuga, sest kodu võib olla küll positiivne, kuid välisel keskkonnal on siiski arvestatav mõju (Gracia et al., 2012) – eelkõige seetõttu, et vägivaldseid käitumismustreid võetakse kergesti kaaslastelt üle (Sherer & Sherer, 2011).

Seega vägivallast hoidumist toetab keskkond, kus suhtutakse vägivalda negatiivselt ning pole kaaslaste- (Gracia et al., 2012; Johnson, Burke & Gielen, 2012), õppimiskeskonna-, ümbruskonna- ja ebaturvalise kooli negatiivset mõju (Johnson et al., 2012).

Sagedasemad kokkupuuted vägivallaga on probleemsetest peredest pärit lastel (Borofsky, Kellerman, Baucom, Oliver, Margolin, Community, 2013; Sharma et al., 2014). Vägivallast hoidumine on kergem noortel, kelle vanemad on autoriteetsed, leebed ning soojema kasvatusstiiliga (Gracia et al., 2012), kuid võib juhtuda, et erivajadusega lapsed, kelle vanemad on ülekaitsvad - on kodus hoopis vägivaldsemad, kuna soovivad opositsiooniga, mis sisaldab karjumist või füüsilist agressiivsust, saavutada suuremat iseseisvust ja sõltumatust vanematest (Tement, 2014). On leitud, et lähiümbruskond vanemate kasvatusstiili otseselt ei mõjuta (Gracia et al., 2012). Kuid otsene seos vägivallaga kokkupuutumise sagedusel on ema haridustasemel – oht vägivalla ohvriks sattuda on 23% väiksem lastel, kelle ema on saanud keskhariduse võrreldes nendega, kelle emal on madalam haridus (Türkmen et al., 2013) ning sellel võib olla mõju ka kodusele kasvatusstiilile.

Leitud on ka teisi riskitegureid, millel on seos laste vägivaldse käitumise kujunemisega. Sinna kuuluvad lapse füüsiline väärkohtlemine, noorukite alkoholi ja tubaka tarvitamine, probleemid õppimisega, aktiivsus- ja tähelepanuhäire (edaspidi: ATH), üksindus, meeleoluhäired, negatiivne kogemus lapsena ning meedia mõju. Suurem risk agressiivselt käituda võib nende tegurite kokkulangemisel ilmnedu ligikaudu 18%-l noortest (Sharma, Marimuthu, 2014).

Erivajadusega õpilaste vägivaldse käitumise riskiteguriks võib pidada kõige enam madalat enesehinnangut, mis võib olla isiklikult kogetud vägivalla tagajärjeks. Lisaks leidsid õpilased, kes olid sageli kogenud vägivalda ka endas rohkem vägivaldseid jooni kui need, kelle kogemused olid harvemad. Rohkem vägivalda kogenud õpilased kaotasid kergemini oma käitumise üle kontrolli. Vägivaldne käitumine oli tihti põhjustatud just enesekaitsest, mis tähendab, et vägivaldsetel on suurem risk puutuda vägivallaga kokku. Tüdrukud, kes olid vägivalda palju kogenud, karjusid rohkem, muutusid kärsituks ja vihaseks ilma põhjuseta.

Poisid hakkasid käituma agressiivselt ja nende käitumine muutus tihti provotseerivaks, mis tekitas uusi vägivallaakte (Tement, 2014).

Lapsed, kes on koolis ebaedukad, veedavad rohkem aega tänaval koos delinkventsete ehk seadustrikkuvate kaaslastega (Borofsky et al., 2013), mis võib soodustada agressiivset käitumist, kuna vägivaldne käitumine on delinkventse käitumise üks võimalik avaldumisvorm. Veel on vägivaldsel käitumisel ja ebaedul koolis üks ühine tegur ja see on psühholoogiline stress (Borofsky et al., 2013; Sharma et al., 2014). Seetõttu on sellistel lastel veelgi suurem võimalus muutuda käitumises agressiivseks. Lisaks leiavad probleemset käituvat indiviide, et agressiivsus aitab lahendada igapäevaselt tekkivaid probleeme. Üldjuhul mõtlevad nii ka noored, kes on ise olnud vägivalla ohvrid ja ka nemad suhtuvad vägivaldsesse käitumisse positiivsemalt kui ülejäänud kõrvalseisjad. Mõlemal juhul arvatakse, et agressiivsust võib aktsepteerida, kui ohvrid on selle ära teeninud (Avsi & Gücray, 2013).

Meediast tulenevad vägivaldsed saated ja filmid mõjutavad samuti vägivaldse käitumise kujunemist avaldades mõju igas vanuses lastele. Juba lühike lõik vägivalda sisaldavast saatest või filmist avaldab lühiaegset mõju - väljendudes agressiivsetes mõtetes, emotsioonides ja käitumises, mis sisaldab endas ka füüsilist teisi kahjustavat käitumist. Pikaajalisem vägivaldse meedia vaatamine avaldab mõju hoiakutele, mis muutuvad vägivalda toetavaks (Anderson et al., 2003). Vägivalda sisaldavate programmide negatiivne tagajärg seisneb selles, et lapsed omandavad vägivalla baasil probleemilahenduse strateegiaid (Avsi & Gücray, 2013). Hoiakute muutumine vähendab soovi vägivalda nähes abistavalt sekkuda ja pidurdub ohvrile kaasatundmisvõimet (Anderson et al., 2003). Meediaga seonduvalt avaldavad mõju ka video- ja arvutimängud ning sellega seoses on jõutud eelnevaga samale järeldusele, mis seisneb selles, et vägivaldseid mängu mängivad lapsed on rohkem agressiivsed kui lapsed, kes mängivad mittevägivaldseid mängu. Erinevust ei nähtud vägivaldsete videomängude mõjus poistele ja tüdrukutele (Arriaga et al., 2014). Enim mõju avaldab vägivaldsete programmidega kokkupuutumine kriitilises vanuses – 6-10 aastat, kuna see ennustab vägivaldset käitumist isegi 15 aastat hiljem (Avsi & Gücray, 2013). Enim mõju avaldasid vägivaldsed programmid lastele, kes olid hiljuti olnud kellegi poolt provotseeritud või ärritatud seoses vägivaldse käitumisega (Anderson et al., 2003). Lisaks avaldas vägivald mõju ka ATH-ga seotud tunnuste avaldumisele, kuna meedia vahendusel vägivallaga kokkupuutudes võimendusid ATH-le iseloomulikud tunnusjooned (Nikkelen et al., 2014).

Eelneva põhjal võib järeldada, et vägivaldsed programmid avaldavad kõigile lastele mingil määral mõju, kuid kõige enam avaldub see teatud riskigrupis olevatele isikutele - nt noorematele lastele, teatud erivajadusega isikutele või teistele nõrgestatud positsioonis olevatele individidele, kes elavad ebasobivas keskkonnas või on ise olnud vägivaldsete rünnakute ohvrid.

2. Kiusamine

2.1. Kiusamise kirjeldus ja väljendumine

Järgnev peatükk kirjeldab kiusamisele omaseid tunnuseid ja liigitusi ning toob nende ilmestamiseks esile vormid, kuidas kiusamine õpilaste seas väljendub.

Kiusamine on vägivaldse käitumise alakategooria, millel on kindlad tunnused. Kiusamiseks loetakse tavapäraselt D. Olweuse loodud definitsiooni, mis seisneb korduvas, tahtlikkus agressioonis suhetes, mida iseloomustab jõudude tasakaalutus (Olweus, 1999). Seda definitsiooni on kasutanud ka teised autorid (nt Green et al., 2012 Salmivalli et al., 2012). Negatiivne ja korduv tegevus on ühe või mitme kiusaja poolt suunatud ohvrile, kes on millegi poolest haavatav. Kui tegemist on kaaslaste õrritamise või narrimisega, mis toimub sõbralikult ja ohver ei saa sellest haiget - pole tegemist kiusamisega (Olweus, 1999). Ka Bosacki & Gilles-Rezo (2003) on leidnud, et kiusamine võib toimuda ainult kahe isiku vahel ning ühel kiusajal võib olla korraga rohkem kui üks ohver (Marsh et al., 2011).

Kiusamist hakati süstemaatilisemalt uurima 1970. aastal Rootsis (Olweus, 1999). Eraldi koolikiusamisele on erinevate uurimuste raames hakatud eraldi tähelepanu pöörama alles peale 2000. aasta esimese aastakümne teist poolt. Lisaks õpilaste omavahelisele kiusamisele on kiusamisega tihti seotud ka õpetajad (Kõiv, 2009).

Kiusamine võib väljenduda füüsilises kontaktis, sõnades, miimikas, liigutustes või grupist väljajätmises. Ohvril on raskusi enda kaitsmisega, mis võib tuleneda erinevatest põhjustest, mille tulemusel on üks pool nõrgem. See toob välja tasakaalutuse jõus ja võimuses ning võib seisneda selles, et üks osapool on teisest nõrgem füüsiliselt või vaimselt. Kui olukord ei toimu vaid kahe isiku vahel võib jõudude erinevus seisneda hoopis selles, et mitu isikut kiusavad ühte ohvrit ja on seetõttu ohvrist jõuga üle (Olweus, 1999).

Kiusamist saab klassifitseerida erinevalt. Kõige laiemalt liigitatakse kiusamist otseseks ja kaudseks.

Otsesele kiusamisele iseloomulikud käitumisilmingud on kergemini eristatavad (Marsh et al., 2011). Need seisnevad otseses rünnakus (Olweus, 1999) nagu löömine, tagumine, pigistamine, asjade ära võtmine, pahatahtlik ja häiriv helistamine, mõnitamine, ähvardamine jms. Kaudne kiusamine on suunatud eelkõige suhetele ja ohvri haavatavusele, mille käigus toimub ohvriga manipuleerimine (Marsh et al., 2011).

Kaudne kiusamine sisaldab endas sotsiaalset isoleerimist ja kavatsuslikku grupist väljatõrjumist (Olweus, 1999). Otsest ja kaudset kiusamist võib määratleda ka kolme liigituse taustal, milleks on füüsiline-, verbaalne- ja sotsiaalne kiusamine (Marsh et al., 2011).

Järgnevalt on kirjeldatud seda, kuidas erinevate uurimuste alusel kirjeldavad kiusamist erivanusest ja -soost isikud – alustades eelkooliealistest ja lõpetades täiskasvanutega. Üldiselt võib öelda, et vanuse kasvades täiustub kiusamisega seotud sõnavara ja kooliõpilastel muutuvad kirjeldused järjest enam verbaalsele ja kaudsele kiusamisele tuginevaks, ka hakatakse rohkem kirjeldama kiusamisele omaseid tunnuseid ja kiusamise sõnastamine muutub kirjeldustes täpsemaks. Sellegipoolest leiavad õpetajad sarnaselt noorema vanusegrupiga, et kiusamine on pigem füüsiline rünnak ja vähem tähelepanu pööratakse vaimsele küljele. Vastavalt uuritavate soole tõid tüdrukud rohkem välja kaudse kiusamise ja kiusamisega seotud tagajärgi, poisid aga nimetasid kiusamisele omaseid tunnuseid nagu jõudude ebavõrdsus ja kiusamise korduvus.

Lasteaialapsed nimetasid kiusamisena kõige enam seda, et ei olda lahke ja mainiti, et kiusamisega kaasneb ohvrile haigettegemine. Kiusajat iseloomustati sõnadega, millest võib välja lugeda eelkõige domineerimist ja ohvri alandamist (Gillies-Rezo & Bosacki, 2003). Sellegipoolest ei suudeta enne kooliiga veel pöörata tähelepanu jõudude erinevusele ja reputatsioonile kiusamise kirjeldamisel. Põhiliselt väljendati kiusamise füüsilist poolt (Monks & Smith, 2006).

Nooremad ja vanemad õpilased tõid esile erinevaid tähelepanekuid kiusamise kirjeldamisel. Vanemad õpilased mainisid rohkem jõudude ebavõrdsust, nooremad aga sotsiaalset tõrjutust (Monks & Smith, 2006). Mida nooremad lapsed, seda rohkem anti kiusamisele mitmekesisemaid tähendusi (Menesini & Fonzi, 2002). Eelkooliealised lapsed omistasid kiusamisele laia, aga samas ebatäpset tähendust. Nad nimetasid kiusamist ebameeldivaks ja

haiget tegevaks ega arutlenud jõudude ebavõrduisusest ja korduvas käitumisest (Frisen et al., 2008). Kõige märkimisväärselt sages vanusega kaudse kiusamise nimetamine (Frisen et al., 2008). Vanemate klasside põhikooliõpilased kirjeldasid kiusamist põhjalikumalt, nimetades jõudude ebavõrduisust, otsest füüsilist ja vaimset väärkohtlemist ning sotsiaalset tõrjumist. Leiti, et kiusamist kõige iseloomustavamad aspektid on ohvrile pikaajalise hirmu tekitamine, kiusamise korduvus ja kiusaja poolsed negatiivsed kavatsused (Naylor et al., 2006). Sarnaselt vägivalla kirjeldamisega jäid ka kiusamise tunnuste kirjeldamisel hätta rohkem nooremad õpilased, kuid raskusi esines ka kuni 14-aastastel lastel. Rohkem kui 39,9% kuni 14-aastastest lastest ei osanud vastata küsimusele, mis on kiusamine ning 8,1% vastasid sellele küsimusele teemast mööda. Pooled lastest leidsid, et see seostub põhiliselt füüsiliste aspektidega (Monks & Smith, 2006).

Tüdrukud kirjeldasid kiusamist detailirohkemalt (Frisen et al., 2008; Green et al., 2012) ja tõid enam välja kaudset kiusamist (Green et al., 2012). Nad mainisid rohkem kiusamise verbaalset külge: tunnete haavamist ja hingelise kahju tekitamist (Monks & Smith, 2006). Poisid tõid kirjeldades enam esile jõudude ebavõrduisust ja kiusamisjuhtude korduvuse (Frisen et al., 2008; Green et al., 2012). Põhiliselt seostasid poisid kiusamist reputatsiooni rikkumisega (Monks & Smith, 2006). Erinevused poiste ja tüdrukute kirjeldustes ei tulnud märkimisväärselt esile, kuna olid siiski paljuski kattuvad (Smith, 2002; Monks & Smith, 2006; Boulton et al., 2002). On leitud ka, et soolised erinevused kiusamise kirjeldamisel on väiksemad kui vanuselised erinevused (Menesini & Fonzi, 2002).

Õpetajad ja õpilased olid üksmeelel selles, mis puudutas koolides asetleidvat füüsilist kiusamist, eriarvamused aga ilmnesid kõigis teistes kiusamisliikides - eriti selles, mis puudutas kiusamise verbaalset ja psühholoogilist külge (Menesini et al., 2002). Õpetajad arvasid, et kiusamine väljendub füüsilises agressioonis ja kaudset kiusamist esineb koolis harvemini (Sahin, 2010; Lee, 2006). Sotsiaalset tõrjutust peeti pigem kiusamisele kaasnevaks nähtuseks (Menesini & Fonzi, 2002; Lee, 2006). Õpilased aga leidsid, et just kaudset kiusamist esineb tunduvalt enam kui füüsilist agressiooni (Menesini & Fonzi, 2002). Õpetajate kirjelduste järgi on kiusamine pigem otsene rünnak, füüsiline vägivald ja kellegi alandamine (Sahin, 2010).

Erinevusi kiusamise tähenduse kirjeldamisel ei ole leitud kiusajate, ohvrite ja kaitsjate vahel ning ka kaasatute ja mittekaasatute vahel, kuid märgatud on, et need, keda oli identifitseeritud kiusajana, ei suutnud nii hästi ära tunda kiusamissituatsioone kui teised uuritavad. Kiusajad

leidsid teistest vastajatest enam, et kiusamisele omane käitumine ei ole kiusamine (Monks & Smith, 2006).

Eelnevate uurimuste põhjal on kõige sagedasem kiusamisvorm kooliõpilaste seas otsene verbaalne kiusamine (Boulton et al., 2002; Türkmen et al., 2013). Kõige enam nimetatud kiusamise alaliigid olid halvustavate nimedega nimetamine ja naermine kellegi üle. Neile järgnesid löömine/lükkamine, laimujuttude rääkimine, varastamine, ähvardamine ja surve avaldamine. Kõige vähem osati kiusamise alla paigutada sotsiaalset tõrjumist (Boulton et al., 2002) ja seetõttu võib vähese teadlikkuse tõttu olla just sellesse kiusamise alaliiki kaasatud kõige enam õpilasi.

Selgus, et vanema astme põhikooli õpilased kiusasid otsesel verbaalsel viisil sama sageli nagu noorema astme põhikooliõpilased (Boulton et al., 2002).

Võrrelduna poiste ja tüdrukute kiusamiskäitumist leiti, et põhikoolis tarvitavad poisid kiusamisel rohkem otsest füüsilist vormi (Boulton et al., 2002). 63% poistest oli seisukohal, et valdava osa kiusamisest moodustab füüsiline kiusamine, tüdrukutest arvas sama vaid 29% (Bosacki, Gilles-Rezo, 2003). Kui poiste seas oli füüsiline kiusamine tavapärane ja sarnanes nooremate vanusegruppide omale, oli kiusamise füüsiline vorm tüdrukute hulgas võrreldes algklassidega märgatavalt vähenenud. Tüdrukutel sagenes põhikoolis oluliselt kaudne kiusamine. Sellegipoolest oli ka poistel märgata langust füüsilises kiusamises ning vanuse kasvades üleminekut verbaalsele (Boulton et al., 2002) ning kaudsele kiusamisele (Frisen et al., 2008).

2.2. Kiusamise riskitegurid

Kiusamisega proovitakse tihti saavutada endale võimu, staatust ja populaarsust (Kaikkonen & Hamarus, 2008). See on sotsiaalne ja kultuuriline fenomen, mis on põhiliselt seotud väärtuste ja reeglitega, mida kehtestab kiusaja ning toetavad gruppi kuuluvad isikud. Karistatakse neid, kes püstitatud norme rikuvad (Kaikkonen & Hamarus, 2008).

Sarnaselt vägivallaga on ka kiusamist põhjustav oluline tegur perekond ja sotsiaaldemograafilised faktorid (Türkmen et al., 2013; Raaska et al., 2012). Kiusamiseks võivad anda alust erinevad riskitegurid, mis on järgnevalt toodud esinemissageduse järgi: välimus, käitumine, riided, normist hälbimine, üksik olemine, sotsiaalne ebakindlus, ohvri

taust, kiusaja isiksus ja motiivid (Frisen et al., 2008). Tihti saab kiusamine alguse sellest, et ohvrit hakatakse kutsuma halvustavate hüüdnimedega ja tema reputatsiooni rikkumiseks levitatakse erinevaid jutte. Sageli algab kiusamine väikesest juhtumist, mis puhutakse kaaslaste poolt suureks (Kaikkonen & Hamarus, 2008).

Tüdrukud ja mõlemast soost ohvrid hindasid suurimaks riskiteguriks kiusaja isiksusest, taustast ja motiividest tulenevat (Frisen et al., 2008). 13-aastased tüdrukud arvasid sagedamini kui poisid, et kiusamine võib olla seotud eelnevate kogemustega (Frisen et al., 2008; Green et al., 2012). Poisid mainisid olulisema põhjusena välimust ning sama tegid mõlemast soost isikud, keda ei olnud kiusatud (Frisen et al., 2008). Tüdrukud mainisid rohkem kui poisid, et kiusamist põhjustavaks teguriks võib olla riietus ning sõprade puudumine. Seda, et kiusamine on tingitud ohvrit iseloomustavatest teguritest leidis rohkem poisse (44%) kui tüdrukuid (34%) (Green et al., 2012).

Seega on kiusamine kõige enam seotud grupi normidest erinemisega, mis teistele isiku käitumisest või välimusest tulenevalt mingil moel silma jääb. Tüdrukud tõid rohkem esile varjatud tegureid, mis võivad kiusamist põhjustada, poisid aga pigem väliseid tunnuseid nagu välimus või sõprade puudumine.

3. Kiusamise ja vägivallaga seotud isikud

Järgnev peatükk kirjeldab isikuid, kes vägivalla- ja kiusamissituatsioonides osalevad. Vägivaldsetes olukordades on vägivalla algatajat ja vägivaldsete ilmingutega isikut nimetatud agressoriks. Kiusamisolukorras osalevat isikut, kes soovib teist kahjustada aga kiusajaks. Mõlemas olukorras on olemas kannatajad, keda nimetatakse ohvriks. Erinevus vägivalla- ja kiusamissituatsiooni ohvrite vahel on see, et kiusamisohvrid on ohvrirollis alati korduvalt, vägivallaohvrite puhul võib vägivald korduda, kuid esineda ka ühekordse juhtumina.

3.1. Vägivallas osalejad

3.1.1. Agressor ja ohver. Agressiivne käitumine on seotud empaatia puudumisega ja agressoritele on omased kõrgemad näitajad, mis väljenduvad tundetuses, hoolimatuses ja emotsioonide puudumises (Priddis et al., 2014).

Agressiivsetel lastel on võrreldes mitteagressiivsetega rohkem psüühilisi probleeme, kuhu alla kuuluvad enesejuhtimisega seotud probleemid ja vaimsed häired (Priddis et al., 2014).

Sharma et al. (2014) uurimuses leiti, et agressiivsetel esineb tunduvalt rohkem ärevust ja depressiooni ning rohkem sotsiaalseid probleeme, mõtlemis-, tunde- ja tähelepanuprobleeme. Üle kolme korra rohkem esines agressoritel aktiivsus- ja tähelepanuhäiret või lihtsalt tähelepanuhäiret. Ka madal enesehinnang oli sagedane (Priddis et al., 2014).

Poiste agressiivsust iseloomustab rohkem füüsiline ja verbaalne agressioon ning viha, tüdrukute oma pigem kaudne agressioon. Meessoost isikud on tihemini nii agressori kui ohvri rollis (Sharma, Marimuthu, 2014).

Kuna vägivald ei esine üldjuhul korduvalt ja on tihti ühekordne reaktsioon ohvri suhtes, ei ole otstarbekas kirjeldada täpsemalt vägivallaohvreid. Vägivallaohver ei pea olema agressorist vaimselt või füüsiliselt nõrgem ja esile ei saa tuua ka teisi tunnuseid. Ohver ja agressor ei pea olema varem kohtunud (Olweus, 1999).

3.2. Kiusamises osalejad

3.2.1. Kiusaja. Tihti on kiusajad teistest paremal sotsiaalsel positsioonil ja neil on palju toetavaid sõpru (Marsh et al., 2011; Ditter, 2011). Võrreldes õpilastega, kes ei ole kiusamisse kaasatud, on kiusajatel tavaliselt halvemad sotsiaalsed ja emotsionaalsed oskused (Hussein, 2013), kuid kiusajate sotsiaalsed oskused võivad olla ka hoopis teistest paremad (Kaukiainen, 2002) ning sel juhul peab kiusamiseks põhjust andvaid tegureid otsima mujalt, nt varasematest kogemustest (Marsh et al., 2011).

Kiusajad rikuvad rohkem reegleid ja peavad vähem kinni sotsiaalsetest normidest (Hussein, 2013). Rohkem on kiusajate hulgas poisse kui tüdrukuid (Kumpulainen et al., 2001; Hussein, 2013; Türkmen et al., 2013). Poisid teevad erinevalt tüdrukutest meelsamini valiku kiusajate grupis olemise kasuks kui otsustavad grupi kasuks, mis pole kiusamisse kaasatud (Hussein, 2013). Kõige rohkem kiusavad 5. klassi tüdrukud ja 7. klassi poisid. Tüdrukud on kiusajad poole vähematel juhtudel kui poisid (Kõiv, 2006).

Veel on selgunud, et sarnaselt agressoritega esineb ka suurel osal kiusajatest psüühilisi häireid (O'Brennan, Bradshaw & Sawyer, 2009; Kumpulainen et al., 2001), mis põhiliselt on seotud oskamatusena oma emotsioone kontrollida ning impulsiivse ja agressiivse käitumisega.

Kiusajatele omased tunnused võivad olla aluseks ka hilisemale agressiivsele käitumisele (O'Brennan et al., 2009). Esineb ka suurem kalduvus depressioonile, mis ilmneb rohkem tüdrukutel (Aluede, et al., 2008).

Kiusajate hulka kuulub palju õpiraskustega õpilasi. Kõigi õpiraskustega õpilaste hulgas on kiusajaid 21,4% (Kaukiainen et al., 2002). Võrdlusena on selgunud, et ilma õpiraskusteta õpilased on kiusajad vaid 6-7% juhtudel (Kaukiainen et al., 2002; Kõiv, 2006), mida on üle kolme korra vähem.

Kiusajad on keskmisest agressiivsemad (O'Brennan et al., 2009). Veel on selgunud, et neil esineb tihemini vigastusi. Lisaks kiusamisele ollakse kaasatud tavaliselt ka teistesse antisotsiaalsetesse või delinkventsetesse käitumisaktidesse, mille hulka kuuluvad koolist puudumine, vandalism, poevargused ja sageli ka narkootikumide kasutamine (Aluede, et al., 2008).

Kiusaja käitumise indikaatoriks on enamasti (80% juhtudel) negatiivsed isiklikud kogemused. Soovitakse samastuda agressoritega, sest tundakse end seeläbi võimukama ja tugevamana. Usutakse, et teisi kiusates ennetatakse enda langemist kiusamisohvriks. Kiusajate tegutsemist hõlbustab ja samas ka innustab ohvrite üle saadav võim (Marsh et al., 2011; Ditter, 2011).

3.2.2. Ohver. Ohvreid esineb poiste ja tüdrukute hulgas enam-vähem võrdselt, erinevad ainult liigid: poisid on rohkem ohvriks otsesele ja tüdrukud kaudsele kiusamisele (Türkmen et al., 2013). Tihti mõjub ohver teistele häirivalt. Mõnikord ei sõltu kiusamine ohvri käitumisest, vaid seda põhjustab arenguhäire või muu omadus, mida teised ei soovi või ei oska aktsepteerida (Ditter, 2011).

Ohvrid on vähem populaarsed (Hussein, 2013). Veel valivad kiusajad ohvreid olenevalt sellest, kui kergeks sihtmärgiks osututakse. Kiusajad ei soovi liigset vastuhakku ja seetõttu valitakse ohvriks pigem need, kes ei seisa enda eest piisavalt. Ohvrite oskus ennast kaitsta väheneb hirmu tagajärjel veelgi. Kui kiusamine algab üldjuhul otsesest kiusamisest, kaasneb sageli ka kaudne kiusamine, mille käigus muudetakse ohver sotsiaalselt tõrjutuks ja võidakse levitada tema kohta kuulujutte (Marsh et al., 2011).

Veel on leitud, et sarnaselt agressoritele ja kiusajatele esineb ka ohvritel rohkem psüühilisi häireid võrreldes nendega, kes kiusamisega kokku ei puutu (O'Brennan et al., 2009). Näiteks

on autistlikud lapsed tihti kiusamise objektid (Humbrey, 2008). Ohvritel esineb sagedamini depressiivsust, millega kaasneb isegi suitsiidirisk.

Kiusamine mõjutab ka suures osas ohvri õppimisvõimet ja tekivad raskused keskendumisel, mille tõttu tekib õppimises mahajäämus. Ohvrit iseloomustab suurem murelikkus ning see võib väljenduda füüsilistes ja emotsionaalsetes tervisehäiretes (Aluede et al., 2008). Nad on tihti segaduses ega suuda mõista, mida täpselt tunnevad ja mis on negatiivsete tunnete põhjuseks (Hussein, 2013).

Kõige enam satuvad kiusamisohvriks 6. klassi tüdrukud ja 7. klassi poisid (Kõiv, 2006). Rohkem kui keskmised või andekamad õpilased langevad kiusamise ohvriks õpiprobleemidega lapsed. Madal sotsiaalne intelligentsus, mis oli seotud nõrkade õpioskustega, on samuti näitajaks, mis iseloomustab riski muutuda kiusamisohvriks (Kaukiainen et al., 2002). Uurimuste põhjal olid õpiraskustega õpilased ohvriteks 10,7% juhtudest. Samas kui õpiraskusteta õpilased olid ohvrid 6-8% juhtudel (Kaukiainen et al., 2002; Kõiv, 2006).

3.2.3. Ohver-kiusaja. Sageli ollakse korraga nii ohver kui ka kiusaja. Seda esineb üle kahe korra enam poiste hulgas (Kumpulainen et al., 2001; Hussein, 2013; Türkmen et al., 2013). Põhiliselt on ohver-kiusajad seotud verbaalse kiusamisega, nagu selgus 15-17 aastaste vastajate andmetest. Õpilastest, kes teisi verbaalselt kiusavad, on olnud ise kiusamise ohvrid 80,7% ja keskeltläbi sel määral on neid olnud ka teisi emotsionaalselt väärkohtlevate õpilaste seas (79,9%). Füüsilisel kiusamisel on seos väiksem ja ainult 41,7% õpilastest, kes on teiste vastu füüsiliselt agressiivsed, on kiusamist ka ise varasemalt kogenud (Türkmen et al., 2013).

Õpilased, kes on samaaegselt nii ohvrid kui kiusajad esineb vaid 1% (Kõiv, 2006). Sarnaselt kiusajatele on ka ohver-kiusajad teistest agressiivsemad ning impulsiivsemad. Ohver-kiusajad olid nõus väitega, et kui keegi lööb on õige vastu lüüa. Selle väitega üksmeelne nõusolek eristas neid teistest õpilastest, kuid oli sellegipoolest suurel määral sarnane kiusamisega mitteseotud algklassi õpilaste arvamusega (O'Brennan, Bradshaw & Sawyer, 2009). Sarnaselt ohvritega on ohver-kiusajatel raskusi oma tunnete mõistmisega (Hussein, 2013).

Ohver-kiusajate hulgas on palju õpiraskustega õpilasi, kuna lisaks ohvriks olemisele, on nad ka ise aktiivsemad teiste õpilaste kiusajad (Kaukiainen et al., 2002).

3.2.4. Kõrvalseisjad, õhutajad, kaitsjad ja kaasaaitajad. Võttes arvesse kõiki kiusamises osalejaid on kiusamisse kaasatud valdav enamus kooliõpilasi. Otsesemalt on seotud veidi üle

poolte õpilastest (Hussein, 2013). Kõige enam esineb kiusamisega kokkupuutunud õpilaste hulgas abilisi/kaasaaitajaid ja õhutajaid, aga ka kaitsjaid (Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman & Kaukiainen, 1996). Kiusamise puhul mängivad lisaks kiusajale kõrvaltvaatajad peaaegu alati olulist rolli. Nendest sõltub tavaliselt see, kas kiusamine jätkub (Pöyhönen et al., 2012; Coloroso, 2011). Kõrvaltvaatajate ja kaitsjate hulgas on rohkem tüdrukuid, samal ajal kui poisid on pigem kiusajale kaasaaitajad (Salmivalli et al., 1996). Ka kõrvalseisjatest võivad saada kiusajad, kuna kõrvalseisjad, kes ei sekku, leiavad tihti, et kiusajad saavutavad kaaslaste hulgas populaarsust (Coloroso, 2011).

Tuginedes eelnevatele uurimustele võib väita, et kiusajad suudavad kaaslaste seas saavutada mõjuvõimu ja vajadusel leida endale kerge vaevaga liitlasi. Sellegipoolest on kiusajad vaid väike grupp ülejäänud grupist ja õigeaegse sekkumise korral on ülejäänud isikutel, kelleks võivad olla kõrvalseisjad, õhutajad, kaitsjad ja kaasaaitajad siiski suurem võim.

4. Haridusliku erivajadusega õpilaste klassi- ja tavaklassi õpilaste kogemused vägivalla ja kiusamisega

4.1. Haridusliku erivajadusega õpilaste kogemused vägivalla ja kiusamisega

HEV õpilaste kiusamise ja vägivalla kogemuste kirjeldamisega seoses on tähelepanu käesolevas uurimuses suunatud õpiraskuste-, autismispektri- ning aktiivsuse- ja tähelepanuhäirega õpilastele, kuna nimetatud erivajadusi esines kõige enam uuritavate seas, kes osalesid läbiviidud uurimuses.

Erinevatel andmetel on erivajadusega õpilased kiusamisega rohkem kokkupuutunud kui tavaklasside õpilased (Zablotsky et al., 2012). Kõige enam on ohvriks õpiraskustega õpilased, kuna õpiraskustel on seos lapse sotsiaalse intelligentsusega ja see omakorda omab tihedat seost kiusamisohvriks olemisega (Kaukiainen et al., 2002). Lisaks on uurimused näidanud, et ohvriks on tihti ka autismispektrihäire- (Humphrey & Symes, 2010) ning aktiivsuse- ja tähelepanuhäirega (Wiener & Mak, 2008) lapsed.

Autistide hulgas on märkimisväärselt rohkem tõrjutuid (Carter, 2009). Seda on leidnud ka autistlike laste vanemad, kellest 77% on märganud lapse kiusamist ühe kuu jooksul. Sellest järeldub, et autismispektriga lapsed puutuvad kiusamisega kokku kaks korda enam kui

erivajaduseta lapsed (Cappadocia et al., 2012). Kuna autistidele on omane hiline kõne areng, piiratud kommunikatsioonioskused ja raskused suhtlussituatsioonide interpreteerimisel (Chin & Bernard-Opitz, 2000) võib nimetatu olla põhjuseks, miks autismispektriga õpilased on sagedamini kogenud kiusamist (Zablotsky, 2012; Humphrey & Symes, 2010) ja saanud vähem sotsiaalset toetust vanematelt, klassikaaslastelt ja sõpradelt (Humphrey & Symes, 2010).

Autismispektrihäiretega lastest on kõige enam kiusamisega kokku puutunud Aspergeri sündroomiga isikud (Zablotsky et al., 2012). Lisaks sattusid kiusamise ohvriks rohkem sellised autismispektrihäirega lapsed, kes olid nooremaelised; esines rohkem kommunikatsiooniraskusi ja/või oli vähem sõpru koolis ning kellel endal või kelle vanematel olid vaimsed probleemid (Cappadocia et al., 2012). Aspergeri sündroomiga laste vanematest väitsid 65%, et nende last oli kiusatud viimase aasta jooksul (Carter, 2009). Lapsed ise leiavad, et on kiusamist kogenud vähem ja autistliku häirega õpilastest leidis 38% et on viimase kuu jooksul olnud ohvrid ning ise on olnud kiusajaks 9,3% õpilastest (Zablotsky et al., 2012).

ATH-ga õpilased, eriti tüdrukud, on sageli ohvrirollis (Wiener & Mak, 2008; Taylor et al., 2010). Ka kaaslastelt saavad ATH-diagnoosiga õpilased võrreldes tavaõpilastega rohkem negatiivseid hinnanguid, mis on selgunud sotsiomeetrilise testiga. Õpilased, kelle hüperaktiivne käitumine on väljendunud rohkem, saavad teistelt õpilastelt ka rohkem negatiivseid hinnanguid (Mikami et al., 2013). Samas on neil ka suurenenud risk olla ohver-kiusaja või kiusaja. ATH-ga poisid kiusavad rohkem kui tüdrukud (Wiener & Mak, 2008). Impulsiivse käitumise tõttu võib ATH-ga õpilastel esineda rohkem probleeme lisaks ka vägivallast hoidumisel. ATH-ga lastel on bioloogiline risk käitumishäirete tekkimiseks (Grizenko & Pawlienکو, 1994). See tuleneb sellest, et impulsiivse käitumisega kaasneb oht mitte läbi mõelda oma käitumise tagajärgi. Neil on kalduvus näiteks tegevust läbimõtlema kätte maksta (Taylor, Saylor, Twyman & Macias, 2010). ATH-ga laste kiusamisprobleemid võivad tuleneda madalamast sotsiaalsest kompetentsusest (Taylor et al., 2010).

Üle poole erivajadusega laste vanematest tõid tavakoolis õppimise takistusena välja kaasõpilaste tõrjuva suhtumise (Sotsiaalteenuste ja..., 2009). Pijl et al., (2008) uurimuse andmetel ei ole 52% kommunikatsiooniraskustega ja 58% käitumisprobleemidega õpilastest üldse sõpru või on ainult üks sõber. Frisen et al. (2008) uurimuse andmetel on sõprade puudumine üheks teguriks, miks hakatakse kedagi kiusama.

Erivajadusega tüdrukud puutuvad rohkem kokku suhetega seotud agressiooniga, kuid erivajadusega poisid on kiusamise ohvriks sagedamini kui erivajadusega tüdrukud. Sarnaselt tavaklassi õpilasega, puutuvad ka erivajadusega õpilased nooremas eas rohkem kokku otsese kiusamisega, vanuse kasvades muutub kiusamine kaudsemaks (Tement, 2014)

4.2. Tavaklassi õpilaste kogemused vägivalla ja kiusamisega

Allolev peatükk kirjeldab, milliseid kogemusi, kui sageli ja milliste näitajate põhjal on kogenud tavaklassi õpilased, olles ise olnud kiusamise või vägivalla ohvriks. Enamus õpilasi leiavad, et pole vägivalda kogenud või ollakse sellega kokkupuutunud üksikutel kordadel (Türküm, 2011). Vägivallaga, mis kaasneb kiusamisega, on õpilased kogenud vähem kui verbaalset vägivalda ja seda ollakse kogenud 24% kõigist kiusamisega seotud juhtudest. Vägivalla alaliikidest on õpilased kõige enam puutunud kokku solvamisega (38%) ja kõige vähem füüsilise vägivallaga seotud ähvardamisega (20%) (Kõiv, 2006).

Koolivägivallaga puutuvad tihemini kokku vaesemad õpilased. On leitud, et ühelegi teisele vägivalla liigile see oluliseks mõjuteguriks ei ole. Vaesus on oluline mõjutaja just maakohtades, tuues kaasa eraldatust, agressiooni ja relvadega ähvardamist (Carlson, 2006). Maakohtades elavate 11-19 aastaste tüdrukute kokkupuuted vägivallaga olid traumasümptomite põhjal sagedasemad kui linnas elavate tüdrukute omad. Lisaks avastati neil sagedamini ka posttraumaatilist stressi, depressiooni ja ärevust (Türküm, 2011).

Vanuse järgi kasutavad omavahelises käitumises vägivalda kõige enam kuni neljandas klassi õppivad lapsed (Türküm, 2011). Vanuse kasvades muutub vägivallaga kokkupuutumine harvemaks (Sharma, Marimuthu, 2014).

Levinumateks kohtadeks, kus vägivallaga kokku puututakse, on kooliõu, pesemis- ja riietusruum, klass, koolilähedased kohad ja koolikoridor. Samasuguseid asukohti nimetasid nii poisid kui tüdrukud (Türküm, 2011).

Enamik lapsi on otseselt või kaudselt kokku puutunud kiusamisega. Lasteaialastest leidsid tüdrukud, et kõige suurem probleem on füüsiline kiusamine (71%), poistest leidis seda natuke väiksem hulk (63%). 87% lasteaialastest teatasid, et neid on kunagi kiusatud (Bosacki & Gilles-Rezo, 2003).

Kooliõpilaste kohta kogutud andmed näitasid, et 23% on viimase aasta jooksul kiusamisega kokku puutunud (Green et al., 2012). Kiusamise sagedus on 13-aastaste poiste ja tüdrukute hulgas peaaegu võrdne: poistest pidas ennast ohvriks 19,8% ja tüdrukutest 18,5% (O'Brennan, Bradshaw & Sawyer, 2009). 5,4% tüdrukutest ja 5,6 % poistest leidsid, et neid on kiusatud vähemalt kord nädalas. 13% tüdrukutest ja 11% poistest leidsid, et neid on kiusatud sellel aastal (Frisen et al., 2008). Selgunud on, et nii füüsilise kui ka verbaalse kiusamise ohvriks langemise oht väheneb vanuse kasvades ning nt 15-aastased puutuvad nii füüsilise kui ka verbaalse kiusamisega kokku tihemini kui 17-aastased (Türkmen et al., 2013). Kuna Boulton et al. (2002) uurimus leidis, et vanuse kasvades verbaalne kiusamine sageneb ning Frisen et al. (2008) uurimuses leiti sama kaudse kiusamise kohta, võib see tähendada seda, et kiusamine muutub verbaalselt ja kaudselt küll tõsisemaks, kuid on suunatud väiksemale kontingendile.

Seega olid lapsed puutunud vägivallaga kokku tunduvalt vähem kui kiusamisega ja iseloomulik oli see, et mõlema nähtusega kokkupuutumise hulk vähenes vanuse kasvades.

5. Vägivalla ja kiusamise ärahoidmine

5.1 Vägivallale ja kiusamisele reageerimine

Noorukite oskus vägivallaga seotud probleeme lahendada ei sõltu soost, vanusest ega koolitüübist, kus õpitakse (Türküm, 2011). Euroopa aruannetest vägivalla kohta selgub, et füüsiline vägivald koolikeskkonnas on esinemissageduselt olnud pikemat aega muutumatu, kuid „kergem vägivald” (näiteks ebaviisakus ja verbaalne kiusamine) suureneb. Teadusuuringute põhjal on selgunud, et kergem vägivald on kasvava iseloomuga ja võib viia tõsiste vägivallaaktideni (Pöyhönen et al., 2012)

Kiusamise ärahoidmiseks oleks vaja muuta hoiakuid ja suhtumist kiusamisse, aga ka õpetada oskuseid, kuidas hoida positiivseid suhteid ja tegutseda tõhusalt kiusamise korral. Vastavate oskuste ja hoiakute omandamisele avaldavad positiivset mõju erinevad kiusamisvastased programmid, pärast nende toimumist on vähenenud nii ohvrite kui ka kiusajate arv (Smith, 2004; Tsiantis et al., 2013; Low & Ryzin, 2014). Eriti positiivset mõju omab see, kui nimetatud programmidega tegeletakse järjepidevalt, kuna tulemus ei ilmne kohe ning ka nt üheaastane programm annab vaid vähest efekti oma ebapiisava toimumisaja tõttu. On selgunud, et koolisisest läbiviidavad kiusamisvastased programmid on

efektiivsemad, kui väljastpoolt kooli saadav abi (Smith, 2004). Ka Eesti koolides on viimase 15 aasta jooksul tegeletud kiusamise uurimise ja selle ärahoidmisega rohkem kui kunagi varem (Kõiv, 2009). Ka vägivalla ärahoidmisele avaldavad positiivset mõju koolisisesed programmid. Sobivate käitumismustrite omandamine aitab kõrvalda agressiivset käitumist (Avsi & Gücray, 2013). On selgunud, et vägivallavastased programmid aitavad vägivalda paremini ära tunda ja see aitab kaasa õigeaegsele ja oskuslikule reageerimisele (Pomeroy et al., 2011). Kiusamise- ja vägivallavastastest programmidest on kasu ka erivajadusega õpilastele. Nt on võimalik autistlikele õpilastele õpetada pragmaatilisi oskuseid ja suhtlemist, mis tuleb kasuks kiusamise vähendamisel (Chin & Bernard-Opitz, 2000). Positiivselt mõjub vanemate kaasamine kooli tegemistesse (Zablotski et al., 2012).

Vägivalla ja kiusamise ennetamiseks on vajalik positiivne psühhosotsiaalne õhkkond koolis. Koolides saab seda tagada nii õpilaste kui ka õpetajate omavaheliste suhetega, mis põhinevad usaldusel ja valmisolekus kiusamise korral sekkuda (O'Brennan et al., 2009; Low & Ryzin, 2014). Agressiivsust aitavad ära hoida positiivsed suhted nii õpilane-õpilane kui ka õpetaja-õpilane vahel (Henry et al., 2011). On leidnud kinnitust, et õpilastel, kel pole õpetajaga head suhted, esineb rohkem agressiivset ja häirivat käitumist (Madill, Gest & Rodkin, 2014).

Positiivseid alternatiive aitab kasutusele võtta tõhusam reageerimine agressiivse käitumise vastu õpetajate ning õpilaste poolt (Henry et al., 2011). Õpilased, kes oskasid otsida abi õpetajatelt ja teistel kooli töötajatelt said positiivsemaid tulemusi kiusamise ja vägivallaga toimetulemisel (Eliont et al., 2010). Koolipoolse toetusena soovivad õpilased kõige enam, et keegi neid ära kuulaks, mis annab jõudu probleemist ülesaamiseks ja et keegi näitaks enda hoolimist (Naylor & Cowie, 1999). Tõenäolisemalt pöördutigi abi saamiseks õpetaja poole, keda austati, peeti hoolivaks ja huvitatuks õpilaste käekäigust (Eliont et al., 2010).

Suur osa ohvritest ei räägi aga oma probleemidest. Ohvrid, kes olid 13-aastased, vastasid kõige sagedamini, et nad ei rääkinud juhtunust ühelegi täiskasvanule (23%). Vanemale räägiti juhtunust samuti harva (21%) ja mõlemale vanemale või õpetajale veelgi harvemini (15%). 35% ütlesid, et ei saanud kelleltki abi ning neid, kes said abi oli 26% (Frisen et al., 2008). Nii poisid kui ka tüdrukud otsivad kiusamise ja vägivalla korral abi pigem samast soost inimese juures. Lisaks kirjeldavad poisid vähem kellelegi olukordi, kus nad on olnud ohvrid. 15% ohvritest ei räägi oma kannatustest kellelegi (Naylor & Cowie, 1999). Suurem osa lastest, kes rääkisid täiskasvanule, nimetasid kuulajaks vanemaid, õpetajat või sõpra. Positiivsemalt olid

meelestatud veidi üle poole õpilastest ehk 57% õpilaste arvates oldi saadud väga suurt abi (Frisen et al., 2008). Kõige enam püüdsid vägivalda vältida 15-16aastased tüdrukud ning nende oskused väljendusid paremini kui noorematel õpilastel prosotsiaalses käitumises ja koostööl põhinevas probleemilahendamisoskuses (Garaigordobil et al., 2008).

Koolireeglid on oluliselt seotud vägivalla ennetamisega. Rangemate reeglite ja normidega koolis on vägivaldne käitumine vähem väljendunud ja efektiivsemalt kasutatakse mittevägivaldseid suhtlusmeetodeid. Rohkem järgivad reegleid tüdrukud. Vaadeldes 6.-11. klasse, selgus, et kuuendas klassis avaldavad koolinormid poistele ja tüdrukutele samasugust mõju. Vanuse kasvades see mõju väheneb ja kui reeglite kehtestamisega ollakse hiljaks jäänud, siis kaheksandas klassis ei avalda normide püstitamine poiste agressiivsuse ära hoidmisel enam soovitud tulemust (Henry et al., 2011). Selgunud on, et ka kiusamiskäitumine varieerub kooliti, kuna Eestis läbi viidud uurimus näitas, et kiusamisse kaasatud õpilast arv võis olla 5% - 27% õpilaste koguarvust (Kõiv, 2006).

Koolitöötajad pidasid tõhusaks reageerimisviisiks vägivallaga seotud probleemide lahendamisel ühenduse võtmist lapsevanemaga (Sahin, 2010) ja oluliseks peeti koolipoolset psühholoogilist abi (Von Reinghaus, Castro, Frisancho, 2013). Ühe meetodina leidsid õpetajad, et õpilastele võiks jagada rohkem vastutusrikkaid ja meeskonnatööl põhinevaid ülesandeid ning kasu oleks sellest, kui õpilasi rohkem informeerida vägivallaga olemusest (Sahin, 2010).

Uurimuse eesmärk ja uurimusküsimused

Uurimuse eesmärgiks on kirjeldada HEV ja tavaklasside õpilaste vägivalla ning kiusamise kogemust ning nendest nähtuste ärahoidmise võimalusi uuritavate hinnangul.

Uurimusküsimused on:

1. Kuidas kirjeldavad vägivalda ja kiusamist HEV õpilased ja tavaklasside õpilased?
2. Millised kogemused on HEV õpilastel ja tavaklassi õpilastel seoses vägivalla ja kiusamisega?
3. Kuidas HEV õpilaste ja tavaklassi õpilaste hinnangul kiusamist ja vägivalda ära hoida?

6. Metoodika

6.1. Valim

Uurimuses osalesid HEV klasside õpilased, kellest pooled olid õpiraskustega klassi õpilased, kes on segatüüpi spetsiifilise arenguhäirega ja pooled väikeklassi õpilased, kes on aktiivsuse- ja tähelepanuhäire-, autismispekrihäire-, sõltuvus- või psüühikahäirega. Õpiraskuste- ja väikeklassi õpilaste hulgast pärit uurimuses osalejad on liidetud üheks grupiks, mida nimetatakse edaspidi haridusliku erivajadusega ehk HEV õpilaste grupiks. Õpiraskustega õpilaste klassist ja väikeklassist oli õpilasi valitud võrdsel arvul. Uurimuses osalesid kontrollgrupina haridusliku erivajaduseta tavaklassi õpilased. Valimisse kuulus kokku 48 õpilast. Uurimuses osalejad olid kolmest koolist, millest kaks asus Tallinnas ja üks Harjumaal.

Haridusliku erivajadusega õpilased võeti uurimusse mugavusvalimina. Uurimusse kaasati ka sihipärase valimi teel tavaklassi õpilased, kes moodustasid kontrollgrupi. Kontrollgrupi õpilased olid valitud sobitatud paaride meetodil, kus kontrollgrupi õpilasele leiti sarnaste tunnustega vaste tavaklassi õpilaste seast. Sobitatud paaride moodustamise aluseks olevad kriteeriumid olid: (1) sugu, (2) vanus, (3) hinded eelmisel veerandil, arvestatuna, kas keskmine hinne tunnistusel oli 4.0-5.0 või väiksem kui 4.0; 4, (4) õdede ja vendade arv ning (4) lapse vanusejärgne sünnijärjekord perekonnas.

Õpiraskustega õpilaste keskmine vanus oli 11,4 aastat ja väikeklassis 11,6 aastat. Nii HEV õpilaste kui tavaklassi õpilaste keskmine vanus oli 11,5 aastat ja standardhälve 0,07. Õpiraskustega õpilaste klassi õpilaste hulgast oli uurimuses tüdrukud 50% ja poisse 50%. Uurimuses osalejad õpiraskustega klassist ja kontrollgrupist olid 8-14 aastased. Tüdrukuid oli 7 ja poisse 7.

Uurimuses osalejad väikeklassist ja kontrollgrupist olid 8-14aastased. Keskmine vanus osalejatel oli 11,6 aastat. Väikeklassi õpilaste hulgast oli uurimuses tüdrukuid 7,7 % ja poisse 92,3 % ehk 1 tüdrukut ja 13 poissi.

Kokku kuulus uurimusse õpilasi vanuses 8-14aastat. Tüdrukuid oli 28,6% ja poisse 71,4% ehk 12 tüdrukut ja 32 poissi.

Järgnevas tabelis on välja toodud HEV klassidest ja tavaklassidest valimisse kuulunud õpilased, kuhu on märgitud ka kriteeriumid sobitatud paaride moodustamise põhimõttel.

Tabel 1. Õpiraskustega õpilaste klassi õpilased ja nende kontrollgrupp

1. Sugu. 2. Vanus. 3. Keskmine hinne eelmisel veerandil 2. Õdede-vendade arv ja vanuseline positsioon. 4. Klassitüüp.

1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
T 14a	3	Võ/v	ÕR	T 14a	3	Võ/v	TK
P 14a	3	Nv	ÕR	P 14a	3	Nv	TK
T 13a	3	Võ	ÕR	T 13a	3	Võ	TK
T 13a	3	Võ Võ Võ/v	ÕR	T 13a	3		TK
T 13a	3	Nõ	ÕR	T 13a	3	Nõ	TK
P 13a	4	Võ	ÕR	P 13a	4	Võ	TK
P 13a	3	-	ÕR	P 13a	3	-	TK
P 11a	3	V õ/v	ÕR	P 11a	3	Võ/v	TK
T 10a	4/5	N õ/v	ÕR	T 10a	4/5	Nõ/v	TK
T 10a	4/5	N õ/v V õ/v	ÕR	T 10a	4/5	Nõ/v V õ/v	TK
T 9a	3	V õ/v	ÕR	T 9a	3	Võ/v	TK
P 9a	3	-	ÕR	P 9a	3	-	TK
P 9a	3	-	ÕR	P 9a	3	-	TK
P 8a	3	-	ÕR	P 8a	3	-	TK

Tähised: 1. T-tüdruk, P-poiss; 2. 4/5-Keskmine hinne 4.0-5.0, 3-keskmine hinne väiksem kui 4.0; 3. V-vanem, N-noorem, õ/v-1 õde või vend; V- vanem õde või vend või N-noorem õde või vend; - -õde/vend puudus 4. ÕR-õpiraskustega õpilaste klassi õpilane, TK-tavaklassi õpilane.

Tabel 2. Väikeklassi õpilased ja nende kontrollgrupp

1. Sugu. 2. Vanus. 3. Keskmine hinne eelmisel veerandil 2. Õdede-vendade arv ja vanuseline positsioon. 4. Klassitüüp.

1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
T 14a	3	-	VK	T 14a	3	-	TK
P 14a	3	Nv	VK	P 14a	3	Nv	TK
P 14a	4/5	Võ Nõ	VK	P 14a	4/5	Võ Nõ	VK
P 13a	3	-	VK	P 13a	3	-	TK
P 13a	4/5	Nv	VK	P 13a	4/5	Nv	TK
P 12a	4/5	-	VK	P 12a	4/5	-	TK
P 12a	4/5	-	VK	P 12a	4/5	-	TK
P 12a	4/5	Nõ	VK	P 12a	4/5	Nõ	TK
P 12a	4/5	-	VK	P 12a	4/5	-	TK
P 12a	3	-	VK	P 12a	3	-	TK
P 10a	3	-	VK	P 10a	3	-	TK
P 8a	3	Võ/v	VK	P 8a	3	Võ/v	TK
P 8a	3	Vv	VK	P 8a	3	Vv	TK
P 8a	3	Võ/v	VK	P 8a	3	Võ/v	TK

Tähised: 1. T-tüdruk, P-poiss; 2. 4/5-Keskmine hinne 4.0-5.0, 3-keskmine hinne väiksem kui 4.0; 3. V-vanem, N-noorem, õ/v-1 õde või vend; V- vanem õde või vend või N-noorem õde või vend; - -õde/vend puudus. 4. VK-väikeklassi õpilane, TK-tavaklassi õpilane.

6.2. Andmekogumismeetod

Uurimuses kasutati andmekogumismeetodina poolstruktureeritud vabade vastustega intervjuud (Lisa 1). Intervjuu eeliseks on vahetu interaktsioon uuritavaga ja paindlikkus. See annab võimaluse käsitleda uurimuses osalejat eelkõige subjektina, kes saab ise luua tähendusi. Lisaks annab see võimaluse vastuseid vajadusel täpsustada (Laherand, 2008; Hirsjärvi et al., 2010).

Küsimusi oli kokku 17, mis puudutasid vägivalla ja kiusamise kogemust, koosnedes kolmest vägivalla ja kiusamisega seotud teemaplokist: kirjeldus, kogemused ja ärahoidmine. Intervjuud toimusid individuaalselt iga uuritavaga.

Pärast kahte pilootintervjuud lisati juurde ka küsimused vägivalla ja kiusamise ärahoidmise kohta ja võeti kasutusele varuküsimus, milleks oli: *Mida kiusamine endast kujutab?*

Intervjuu oli olemuselt probleemikeskne, mis võimaldab koguda objektiivseid andmeid nii inimese käitumise kui ka subjektiivse tajumise selgitamiseks (Laherand, 2008).

Esimene teemaplokk sisaldas küsimusi, kuidas kirjeldavad uurimuses osalejad vägivalda ja kiusamist. Küsimused küsiti vägivalla ja kiusamise kohta eraldi. (Lisa 1).

Teine teemaplokk sisaldas uurimuses osalejate kogemuste kirjeldust vägivalla ja kiusamise kohta. See teemarühm sisaldas küsimusi, milliseid olukordi on uuritavad ise kogenud ja milliseid olukordi näinud kõvalt. (Lisa 1). Osalejad pidid vastama ka küsimusele, kui sageli on vastavad olukorrad aset leidnud. Veel olid küsimused nende olukordadega seotud tunnete ja reageerimisviisi kohta.

Kolmanda teemaploki küsimused puudutasid vägivalla ja kiusamise ärahoidmist. (Lisa 1).

Vajadusel tõi parema arusaadavuse huvides intervjuu läbiviija näiteid, mis aitasid küsimusi paremini mõistetavaks teha, lisaks küsis intervjuueerija vajadusel ka lisaküsimusi.

6.3. Uurimuse protseduur

Intervjuude läbiviimise aeg oli 2013 mai ja 2014 veebruar, märts ja juuni. Kõigepealt toimusid intervjuud HEV klassi õpilastega ja hiljem tavaklasside õpilastest moodustatud kontrollgrupi õpilastega.

Uuritavate leidmiseks otsiti kõigepealt koolid, kus oli olemas ka vähemalt üks nimetatud HEV klassidest. Seejärel pöördui e-posti teel hariduslike erivajadustega õpilaste õppe koordinaatori või kooli õppealajuhataja poole, kes suunas küsimuse edasi klassijuhatajatele. Seejärel leiti klassijuhatajaga koostöös õpilased, kes sobivad uurimusse. Koolidesse tuli enne uurimuse toimumist viia nõusolekulehed lapsevanematele edastamiseks, milles informeeriti lühidalt intervjuu sisust ja toimumisviisist. Nõusolek pidi olema jõudnud allkirjastatud kujul tagasi uurimuse läbiviijale enne intervjuu toimumist. Edasi lepiti klassijuhataja või aineõpetajatega kokku intervjuu toimumisaeg.

Uurimus toimus koolitundide ajal ja õpilast intervjueriti individuaalselt eraldi ruumis. Intervjuu viis läbi uurimuse autor. Intervjuud kestsid 6-25 minutit, keskmiselt u 12 minutit. Intervjuu algas sissejuhatava faasiga, milles intervjuerija selgitas uuritavale intervjuu teema ja eesmärgi. Intervjuu koosnes peamiselt avatud küsimustest, millele lisandus kaks suletud küsimust, mis puudutasid toimumise sagedust. Parema mõistmise huvides tõi intervjuerija ka lisaküsimusi nt: *Kas sa oled sellist sõna kunagi kuulnud? Kumb halvem on kas vägivald või kiusamine? Aga kuidas ta teeb seda?*

ja vajadusel näiteid nt: *Kas sõnadega võib ka vägivaldne olla? Kas on võimalik, et ühte inimest ühel päeval kiusatakse ja järgmisel ei kiusata? Olid sa solvunud, pettunud, vihane või kurb?*

Juhul kui uurimuses osaleja oli vastates lähedal mõnele teisele intervjuuküsimusele, siis vahetati vajadusel küsimuste järjekorda.

Intervjuu lindistati diktofoniga. Andmekogumiseks transkribeeriti diktofonil lindistatud intervjuud. Transkribeeritavat materjali oli kokku 66 lehekülge. Transkribeerimise käigus lisati juurde ka lisaküsimused. Enne põhiintervjuusid tehtud pilootintervjuud ei kasutatud andmeanalüüsis. Uuritavate poolne sõnastus on jäetud muutmata.

Intervjueritavate vastused kodeeriti tähistega vastavalt eri- ja tavaklassile, soole ja vanusele järgmiselt: hariduslike erivajadustega õpilane – HEV, tavaklassi õpilane – TK, T – tüdruk, P – poiss, vanus aastates - (vanus)a.

6.4. Andmeanalüüs

Uurimuse andmeanalüüs on kvalitatiivsel sisuanalüüsi meetodil. See võimaldab keskenduda teksti sisule ja selle kontekstilistele tähendustele (Laherand, 2008). Kasutatud on

kirjeldavat uurimisstiili, mis esitab üksikasjalikke kirjeldusi, huvipakkuvaid tunnuseid ja selgitab, millised on nähtustes esilekerkivad käitumisviisid, juhtumid, uskumused ja protsessid (Hirsjärvi, Remes, Sajavaara, 2010).

Kvalitatiivne uurimismeetod toob esile subjektiivseid ja mitteamvulised andmed (Õunapuu, 2014) lähtudes n.ö tegeliku elu kirjeldusest (Hirsjärvi et al., 2010). Uurimuses kasutatakse kvalitatiivset meetodit, kuna see aitab vahetumalt esile tuua uuritavate kogemused.

Uuritavat nähtust püütakse esitada võimalikult terviklikult. Eesmärgiks on leida ja tuua esile uusi tõsiasju, mitte tõestada olemasolevaid (Hirsjärvi et al., 2010). See võimaldab keskenduda peamistele tähendustele, mis on uurimuse seisukohast olulised ja leida kodeerimise käigus lisaks ka peidetud eesmärgid ja kavatsusi. Selle käigus proovitakse saada kodeeritavast tekstist ülevaadet ehk näha seda tervikuna (Kalmus et al., 2015).

Kvalitatiivse uurimuse keskne osa on kirjutamine, rõhuasetus pole tulemuste esitamisel, vaid uurija isiklikul analüüsil. Nii temaatiliselt kui mõisteliselt liigutakse induktiivselt suuremate üldistuste poole (Hirsjärvi et al., 2010). Uurimisviisi tugevus seisneb selles, et võimaldab selekteerida kõige olulisemad aspektid, mida soovitakse esile tuua, põhinedes ringikujulisel analüüsil. Selline analüüs ühendab omavahel erinevad uurimuses olevad etapid, võimaldades nendeni korduvalt tagasi tulla (Laherand, 2008).

Vastavalt kvalitatiivsele sisuanalüüsi meetodile võeti tekstiühikud kokku kodeerimise teel, milles sarnase tähendusega tekstiosad koondati vastavate kategooriate alla (Laherand, 2008). Kodeerimine toimus induktiivse lähenemise järgi. Selleks hakati paremasse lahtrisse esimese sammuna koguma esialgseid koodi tekstiühikute kohta, milles sarnased tekstiühikud said märgitud samanimelise koodiga. Kui koodid olid lõpliku kuju saanud moodustati neist *alakategooriad*. Alakategooriate omavahelise ühendamise kaudu moodustati põhikategooriad, mida uurimuses nimetatakse edaspidi *kategooriateks*. Näide kategooriate moodustamisest on toodud lisas 2.

6.5. Uurimuse usaldusväärsus

Uurimistulemuste reliaablust tõstsid asjaolud, et enne intervjuude läbiviimist teostati kaks pilootintervjuud, et välja selgitada, kas küsimused on õpilastele arusaadavad. Intervjuu küsimuste muutmisel ja intervjuu vastuste kodeerimisel kaasati eksperdina magistritöö

juhendajat. Vajadusel selgitati intervjuu toimumise ajal küsimusi. Selgelt eristatavad on ka uuritavate vastused ja autoripoolne tõlgendus, mis suurendab reliaablust.

Uurimuse reliaablus seisneb veel selles, et intervjuu vastused on kirjapandud võimalikult muutmata kujul, mis vähendab teksti valesti tõlgendamise võimalust ning ka valede järelduste tegemist. Uuritavad said võimaluse vastata individuaalselt. See aitas neil rohkem keskenduda küsimustele ja andis suurema julguse öelda oma arvamust. Lisaks võimaldas individuaalintervjuu uuritaval küsida täpsustusi küsimuse paremaks mõistmiseks.

Andmeanalüüs tehti erinevatel ajaetappidel, et tehtud järeldused oleksid objektiivsed. Selle käigus koguti kokku kategooriad ja alakategooriad, mis esineksid korraga võimalikult suurel arvul vastajatest ning arvestades vastustes esinenud ütlusi, muudeti vajadusel kategooriate sõnastust.

Uurimuse valiidsuse tagab intervjuuküsimuste teemaplokkidesse jaotumine, mis aitab avada vastuseid kõigile kolmele uurimusküsimusele vastavalt uurimisküsimuse teemablokile.

7. Tulemused

7.1.1. Vägivalla kirjeldus. Selles alapeatükis otsitakse vastust küsimusele, kuidas kirjeldavad HEV ja tavaklassi õpilased vägivalda. Vägivalla kirjeldamiseks küsiti intervjuu käigus järgnevaid küsimusi: *Mida tähendab vägivald? Too näide vägivalla esinemise kohta? Milles vägivald väljendub?* Vastustest ilmnes sisuanalüüsi kaudu, et HEV õpilaste ja tavaklassi õpilaste vastustest saab vägivalda kirjeldavate tähendusüksustena esile tuua allpool esitatud kategooriad ja alakategooriaid.

Tabel 3. *Vägivalla kirjelduse kategooriad ja alakategooriad*

Kategooria	Alakategooria
Agressiooni liigid	Füüsiline agressioon HEV, TK Verbaalne agressioon HEV, TK Kaudne agressioon HEV, TK Instrumentaalne HEV, TK Kiusamine HEV, TK Grupiviisiline vägivald HEV, TK
Füüsiline või vaimne jõu kasutamine	Tasakaalutus võimusuhtes HEV, TK Tahtlikkus/pahatahtlikkus/tahtevastatus HEV, TK Haigettegemine HEV, TK

	Vastuagressioon HEV, TK	30
Negatiivne hinnang TK	Halb TK Suhteline TK	

Tähised: HEV-haridusliku erivajadusega õpilased, TK-tavaklassi õpilastest kontrollgrupp

Tabelis 3. olevad kategooriad annavad edasi uuritavate arusaama vägivallast ning uuritavate isiklike kogemusi vägivallaga kokkupuutumisel kajastatakse sellele järgnevas alapeatükis. Peatüki eesmärk on selgitada, kuidas mõistavad uurimuses osalejad vägivalla ja kiusamise mõiste tähendust ja kas saavad sellest aru üheselt. See aitab paremini määratleda, mida peavad vägivalla ja kiusamise kogemuseks HEV ja mida tavaklassi õpilased. Mõiste selgitamiseks võisid intervjuueeritavad enda poolt toodava näite ka ise välja mõelda ja kirjeldada selles olukorda, mis kõige enam vastab kiusamisele omastele tunnustele. Põhikategooriatena esinesid „agressiooni liigid“, „jõu kasutamine“ ja „negatiivne hinnang“.

Kategoorias „agressiooni liigid“ vastasid HEV ja tavaklassi õpilased sarnaselt. Leiti, et sinna kuuluvad: „füüsiline agressioon“, „verbaalne agressioon“ ja „kaudne agressioon“. Füüsiline agressioon jagunes alaliikide põhjal tinglikult tõsisemaks ja vähemtõsisemaks. Tõsisemate füüsilise agressiooni liikide alla kuulus tapmine, mida nimetasid ainult HEV õpilased: „*Kui lastakse keegi maha. Siis kui kui keegi ära tapetakse. ...vägivald on kui röövatakse kulda ja tapetakse politseid ära.*“ (HEV P 8a); „*Siis kui kui üks inimene tungib sisse ja tapab. Kui keegi tuleb klassi ja tõmbab noaga pea otsast.*“ (HEV P 9a).

Vähemtõsisemaid liike pakkusid nii HEV kui ka tavaklassi õpilased. Vähemtõsisemate füüsilise agressiooni liikide alla kuulusid HEV õpilaste poolt pakutuna kaklemine ja löömine. Tavaklassi õpilaste poolt aga lõhkumine, inimese ärarikkumine, peksmine, ähvardamine ja hirmutekitamine: „*No, et üks poiss hakkab teise poisiga kaklema nt palli pärast või kaardi pärast või üldse mingi tühise asja pärast või siis, et ühel poisil on rohkem asju ja teisel poisil vähem. Siis nad lähevad tülli selle asja pärast ja hakkavad kaklema.*“ (HEV P 12a); „*Vägivallaks võib ka nimetada, kui sa lõhud asju, peksad kurikaga kellegi teise autot ja kõik niuke vägivald, mis rikub mingi asja ära. Et inimese rikub ära, peksad – ta hakkab kartma või midagi sellist.*“ (TK P 12a).

HEV õpilased pidasid füüsilise agressioonina silmas eelkõige tõsisema agressiooni liike, mis olid seotud tapmisega või nimetasid vähemtõsisemate liikidena kaklust ja löömist. Tavaõpilased nimetasid vaid vägivalla vähemtõsisemaid liike nagu peksmist ja löömist.

Verbaalne agressioon seisnes mõlema uuritud grupi õpilaste vastustes, mis seisnes õiendamises ja muus sõnalises vägivallas: „*Kui näiteks...kui kellelgi on näiteks uued riided ja see teine tahab ka, siis ta hakkab õiendama, et mõttetud riided jne.*“ (HEV P 12a); „*Näiteks öeldakse midagi halvasti.*“ (TK P 12a).

Kaudse agressioonina nimetati manipuleerimist, ärakasutamist ja eiramist: „*Võid teha nii, et tema sõbrad hakkaksid teda vihkama. Manipuleerimine, ärakasutamine – see kõik on vaimne vägivald*“ (HEV P 14a); „*Eiratakse teda.*“ (TK T 14a).

Üheks agressiooni liigiks oli tavaklassi õpilaste vastustest koosnev alakategooria „instrumentaalne vägivald“. See puudutas relvi ja teisi füüsilise vägivallaga kaasnevate esemete kasutamist: „*Mmm... nagu ongi põhimõtteliselt kätega mingid kahlused. Siis igast need, kes relvadega ja nugadega, nukirauad ja kõik millega saab lüüa.*“ (TK T 14a). Abivahendite alla kuulus ka interneti kasutamine: „*Ja siis on anonüümselt internetis.*“ (TK T 14a), mis oli seotud küberkiusamisega.

Mõlema grupi õpilased tõid agressiooni liigina esile ka kiusamise ja tõmbasid vägivalla ja kiusamise vahele paralleele. Vägivalla liikidena toodi sel juhul kõige enam kõrvuti esile löömine ja kiusamine, kuid esines seoseid ka kahluse ning kinnihoidmisega: „*Kaklemine ja kiusamine. Kiusad kedagi, lükkad vastu seina kedagi ja või siis hoiad kedagi vägisi kapis kinni.*“ (HEV T 14a); „*Kui näiteks kiusad kedagi või lööd või peksad jalaga, kätega.*“ (TK P 12a).

Ühe vägivaldsele käitumisele omase joonena nimetati ka grupiviisilist vägivalda, millesse kuulusid mõlema grupi õpilaste kirjeldused, kus mitu agressorit käitusid vägivaldselt ühe ohvriga. Seda nimetasid mõlema grupi õpilased. HEV õpilased leidsid, et ohver võib olla nt keegi, kes on teiste jaoks uus ja ei kuulu seltskonda. Veel nimetati ühte isikut õhutajaks, kes ütleb teistele, mida teha: „*Kambas tavaliselt näiteks. On näiteks viis inimest. Viis poissi ja üks poiss, kes tuli uude kooli. Siis ta kuidagi tundub nendele poistele nohikuna. Siis nad hakkavadki niimoodi, et üks ütleb, löö teda, siis kolmas ütleb, et nüüd viskame ta lumme ja siis teevadki niimoodi, et näiteks üks ütleb, et tee seda ja siis teine teebki seda. Nad on kambas kõik ja siis teevadki nii, et lükkavad teda ja midagi niimoodi.*“ (HEV T 14a); Tavaklassi õpilased kirjeldasid grupiviisilist vägivalda pigem võrdse koostööna agressorite vahel. Grupiviisilise vägivalla puhul leidsid mõlema grupi õpilased, et tegemist võib olla löömisega. HEV õpilased leidsid, et ohvrit võidakse ka lükata või visata kuskile, tavaklassi õpilased mainisid ka peksmist või millegi löhkumist abivahendite nt kurikatega.

HEV ja tavaklassi õpilased nimetasid ühiselt füüsilise-, verbaalse- ja kaudse agressiooni liike ning ka grupiviisilist vägivalda. Füüsilise agressioonina nimetasid HEV õpilased peamiselt tõsist agressiooni. Tavaklassi õpilased nimetasid agressiooni liikidena instrumentaalset vägivalda, mida ei nimetanud HEV õpilased. Mõlema grupi õpilased nimetasid vägivalla alla kuuluvaks ka kiusamist, mis oli üldjuhul seotud füüsilise agressiooniga.

Järgnev kategooria „füüsilise ja vaimse jõu kasutamine“ sisaldas alakategooriaid: „tasakaalutus võimusuhetes“, „(paha)tahtlikkus/tahtevastatus“, „haigettegemine“ ja „vastuagressioon“.

Tasakaalutusena võimusuhetes nimetati jõudude erinevust agressori ja ohvri vahel, mis oli seotud füüsilise tugevusega. Seda nimetasid HEV ja tavaklassi õpilased: „*Minu arust kiusamine on nagu kellelegi teisele halba tunnet tekitada ja et see, kes kiusab on tema arust kõige tähtsam ja keda ta kiusab – see on kõige nõrgem. Tema on ainult boss siin.*“ (HEV P 14a); „*...on klass sinust allpool või sinu klassist. Sa proovid teda nõrgemaks teha, ta on nõrgem sinust ja siis sa lööd teda, et näidata oma võimu.*“ (TK P 13a).

Tasakaalutust võimusuhetes nimetasid mõlema grupi õpilased ja tõid põhjusena välja füüsilise tugevuse, mille eesmärk on reeglite kehtestamine. Eesmärgi saavutamise vahenditena nimetasid HEV õpilased halva tunde tekitamist ja kiusamist. Tavaklassi õpilased nimetasid löömist. Vahendite kaudu üritati saavutada võimalust näidata end teisest tähtsamana ja saavutada seeläbi suuremat mõjuvõimu.

Tahtliku tegevuse kirjeldused sisaldasid endas nii pahatahtlikku kui ka lihtsalt tahtliku tegevuse kirjeldust. Tahtlik tegevus jagunes omakorda sihipäraseks ehk eesmärgistatuks ja mitteshipäraseks tegevuseks. Kõigepealt on välja toodud näited sihipärase tahtliku tegevuse kohta, kus üritatakse oma soove ellu viia teise isiku ehk ohvri hirmutamise teel. Hirmutamine võis olla seotud ka sooviga midagi varjata, et hoida ära võimalikku isiklikku kahjusaamist. Hirmutamiseks kasutatakse ähvardust füüsilise jõuga, juhul kui ohver ei käitu vastavalt sellele, mida tahab saavutada agressor. Isiklikud soovid võivad olla enesekehtestamine reeglite elluviimiseks või soov saada isiklikku kasu. Sihipärane tahtlik käitumine leidis nimetamist mõlema uuritud grupi õpilaste poolt: „*Et asjad selgeks teha, et ära nii enam tee, muidu saad veel. Nt see on minu territoorium või minu mänguplats. Et sina sinna ei tuleks. See on nagu mingi reegel või et, kui sa seda ei pane tähele siis saad haiget.*“ (HEV P 14a); „*Kui teed teistele haiget ja nagu kiusad teisi. Hoiad kaelast kinni ja ütled, et kui sa mulle raha ei anna, siis ma löön su maha.*“ (TK P 9a).

Isiklikku kasu saadi ka hirmutamise teel, mis seisnes kellegi mingil põhjusel hirmu alla hoidmises, et hoida saladust: „*Ja pärast veel löövad näiteks, kui sa oled mingi suur inimene, et ta nägi näiteks vägivalda pealt ja ei taheta, et ta saaks politseile öelda ja siis lihtsalt pekstakse ja tema auto pekstakse ka kurikatega katki. Ja need mõlemad nagu teevad.*“ (TK P 12a).

Olenevalt situatsioonist ja agressori motiividest võivad olukorrad sisaldada enesekehtestamist nii pahatahtlikel kui ainult tahtlikel eesmärkidel. Sihiliku vägivaldse käitumisena nimetati veel tahtlikust saada isiklikku kasu, kuid alati ei nimetatud selle saavutamise vahendeid: „*Keegi tahab riiki endale võtta või midagi sellist.*“ (HEV P 9a) „*Tahetakse kiusata. Tahetakse teisele haiget teha. Enda tahtmist saavutada.*“ (HEV T 13a); „*Tahavad raha saada.*“ (HEV P 13a).

Tahtlik mittesihipärane tegevus sisaldas ainult tahtlikku elementi. Seda kirjeldati kui tegevust mis tuleb inimese agressiivsetest sisemistest impulssidest, nt vihatundest, mida nimetati HEV õpilaste poolt kuri olemiseks. Mittesihipärast tahtlikku käitumist nimetasid ainult HEV õpilased: „*Kui keegi tahab teisele paha.*“ (HEV P 8a); „*(...)kogu aeg nagu nagu tahad teisi lüüa.*“ (HEV P 8a); „*...või siis tahad aknast alla lükata (...).*“ (HEV T 14a). Selline käitumine sisaldas kas lihtsalt tahtlikku tegevust või ka pahatahtlikkust, mis väljendus sisemises soovis teha teisele halba.

Tahtlik tegevus võis olla seega seotud sooviga saada kasu, mida nimetati mõlema grupi õpilaste poolt või hoida ära võimalikku kahjusaamist, mida leiti vaid tavaklassi õpilaste poolt.

Veel kuulus selle alakategooria alla HEV klassi õpilaste poolt nimetatud tahtevastaste elementidega vägivald: „*Ta hoiab teda kinni ja siis peksab.*“ (HEV T 13a); „*Siis kui keegi mitte naljaga...tavaliselt lapsed mängivad ja naeravad, aga siis üks lööb ja teine nutab.*“ (HEV T 13a); „*Vägivald on see, kui mingi inimene kasutab jõudu teise tahtmiseta. Kui teine ei taha, siis ta kasutab ikka enda jõudu.*“ (HEV T 13a). Tahtevastaste elementidega vägivald tähendas seda, et mainiti teadlikust sellest, et vägivaldne käitumine kahjustab kuidagi teist inimest ja on talle füüsiliselt või vaimselt vastuvõetamatu. See välistaks vägivaldse käitumise mänguhoos.

Uuritavad nimetasid ka haigettegemist, mis on osaliselt sarnane eelneva alakategooriaga, sest ka see väljendab kellegi kahjustamist. Kategooriate piiride segunemist ilmestab ka järgnev kirjeldus: „*See on nagu peksmine või sunniviisiliselt haiget tegemine. Sa ei ole talle midagi*

teinud, aga ta tuleb sind nagu millegipärast peksma.“ (HEV P 14a). Haigettegemisega seondult eristus kaks joont, millest üks oli vaimne ja teine füüsiline, kuid valdavalt nimetati neid liike kooseksisteerivalt ja nimetati mõlema grupi õpilaste poolt: „*Seda, kui füüsiliselt või vaimselt kellelegi teed haiget.*“ (HEV T 13a).

Füüsilise ja vaimse jõu kasutamine väljendus uuritavate kirjeldustes ka vastuagressioonina, mis seisnes ebameeldivale käitumisele rünnakuga vastamises: „*Kui kellelgi on igav, siis ta lihtsalt torgib teist inimest ja teine läheb närvi ja siis ta virutab teisele ja tekibki kaklus.*“ (HEV P 13a); „*No, mõnikord on kättemaks näiteks. Et kui teine on midagi halba teinud, vägivalda, siis teine teeb vastu jälle vägivalda kättemaksuks.*“ (TK P 12a). Vastuagressioon väljendus seega kättemaksus, mis võis ilmned a kohe või alles määramata aja pärast.

Kategooria „füüsilise ja vaimse jõu kasutamine“ seisnes mõlema grupi õpilaste arvates füüsiliste jõudude erinevuses, kus üks pool oli nõrgem ja teine tugevam. Agressioon jagunes sihipäraseks mida nimetasid nii HEV kui ka tavaklassi õpilased ja mittesihipäraseks, mida nimetasid ainult HEV õpilased. Jõu kasutamise eesmärkideks pidasid mõlema grupi õpilased reeglite kehtestamist või vastuagressiooni kättemaksuks, kuid ilmn es ka sihipäratut agressiivset käitumist, mis tulenes agressiivsetest impulssidest.

Kategooria „negatiivne hinnang“ seisnes vägivalla olemusele hinnangu andmises: „*Muidu ei ole hea, aga sõjas on hea.*“ (TK P 8a); „*Seda, et vägivald on väga halb asi.*“ (TK P 10a). Vägivallale andsid hinnangu ainult tavaklassi õpilased. See seisnes selles, et vägivalda hinnati üldjuhul halvaks, aga eriolukorras - nt sõjas, kiideti see ka heaks.

7.1.2. Vägivallakogemus. Järgnevas alapeatükis otsitakse vastust küsimusele, milline on HEV ja tavaklassi õpilaste poolt kogetud vägivald uuritud isikute kirjeldustele tuginedes. Vägivallakogemuste kirjeldusi uuriti järgnevate küsimuste kaudu: *Kirjelda, milliste vägivalda puudutavate olukordadega oled ise kokku puutunud? Mida sa nendes olukordades tundsid? Mida sa tegid? Milliseid olukordi oled näinud kõrvalt? Kui sageli oled vägivallaga kokku puutunud ise seda kogedes? Kui sageli oled vägivallaga kokku puutunud ise seda kõrvalt nähes?* Vastustele tuginedes ilmn esid järgnevad kategooriad:

Tabel 4. Vägivallakogemuse kategooriad ja alakategooriad

Kategooria	Alakategooria
Kogetud agressiooni liigid	Füüsiline agressioon HEV, TK Kiusamine HEV

	Asjade äravõtmine TK Ei ole isiklikku kokkupuudet vägivallaga HEV, TK
Kogetud vägivalla sagedus	Tihti HEV Harva k.a ühekordne juhtum HEV, TK
Reaktsioon vägivallale kogedes	<u>Mittetõhus:</u> Vastuagressioon HEV, TK Mittereageerimine HEV, TK
Kõrvalt nähtud vägivall	Füüsiline vägivall HEV, TK Verbaalne vägivall HEV, TK Kaudne vägivall HEV Grupiviisiline vägivall TK
Vägivalla pealtnägemise sagedus	Harva HEV, TK Tihti HEV
Vägivalla pealtnägemisega kaasnevad negatiivsed tunded HEV, TK	Kurbus HEV Halb tunne HEV, TK Hirm HEV, TK Segunenud tunded HEV, TK
Vägivalla võrdlus kiusamisega	Kiusamine ja vägivall on erinevad probleemid HEV Vägivall ja kiusamine on mõlemad tõsised probleemid HEV Vägivall on tõsisem võrreldes kiusamisega HEV, KK Kiusamine ja vägivall on seotud ning kattuvad probleemid HEV, TK
Vägivalla isiklikud põhjused	Isiklikud probleemid HEV Ärritus, viha TK Isikuomadused HEV
Teadvustamata põhjusega vägivall HEV, TK	
Agressori halvad sotsiaalsed oskused	
Agressori demograafilised tunnused	Üks inimene HEV Poisid HEV Täiskasvanud TK
Ohvri erinemine HEV, TK	
Ümbrus	Kool ja kooliümbrus HEV, TK Avaliku ruumi varjatud osa, õu HEV, TK Õu HEV, TK

Tähised: HEV-haridusliku erivajadusega õpilased, TK-tavaklassi õpilastest kontrollgrupp

Kategooria „kogetud agressiooni liigid“ alla kuulus uuritavate vastustest tulenevalt alakategooria „füüsiline agressioon“, mis sisaldas endas kaheksa olukorda. Esimeses oli uuritav ise agressori rollis ja seda tunnistati vaid HEV grupi õpilaste poolt, kus põhjuseks nimetati närvi minemist: „Ma läksin hetkel nii närvi, ma ei kontrollinud ennast ja hakkasin teda lööma kogu aeg näkku. Kui järgmine päev mult küsiti, miks seda tegin, siis ma ei

teadnudki vastust.“ (HEV P 13a). Teist liiki olukordades oli uuritav ohvri rollis ja seda nimetasid mõlema grupi õpilased. HEV õpilased nimetasid asjade lükkamist, löömist ja peksmist: (...) *ütles, et: „Suitsu tahad?“ ma ütlesin, et ma ei suitseta ja siis: „kui sa ei suitseta, siis me anname sulle peksa.“* (...) *Lõi käte ja jalgadega ja võttis mu mütsi ära talvel.* (HEV P 11a); *„Minu enda isa peksis mind. Tema on näiteks hea näide sellest, kuidas ta mind mitu aastat peksis.“* (HEV T 14a). Tavaklassi õpilased nimetasid kogetud füüsilise agressioonina lükkamist ja loopimist: *„Kui ma läksin ükspäev sõbranna juurde, siis oli nii, et suured poisid. Nad hakkasid nagu naljapärast meid lumepallidega loopima.“* (TK T 10a).

HEV õpilased ja tavaklassi õpilased nimetasid isiklikult kogetuna füüsilist vägivalda. HEV õpilased kirjeldasid ennast ka agressorina, mida tavaõpilased ei teinud. Füüsilise agressiooni kogemusena kirjeldasid HEV õpilased eelkõige peksmist ja löömist, tavaklassi õpilased ei nimetanud olulist isiklikku füüsilist kokkupuudet agressoriga nagu löömist või peksmist. Vägivallakogemuste hulka arvati HEV õpilaste poolt veel kiusamist: *„Me mõlemad kiusasime üksteisi.“* (HEV P 9a). Tavaklassi õpilased nimetasid aga asjade äravõtmist: *„Üks suur on, ta vahest võtab mu iPad-i ära või arvuti.“* (TK P 12a).

Mõlema grupi õpilaste hulgast vastati ka seda, et ei olda isiklikult vägivalda kogenud: *„Ei millegagi...ainult kiusamisega.“* (HEV P 12a). Isiklikku kogemust mitte omanud õpilaste hulgas oli mõlema grupi õpilasi.

Mõlema grupi õpilased nimetasid kogetud olukordade alla füüsilist agressiooni, millega seondvalt nimetasid HEV õpilased põhiliselt lükkamist ja peksmist, tavaklassi õpilased aga lükkamist ja loopimist. Lisaks nimetasid HEV õpilased kiusamist ja tavaklassi õpilased asjade äravõtmist.

HEV õpilased olid kiusamist kogenud eelkõige tihti. Harva k.a ühekordne juhtumina olid vägivalda kogenud tavaklassi õpilased.

Edasi vaadeldi kategooriat „reaktsioon vägivalda kogedes“, mille alla kuuluvad alakategooriad „vastuagressioon“ ja „mittereageerimine“ olid mõlemad mittetõhusad. Vastureaktsiooni kirjeldustes nimetati füüsilist vägivalda. HEV õpilased nimetasid viga tegemist, tavaklassi õpilased löömist, mis oli seotud kellelegi tagasi tegemisega: *„Kui sa teed viga, siis sulle tehakse kohe tagasi.“* (HEV P 9a); *„No näiteks kui keegi lööb kedagi, siis teine hakkab ka kohe vastu lööma.“* (TK T 9a) või enesekaitsega: *„Enda kaitseks - jah, seda küll. Kui teine tuleb lööb, siis ma annan ikka vastu!“* (HEV P 13a).

Mittereageerimist nimetati samuti mõlema grupi õpilaste poolt. HEV õpilased mõtlesid selle all agressioonile mittevastamist, tavaklassi õpilased aga olukorrast mitte rääkimist, kuna

leidsid, et seda võib lugeda nt kaebamiseks: „*Ma ei ole kunagi kaevanud. Vanasti kaebasin enam ma ei ole kaevanud, sest ma ei taha kaebupunn olla, kuigi see ei ole kaebamine. Ikkagi ma ei tea, miks ma ei suuda kaevata.*“ (TK P 12a).

Nii HEV kui ka tavaklassi õpilased kasutasid vägivallale reageerimiseks mittetõhusaid viise. Tõhusaid viise reageeringutes ei esinenud.

„Kõrvalt nähtud vägivalla“ kategooria alla kuulusid olukorrad, mis alakategooriatena jagunesid „füüsiliseks vägivallaks“: „*Vahest nii nurga taga näen, kuidas kedagi nagu lüüakse.*“ (HEV P 14a); „*Pärast trenni on mindud kätega kallale.*“ (TK P 13a), „verbaalseks vägivallaks“: „*Kiusamisi ja norimisi ma näen küll väga palju kooliväliselt.*“ (HEV T 14a); „*Vägivaldsed ütlevad rumalaid sõnu eestimaalastele.*“ (TK P 9a) ja „kaudseks vägivallaks“, mis ilmnes HEV õpilaste vastustest: „*...ma akna pealt nägin, et ühed lapsed, siin kooli juures, kui ma läksin koju ja siis nad mingid keegi vist varastas kellegilt ühe asja ja siis nad siin lammutasid ja said lõpuks, lõpuks sai üks inimene kätte.*“ (HEV P 8a).

Tavaklassi õpilased kirjeldasid ka juhtumeid, kus esines korraga nii verbaalset kui füüsilist vägivalda nt vaheldumisi esinesid kaklus, kividega viskamine ja narrimine: „*Jah. Mingi ükskord... noh need olid venelased, nägin nemad mingi hakkasid kaklema. Siis ma vaatasin, mu sõber oli seal ka. Siis mu sõber oli seal ja siis nad hakkasid kividega, võtsid kivid kätte ja hakkasid teda narrima.*“ (TK P 8a).

Seega nimetasid kõrvalt nähtuna nii HEV kui ka tavaklassi õpilased füüsilist ja verbaalset vägivalda, sellele lisandusid ainult HEV õpilaste poolt nimetatud kaudne vägivald ja tavaklassi õpilaste poolt nimetatud grupiviisiline vägivald.

Kategooria „vägivalla pealtnägemise sagedus“ sisaldas endas HEV õpilaste ja tavaklassi õpilaste vastuseid, kus hinnati vägivalla nägemist harva toimuvaks: „*Seda juhtub harva. Siin koolis ma seda pole näinud, sest ma alles tulin siia kooli.*“ (HEV P 13a); „*Seda ei ole eriti näinud.*“ (TK P 13a). Tihti olid vägivalda näinud ainult HEV õpilased: „*Tavaliselt näen seda iga jumala nädal...neli korda vähemalt. Näen, kuidas keegi solvab kedagi, lükkab kedagi, keegi läheb kellelegi kallale.*“ (HEV P 14a).

Vastustest tulenes, et nii HEV kui ka tavaklassi õpilased on vägivalda näinud harva, kuid osa HEV õpilasi oli vägivalda näinud ka tihti, mis on sarnane vägivalla isiklikule kogemisele.

Vaadeldes korraga vägivalla kogemust isiklikult ja kogemust kõrvaltvaatajana selgub, et HEV õpilaste ja tavaklassi õpilaste vastustes kattusid kategooriad, mis näitasid, et vägivalda on kogetud isiklikult tihti, kuid kõrvaltnähtuna harva. Vägivalla isikliku kogemuse nimetamine harva toimuvaks oli iseloomulik vaid tavaklassi õpilastele ja kõrvaltvaatajana vägivalla nägemist pidasid tihti toimuvaks vaid HEV õpilased.

Vägivallaga kaasnevate tunnetega seoses kirjeldasid mõlema grupi õpilased negatiivseid tundeid. Tunnetest nimetasid HEV õpilased viha, kurbust, halba ja teismoodi tunnet, jahmumist ning ärevust. Tavaklassi õpilased nimetasid hirmu ja halba tunnet. Neist tulenevalt moodustati alakategooriad „kurbus“, „halb tunne“, „hirm“ ja „segunevad tunded“. Üldjuhul tundsid õpilased segunevaid tundeid. Alakategooria „kurbus“ alla kuulus: „*Ma vaatasin lihtsalt pealt ja nutsin.*“ (HEV T 14a), alakategooria „halb tunne“ seisnes järgnevas: „*Oli väga halb tunne ja ma läksin nuttes koju.*“ (TK P 12a), alakategooria „hirm“ sisaldas: „*Mul oli selline..., üsna jahmunud olin. Kerge ärevus oli sees, et mis nüüd edasi saab...*“ (HEV T 14a); „*Kurb ja kardan ka tiba, sest mõnikord on hästi väärtuslik asi (mis ära võetakse).*“ (TK P 12a) ja alakategooriasse „segunenud tunded“ sobitusid vastused: „*Vihane ja kurb.*“ (HEV P 9a); „*Ma nägin, kuidas mu isa kakles teise mehega, kui oli purjus ja see teine mees peksis ta läbi. Ma nutsin ja tahtsin teisele mehele kallale minna.*“ (HEV T 14a). Sellisel juhul esines korraga viha ja kurbus.

HEV õpilased nimetasid vägivalda nähes rohkem erilaadilisi tundeid kui tavaklassi õpilased.

Vägivalda võrreldi ka kiusamisega, mis seisnesid kirjeldustes, kus vägivalla ja kiusamise vahele tõmmati paralleele või leiti hoopis, mille poolest need eristuvad. Esimese joonena leiti, et kiusamine ja vägivald on erinevad probleemid, mis oli pakutud vaid HEV õpilaste poolt: „*Vägivallas nad seisavad ühe kohapeal, kiusamisel liiguvad. Kiusamisel see, kes kiusab – ta räägib kõik teistele edasi.*“ (HEV P 13); „*Vägivald on see, kui sa teed midagi ilma asjata, ilma põhjusega, lihtsalt teed. Kiusamine on siis, kui sul on ka mingi point seda teha.*“ (TK P 12a).

Vägivalda ja kiusamist ka seoti, tuues aluseks nende tõsiduse astme, mille kohaselt nii HEV kui tavaklassi õpilased leidsid, et tegemist on tõsiste probleemidega: „*(...) Kiusamine ja vägivald – mõlemad on tõsised.*“ (HEV P 13a). Mõlema grupi uuritavad leidsid ka, et vägivald võib olla kiusamisest tõsisem: „*On küll, aga see pole nii füüsiline kui näiteks vägivald, sest tavaliselt kiusamisel ei lööda teisele rusikaga näkku. Tõukamine ja kellegi närvi ajamine enda lõbu pärast, see on iseenesest kiusamine.*“ (HEV P 14a); „*Erinev, sest see (kiusamine) ei lähe nii hulluks, kui peksmine.*“ (TK P 12a).

Kiusamise seotust vägivallaga leidsid HEV ja tavaklassi õpilased, mis väljendus selles, et kiusamist ja vägivalda nimetati mõlema grupi õpilaste arvates kattuvaks. Lisaks toodi tavaklassi õpilaste poolt esile ka see, et vägivald sarnaneb rohkem füüsilisele kiusamisele: „*Ma olen aru saanud, et vägivald ongi kiusamine ja selline peksmise moodi.*“ (TK P 12a).

Selgus, et kiusamist ja vägivalda erinevateks probleemideks pidamine ilmnes ainult HEV õpilaste vastustest. Leidsid ka HEV õpilasi, kes sarnaselt tavaklassi õpilastega pidasid vägivalda ja kiusamist seotud nähtusteks. Siiski hindasid mõlemad uuritavate grupid vägivalda ja kiusamist tõsisemateks probleemideks ja arvasid, et vägivald on tõsisem.

Vägivalla isiklike põhjustena nimetasid HEV õpilased isiklike probleeme: „*Sellepärast, et neil on endal probleeme, neid kiusatakse.*“ (HEV T 14a); „*Kodus võivad ka pereprobleemid olla, et mõned isad, mõned emad on – näiteks, et kui sina nõusid ära ei pese, siis sa võid vitsa saada või midagi sellist. Et see on ka vägivallaga seotud.*“ (HEV P 14a) ja isikuomadusi: „*(...) oled selline vägivaldne nagu. Nagu, et kõigi peale kuri (...). See on inimese sees.*“ (HEV P 13a). Tavaklassi õpilaste vastustest ilmnes põhjustena ärrituvus ja viha: „*Kui vihane oled teise peale*“ (TK P 12a).

Vägivalla taga peituvaid isiklike probleeme märkasid HEV õpilased, kes leidsid, et vägivald võib olla seotud kiusamise ja pereprobleemidega. Isiklikku ärritust nimetasid tavaklassi õpilased.

Vägivalla põhjused jäid tihti ka teadvustamata nii HEV kui tavaõpilaste vastuste poolt. HEV õpilased nimetasid põhjusteks närvi minemist, eesmärgi puudumist: „*Ei olnud, eesmärki ei olnud. Lihtsalt ma läksin närvi.*“ (HEV P 13a) ja suvalisi põhjusi, tavaklassi õpilased aga eesmärgitult tegevust, milles oldi ise kõrvaltvaataja: „*Nt ka lihtsalt heast peast löövad teda.*“ (TK P 12a). Nii HEV kui ka tavaklassiõpilased leidsid, et põhjused, mis ollakse vägivaldsed ei pea olema väga suured.

Kogetud vägivallaga seoses kirjeldati HEV õpilaste poolt kaasnevat viha emotsiooni: „*(...) siis kui ta on su vihavaenlane*“ (VK P 9a).

Veel kirjeldasid HEV õpilased kogetud vägivallaga seoses agressori halbu sotsiaalseid oskuseid: „*Noh, et inimesed ei suuda sõnadega asju selgeks teha siis. Tahavad n.ö ikka rusikad käiku võtta ja jalad ka ikka...füüsiliselt.*“ (HEV T 14a). HEV õpilased arvasid, et agressoritel võib olla raskusi verbaalse eneseväljendusega ja lisaks ei oska nad muul viisil leida sõpru või saada tähelepanu.

„Agressori demograafiliste tunnuste“ kategooria alla kuuluvalt nimetasid HEV õpilased agressorina ühte inimest: „*Täpselt sama vana kui mina. Üks õpilane. Aga nüüd ma olen temaga juba sõbraks saanud.*“ (HEV P 9a) ja poissi: „*No, et see, nagu üks poiss on hästi nagu vihane ja tahab kõiki lüüa ja nagu läheb niimoodi ja lööb ühte teist poissi.*“ (HEV P 9a),

tavaklassi õpilased leidsid, et agressor võib olla täiskasvanu: „*Eks-vangid.*“ (TK T 13a); „*Näiteks kui suured inimesed hakkavad koos jooma.*“ (TK T 14a).

HEV õpilaste vastustest nimetati agressorit tihti kaudselt „ühe inimesena“ või siis nimetati poisse. Tavaklassi õpilased nimetasid agressorina täiskasvanud inimesi.

Ohvri tunnuste osas leidsid mõlema grupi õpilased, et ohver erineb millegi poolest. HEV õpilaste arvates hõlmas see agressorile ja ohvrile omaseid erinevaid tunnuseid: „*Kui näiteks...kui kellelgi on näiteks uued riided ja see teine tahab ka, siis ta hakkab õiendama, et mõttetud riided jne.*“ (HEV P 12a)“. Tavaklassi õpilased leidsid, et erinevus võib seisneda selles, et ohver erineb teistest isikutest, kellega ta koos on, „*Neil on midagi, mis eristavad neid teistest. Nt mingi puue või lihtsalt on vaiksemad.*“ (TK P 13a).

Mõlema grupi õpilased kirjeldasid ohvrile iseloomulikke väljapoole paistvaid tunnuseid, mis seisnesid riietuses, puudes, erinevuses suhtlemisel või vaesuses. Lisaks sellele töid HEV õpilased välja erinevuse, mis puudutas vaid kahte isikut - ohvrit ja agressorit, tavaklassi õpilased aga sellise erinevuse, mis seisnes ohvri ja laiema grupi inimeste vahel.

Vägivalla toimumiskohana nimetati kooli ja kooli ümbrust: „kool ja kooliümbrus“: „*Koolis lihtsalt*“ (HEV P 12a); „*Suure maja wc*“ (koolis) (HEV P 13a); „*Koolimaja ees*“ (HEV P 14.a); „*Kooli lähedal, seal skateparkis*“ (TK P 12a), avaliku ruumi varjatud osa: „*Seal, kus kooli üldse pole näha, siis tehakse niimoodi. Näiteks bussijaamas. Bussijaama taga.*“ (HEV T 14a); „*Pimedates kohtades.*“ (TK T 13a); „*Väljaspool kooli. Siis ei ole niipalju inimesi, kes seda näeb ja suuri inimesi, kes sekkuvad vahele.*“ (TK P 13a) ja õues viibimist: „*Õues*“ (HEV P 14a); „*Tartus. Õues.*“ (TK P 9a).

Mõlema grupi õpilased leidsid ühiselt, et vägivald võib toimuda koolis või kooliümbruses, avaliku ruumi varjatud osas ja õues.

7.1.3. Vägivalla ärahoidmine. Järgnev alapeatükk annab edasi uuritavate poolse nägemuse sellest, kuidas vägivalda ära hoida ja mismoodi ollakse varasematele kogemustele tuginedes käitunud. Vastused sellele on saadud järgnevast küsimusest: *Mida tuleks ette võtta, et vägivalda poleks? Uuritavatel paluti tuua ka näiteid.*

Tabel 5. Vägivalla ärahoidmise kategooriad ja alakategooriad

Kategooriad	Alakategooriad
<u>Tõhus toimetulek</u>	Head suhted HEV Abi kutsumine HEV, TK Vältimine HEV, TK Interaktsioon HEV, TK

	Sekkumine TK Tagajärgedele mõtlemine HEV, TK	41
<u>Mittetõhus toimetulek</u>	Vastuagressioon HEV Ei saa ära hoida TK	

Tähised: HEV-haridusliku erivajadusega õpilased, TK-tavaklassi õpilastest kontrollgrupp

Selles alapeatükis kirjeldatakse, kuidas uuritavad leiavad, et oleks sobilik vägivallaga kokku puutudes käituda, millist abi soovitakse saada ja kelle poole kõige tõenäolisemalt pöördatakse. Eelneva selgitamiseks on uuritavate vastuste põhjal loodud kategooriad „tõhus toimetulek“ ja „mittetõhus toimetulek“, mis väljendavad alakategooriaid,

mis on seotud kas positiivse lahenduse leidmise või mittepositiivse lahendusega.

Tõhusat toimetulekut väljendas heade suhete nimetamine, mis koosneb HEV õpilaste arvamustest, kus väljendati sõbralikkust ja heatahtlikkust: „*Et inimesed omavahel hästi läbi saaksid ja ei solvaks üksteist ja ei võtaks teiste asju ja. Oleksid sõbralikud.*“ (HEV T 13a). Tõhusat toimetulekut väljendas ka mõlema grupi õpilaste poolt pakutuna arvamus, et vajalik on kutsuda abi, mis väljendus kellelegi rääkimises. Leiti, et olukorrast peaks rääkima nt õpetajatega või kutsuma vajadusel politsei: „*Siis peaks lihtsalt politsei kutsuma ja kui keegi sinust aru ei saa, siis tuleb pikaks ajaks vangi.*“ (HEV P 11a); „*Kõigepealt tuleks ikkagist seda rääkida koolis. Lihtsalt seda õpetajatega rääkida, et nad tõesti kontrolliks lapsi (...)*“ (HEV T 14a); „*Kutsuda politsei.*“ (TK P 12a).

Nii HEV kui tavaklassi õpilased pakkusid tõhusa viisina vältimist, mis sisaldas nii vägivaldsete olukordade kui ka teatud asjade vältimist, mis võivad vägivalda tekitada: „*Ei peaks suhtlema selliste inimestega, kes on käitunud nii.*“ (HEV P 9a); „*Sooviksin, et ei oleks väga palju vägivalda, sellepärast, et nii oleks rahulikum Eestis, kui nii palju vägivalda ei oleks. Ja neid arvutis asju, muidu me muutume liiga energiliseks ja siis me hakkamegi sedasi nagu kõikidele asjadele pihta minema ja kõiki lööma, seepärast, et me oleme hästi energilised siis.*“ (TK T 9a). Tõhus sekkumine tähendas õpilaste arvates ka probleemiga tegelemist erinevate inimeste vahelises interaktsioonis: Seda nimetasid nii HEV kui ka tavaklassi õpilased „*Õpetaja peaks selle õpilasega rääkima ja siis kutsutakse vanemad kooli (...).*“ (HEV T 13a); „*Helistatakse vanematele ja räägitakse, et vanemad võiksid hakata teistmoodi kohtlema oma last, et mitte ära hellitada ja nii...*“ (TK P 12a). Nimetati ka vajadust välisele sekkumisele, mida leidsid vaid tavaklassi õpilased ja see seisnes vägivaldsete õpilaste eraldamises või pealtnägijate pooltes vägivalda tõkestavas käitumises: „*Tuleks erikoolidesse*

panna.“ (TK P 12a); „*Tuleb vahele ise minna. Kaitsta väiksemat. Ja või lihtsalt rääkida täiskasvanud inimesega.*“ (TK P 13a).

Tõhusate alakategooriate alla kuulus veel mõtlemine tagajärgedele, mida nimetasid HEV ja tavaklasside õpilased: „*Tuleks mõelda, et mis on selle tagajärjed ja kui sa ei soovi, et seda ka sulle tehakse. Või kasvõi see laamendamine seal Tallinnas, et noh, mõtle kas see on ilus, et need klaasid niimoodi puruks peksti ja mis on selle tagajärjed. Kas see on mõistlik ja mis on selle tagajärjed?*“ (HEV T 14a); „*Tuleks mõelda, kas nad üldse peavad seda tegema.*“ (TK T 13a).

HEV õpilased nimetasid vägivalla ärahoidmisvõimalustena häid suhteid kaaslastega, tavaklassi õpilased seda ei teinud. Abi kutsumist ja koostööd erinevate isikute vahel pidasid oluliseks mõlema grupi õpilased, mis tähendas seda, et leiti vajadust probleemi teadvustada juhtumit kellegagi jagades. Arvati ka, et enne vägivaldne olemist tuleks mõelda, millised on selle käitumise tagajärjed. Lisaks nimetati HEV ja tavaklassi õpilaste poolt ühiselt vältimist. Tavaklassi õpilased nimetasid lisaks ka sekkumist, mis tähendas vahele minemist või agressori võimaluse piiramist olla vägivaldne.

Mittetõhusate viisidena nimetasid HEV õpilased vastuagressiooni: „*Kui keegi tuleb mind lööma, siis ma annan talle lõuga.*“ (HEV P 12a); „*Kui keegi mind kasvõi puudutaks, ma arvan, et ma tapaks ta ära.*“ (HEV P 13a) ja seda, et vägivalda ei saa ära hoida: „*Seda ei saagi teha*“ (TK P 9a); „*Seda ei saa nii lihtsalt ära hoida.*“ (TK T 13a).

Mittetõhusate viisidena nimetasid HEV õpilased vastuagressiooni ja tavaklassi õpilased seda, et vägivalda pole võimalik ära hoida.

7.2 Kiusamine

7.2.1. Kiusamise kirjeldamine. Selles alapeatükis on edastatud uuritavate kirjeldused kiusamise kohta. Kategooriates on nimetatud olulisemad tunnused, mis ilmnesisid vastustest. Uuritavatele esitatud intervjuu küsimused olid: *Mis tähendab sinu jaoks kiusamine? Milles kiusamine väljendub?* Uuritavad tõid kiusamise kohta ka enda loodud näite, mis ei pruukinud olla reaalses elus toimunud.

Tabel 6. Kiusamise kirjeldamise kategooriad ja alakategooriad

Kategooriad	Alakategooriad
Kiusamise liigid	Füüsiline kiusamine HEV, TK Verbaalne kiusamine (k.a küberkiusamine) HEV, TK Kaudne kiusamine HEV, TK

	Asjade äravõtmine HEV, TK Grupiviisiline kiusamine HEV, TK	43
Füüsiline või vaimne jõu kasutamine	Tasakaalutus võimusuhetes HEV, TK Tahtlikkus ja pahatahtlikkus HEV, TK Vastureaktsioon HEV, TK	
Kiusamise tunnused	Korduvus HEV, TK	

Tähised: HEV-haridusliku erivajadusega õpilased, TK-tavaklassi õpilastest kontrollgrupp

Kategooria „kiusamise liigid“ alla kuulusid alakategooriatena „füüsiline kiusamine“, „verbaalne kiusamine“, „kaudne kiusamine“, „asjade äravõtmine“ ja „grupiviisiline kiusamine“.

Kiusamisest rääkides oli iseloomulik, et vastajad nimetasid sageli ühe juhtumi kirjelduses mitmesse erinevasse alakategooriasse kuuluvaid liike. Iseloomulik oli see, et kõik kiusamise kirjelduste põhjal moodustatud kategooriad ja alakategooriad olid HEV õpilastel ja tavaklassi õpilastel kattuvad.

Uurimuses osalejate arvates sisaldas füüsiline kiusamine käte või jalgadega löömist, sisaldades kergematel juhtudel lükkamist, raskematel aga peksmist: „Siis sa nagu lükkad teda natuke.“ (HEV T 14a); „Füüsiliselt kiusamine on see kui niimoodi pekstakse“ (TK T 14a). Verbaalse kiusamisega seondult leiti, et olulist rolli omab sõnadega halvasti ütlemine või sõnumitega ähvardamine: „Kiusata võib ka sõnadega, nt ütled halvasti talle.“ (HEV T 13a); „Norid, küberkiusamine on... nt kui sa telefonis või helistad talle ja või nt facebookis nagu praegu on või Skype...või räägid, et ma tapan su ära. See on kiusamine. Nt tüdruk tuleb koolist koju ja mingi inimene saadab talle koguaeg sõnumeid. Ma tean, mis sa teed, ära püüagi teha seda. Ja siis kui tüdruk magama läheb nt, siis ikka saadab, et kui kellelegi räägid, ma tapan su. Ja niuke on küberkiusamine.“ (TK P 12a). Verbaalset kiusamist mainisid rohkem tavaklassi õpilased, kes mainisid ka erinevate abivahenditega seotud kiusamist nt küberkiusamist.

Kaudse kiusamise all mõeldi põhiliste tunnustena mitteverbaalseid žeste nagu kurja näoga olemist, kirjade kirjutamist ja tõrjumist. Seda ilmestavad järgnevad kirjeldused: „Saadad talle roppe kirju, laua peale paned, siis kui teda pole veel koolis. Jaa niimoodi, et valetab kogu aeg.“ (HEV P 9a); „Niimoodi salaja teiste peale rääkimine.“ (HEV P 9a); „(...) eirad kedagi. Näiteks on kümme inimest koos ja see üheteistkümmes istub üksi. Ta jäetakse välja grupist ja...“ (HEV T 14.a); „(...) ja suga ei suhelda klassis.“ (TK T 14a).

Kiusamise alla paigutati ka asjade äravõtmine: „Viis poissi õues ja üks hakkab koju minema kotiga. Viis poissi tulevad ta ümber, võtavad koti ära ja hakkavad üksteisele viskama... samal ajal poissi lükkama ja peksavad.“ (HEV P 14a); „Kui keegi võtab teiselt asja ära, loobib seda

ja. *Võib-olla ka ühekordne.*“ (TK P 13a) ja grupiviisiline kiusamine, mis puudutas nii füüsilist kui verbaalset kiusamist ja tähendas seda, et kiusajatena mainiti vähemalt kahte inimest:

„Näiteks, et on kolm tüdrukut ja üks tüdruk veel. Kes on siis, tal on üks...ta on hästi paks, tüse inimene ja teised on hästi ilusad ja sellised fake tüdrukud. Ja siis see teine, ei kanna meiki ja on natuke tüse ja siis need teised hakkavad teda koguaeg nagu paksuks norima hakkavad koolikotti ja asju ära võtma, viskama.“ (HEV T 14a); *„Seal on umbes kuus last. Neli tükki kiusavad ühte ja nad võtavad ära näiteks koti ja viivad ära ka... Kaks tükki viivad ära ja neli tükki hoiavad teda kinni.*“ (TK P 13a).

Kategooria „füüsilise või vaimse jõu kasutamine“ alla kuulusid alakategooriad „tasakaalutus võimusuhtes“, mis esines kiusaja ja ohvri vahel ja selles võis märgata kolme aspekti: seos vanusega: *„7 aastane tahab liituda... õues on mingi jalgpallimäng, või mingi mäng... et ta tahab nt 12 aastaste poistega mängida. Aga nemad ei taha ja siis nad hakkavad järsult teda kiusama: „Sa oled liiga väike ja sa ei sobi siia!““* (HEV P 14a), erinevused kiusaja ja ohvri vaimsetes võimetes: *„Arvatakse, et see inimene ei ole teistega võrdväärne teistega. Või ta ei ole nii tark kui teised. Kõik põlgasid teda. Kuigi jah...ta tõesti imes tinti, muudkui ilastas koguaeg. Sellised mustad riided olid tal seljas. Ja mina veel pidin ta kõrval istuma.*“ (HEV T 14a) ja seoses ohvri füüsilise arenguga, mis väljendus väiksemas kasvus: *„Siis kui ma olin väga väike, siis üks poiss kiusas mind, praegu 9 aastane. Siis kui ma olin väiksem mingi kahe või kolme aastane, siis ta kogu aeg mingi kiusas meid, koos mu sõbraga, kiusas kogu aeg meid. See...No...ähvardas mind, et tema on kõvem kui meie, et me oleme väiksemad kui tema. Ja me jooksisime ära.*“ (TK P 8a).

Alakategooriast ilmnes, et HEV õpilased eristasid agressorit ja ohvrit eelkõige vanuse ja vaimsete võimete poolest, tavaklassi õpilased aga füüsilise arengu põhjal, mis kaudselt väljendub füüsilises tugevuses.

Õpilaste kirjeldustes märgati füüsilise ja vaimse jõu kasutamisega seonduvalt ka tahtlikkust sh pahatahtlikkust, mis seisnesid soovis olla teistest parem: *„Pahatahtlikkust. Tahetakse paremad olla, kui see teine, keda kiusatakse.*“ (HEV P 13a); *„Et teised tunneksid häbi ja alavääristatakse.*“ (TK T 14a) või lihtsalt esineb mittesihipärane soov kiusata, mida nimetati osadel juhtudel ka pahatahtlikkuseks: *„Siis kui keegi ... tahab teisele midagi halba.*“ (HEV T 12a); *„Ee nagu, et kui keegi on nagu kurja näoga ja nad on nagu üksteisele niimoodi vastakuti. Ja siis neil on rusikad püsti või siis lihtsalt tahavad niimoodi jalaga lüüa.*“ (TK P 9a).

Eelnevalt nimetatud alakategoorias sisalduvad nii tahtlikkus kui ka pahatahtlikkus esinesid mõlema uuritud grupi vastustes.

Kiusamisega seoses kirjeldati ka vastureaktsiooni, mis on saanud alguse ühe isiku kogemata või meelega toimunud füüsilisest kokkupõrkest teise isikuga ning tulemusena soovib teine vastata toimunule agressiooniga: „...kas ta on midagi öelnud teisele või siis võetakse teiste asju ja ta hakkab kiusama teda.“ (HEV P 13a); „Nt tema pärast sul miski asi läheb halvasti. Sa kiusad teda nagu selle eest.“ (TK P 12a); „Et, näiteks üks poiss kõnnib kuskil ringi ja lihtsalt nagu tuleb teine poiss ja siis nad hakkavad rääkima ja siis üks poiss lihtsat kogemata, võib ka nii juhtuda, läheb talle suure hooga vastu ja siis teine saab haiget ja siis ta võib ka kohe vastu hakata lööma. Et ta võib seda võtta niimoodi, et ta seda meelega tegi.“ (TK P 13a). Vastuagressiooni nimetasid mõlema uuritud grupi esindajad.

Kategooria „kiusamise tunnused“ sisaldas alakategooriat „kiusamise korduvus“, mida nimetasid tunnustena nii HEV kui tavaklassi õpilased. See seisnes kiusamise toimumises korduvalt erinevatel ajahetkedel: „No, et keegi nagu ütleb talle halbasid sõnu järjest kogu aeg nagu.“ (HEV P 9a); „Kiusamine toimub tavaliselt mitu korda, mitte ainult ühe korra, sest see ei ole kiusamine siis. Kiusamine toimub mitu korda, iga jumala nädalal – see oleks siis kiusamine.“ (HEV P 14a); „No sa pidevalt kordad seda koguaeg. Näiteks teed kõdi ja teisele hakkab see närvidele käima. Alati ei pea kõdi tegema, vahest võib midagi muud ka teha.“ (TK P 9a).

Kiusamise korduvust nägid HEV ja tavaklassi õpilased sarnaselt kiusamist sisaldava tegevuse kordamisena. HEV õpilased arvasid, et kiusamine võib väljenduda ka ühekordses juhtumis, kus teatud tegevust korratakse - nt öeldakse järjest halbu sõnu või tehakse korduvalt midagi, mis teisele ei meeldi.

7.2.2. Kiusamise kogemus. Järgnev alapeatükk edastab uuritavate kogemusi kiusamisega kokkupuutumisel. Kogemused on seotud nii isiklikult kogetuga kui ka kõrvalt nähtud juhtumitega, mis on saadud vastustena kuuele intervjuuküsimusele: *Milliste kiusamist puudutavate olukordadega oled ise kokku puutunud? Mida sa nendes olukordades tundsid? Mida sa tegid? Milliseid olukordi oled näinud kõrvalt, kui kiusamine toimub? Kui sageli oled kiusamisega kokku puutunud ise seda kogedes? Kui sageli oled kiusamisega kokku puutunud ise seda kõrvalt nähes?*

Tabel 7. Kiusamise kogemuse kategooriad ja alakategooriad

Isiklikult kogetud kiusamise liigid	Füüsiline kiusamine HEV, TK Verbaalne kiusamine HEV, TK Kaudne kiusamine HEV Asjade äravõtmine HEV
-------------------------------------	---

Isiklikult kogetud kiusamise sagedus	Tihti HEV Juhuslik HEV Harva KK	46
Reaktsioon kogetud kiusamise korral	<u>Tõhus:</u> Kellegi teavitamine HEV, TK Eemaldumine HEV Ignoreerimine HEV, TK Sekkumine TK <u>Mittetõhus:</u> Vastureaktsioon HEV, TK Vältimine TK Negatiivsed tunded HEV, TK Ei tundnud midagi HEV	
Kõrvalt nähtud kiusamine	Füüsiline HEV, TK Verbaalne HEV, TK Kaudne HEV	
Kiusamise pealtnägemise sagedus	Juhuslik HEV Harva HEV, TK Tihti TK	
Reaktsioon kiusamist pealtnähes	Negatiivsed tunded TK	
Kiusamise isiklikud põhjused	Isiklikud probleemid HEV Naljapärasust HEV, TK Antipaatiat ohvri suhtes HEV Teadvustamata põhjusel HEV	
Kiusaja oskuste puudujäägid	Ei tunda käitumiseeskirju HEV	
Kiusaja demograafilised tunnused	Vanemad poisid TK Nooremad lapsed HEV	
Ohvri demograafilised tunnused	Välimus HEV Erinemine HEV, TK Väiksemad lapsed TK	
Ümbrus	Kool ja kooliümbrus HEV Avaliku ruumi varjatud osa, õu HEV, TK	

Tähised: HEV-haridusliku erivajadusega õpilased, TK-tavaklassi õpilastest kontrollgrupp

Isiklikud kogemused olid peamiselt seotud kirjeldustega, milles uuritav oli olnud ohver, kuid esines ka vastupidiseid juhtumeid. Kategooria „kogetud kiusamise liigid“ alla kuulusid alakategooriatena „füüsiline kiusamine“, millega kokkupuuteid kirjeldasid HEV ja tavaklassi õpilased. Nimetati löömist, lükkamist ja kinni hoidmist: „Okei, üks näide siis oli selline, et ma hakkasin õue minema ja üks poiss jooksis mulle järgi. Minust kaks kolm aastat suurem. Ta hakkas mind lihtsalt lükkama ringi ja hoidis mul kotist kinni ja ei lasknud mul ära minna.“ (HEV P 14a); „Väga palju on kiusamisi olnud. Paljud kiusavad mind, paljusid kiusan ma. K. kiusab mind tavaliselt – lööb, peksab, poes isegi lööb mind kõhtu teiste ees.“ (TK P 12a); Verbaalset kiusamist nimetasid kogemusena mõlema grupi õpilased ja see sisaldas solvamist ja mõnitamist: „Verbaalne oleks siis see, et ma olin koolimajas ja mingi kolm-neli poissi

kutsuvad mind solvavate nimedega.“ (HEV P 14a); „...see oli kolmas klass või niimoodi, siis mind väga palju mõnitati. Ja pärast läks aasta aega mööda...muidugi ma olin väga kurb, ma koolis väga palju ei käinud. (TK T 14a).

Kaudse kiusamise kogemust kirjeldasid ainult HEV õpilased vastustes ja töid välja varastamise ja vältimise: „(...)siis nad isegi panid telefoni peale endale kella, mis kell võib olla, salasõnu. Siis panid ja ütlesid, et see kell tuleb(...) aga mina läksin koju ja varastati ratas ära.“ (HEV P 8a); „Hakati siis mingi vältima igat moodi ja niimoodi. (HEV P 12a).

Ka asjade äravõtmist nimetati HEV õpilaste poolt: „Mul on nagu pliiatseid ja asju ja koolikotte ära võetud, kui ma olin nooremas klassis.“ (HEV T 14a).

Isiklikult olid kogenud füüsilist ja verbaalset kiusamist mõlema uuritud grupi õpilased.

Kaudset kiusamist ja asjade äravõtmist olid kogenud ainult HEV õpilased.

Kategooriasse „isikliku kiusamiskogemuse sagedus“ kuulusid alakategooria „tihti“, mille alla kuulusid HEV õpilaste vastused: „Iga päev ma küll seda ei näe. Vahepeal lihtsalt koolis. Minuga juhtub seda viimasel ajal sageli, peaaegu iga päev. Verbaalne kiusamine, mitte füüsiline. Vahepeal oli nii, et ma ise olin füüsiline kiusaja, et ma peksin kahte poissi.“ (HEV T 14a), „juhuslik“, mille alla kuulusid samuti ainult HEV õpilaste vastused: „Noh siis kui kellelgi tuju tuleb, siis ta hakkab lihtsalt mind narrima.“ (HEV P 10a); „Vahepeal on põhimõtteliselt terve nädal ja siis on mingi pikem paus.“ (HEV T 10a) ja „harva“, mille alla kuulusid tavaklassi õpilaste poolt antud vastused: „See üks kord oli kolmandas või neljandas klassis. (TK T 14a)“.

Vastustest selgus, et HEV õpilased on kogenud kiusamist pigem tihti või juhuslikult, mis tähendas seda, et kiusamiseepisoodide vahel esines pause. Tavaklassi õpilased olid kiusamisega kokkupuutunud harva nt ainult ühekordselt.

Kategooria „reaktsioon kiusamise korral“ sisaldas nii käitumuslikke reaktsioone, mida on võimalik liigitada tõhusaks või mittetõhusaks kui ka tundeid.

Kõigepealt on väljatoodud alakategooriad, mis väljendavad tõhusat reaktsiooni. Sinna alla kuulusid „kellegi teavitamine“, „eemaldumine“, „ignoreerimine“, „sekkumine“ ja „enda eest seismine“.

Kiusamisega kokku puutudes teavitati vanemad või õpetajaid ja lihtsalt täiskasvanuid:

„Tavaliselt ma räägin nendest halbadest olukordadest oma vanematega. Nad ütlevad, et ah ära pane tähele või siis äkki andsidki ise põhjust. Ja siis ma mõtlengi, et ehk ma olen olnud liiga pealetükkiv.“ (HEV T 14a); „Ma rääkisin õele. Ta käis ka siin koolis ja siis ta rääkis ka nende poistega ja.“ (TK T 14a).

Eemaldumist kasutasid kiusamisega toime tulemiseks HEV grupi õpilased: : „*Ja siis ma enam ei oleks sõber.*“ (HEV P 9a). Tõhus oli ka alakategooria „ignoreerimine“, mis oli omane nii HEV kui ka tavaklassi õpilastele: „*Ma ei kuula neid. Ma ei vasta nende küsimustele, kui nad narrivad. Ma ei tee neist välja lihtsalt. Ignoreerin neid.*“ (HEV P 13a); „*Ja need mõnitajad olid ka poisid, siis järgmine aasta, siis kui me olime neljandas klassis, siis kõik poisid tulid mu juurde vabandama, et nad niimoodi tegid ja siis ma ei tea, ma ei suhtle nende inimestega enam väga palju.*“ (TK T 14a).

Veel sekkusid tavaklassi õpilased probleemide lahendamiseks ka kõrvaltnähtud olukordadesse, mis koondus alakategooriaks „sekkumine“: „*(...)ma olen vahepeal lihtsalt nagu öelnud, et kuule lõpetage ära, et see pole enam naljakas.*“ (TK T 15a).

Mittetõhus reageerimine kiusamisele sisaldas endas alakategooriat „vastureaktsioon“ ja „vältimine“ negatiivsetel juhtudel. Alakategoorias „vastuagressioon“ sisaldus nii füüsiline kui vaimne agressiivne käitumine ja oli mittetõhus. See tähendas seda, et kiusamisele vastati kiusamisega või esines selline soov: „*Siis ma ütlen, et: „Ära tee, saa saad väga haiget!“ aga ta ei hooli sellest ja siis ma olen enda jõudu tema peal kasutanud.*“ (HEV P 11a); „*Eelmises klassis, mind kiusati, siis ma ei suutnud enam seda taluda ja läksin kätega kallale. Aga see ei kestnud kaua, sest õpetaja oli ise ka seal ligidal.*“ (HEV P 14a); „*Ma läksin hästi närvi ja hakkasin kohe vastu ütlema*“ (TK T 13a).

Vastureaktsiooni kasutasid kiusamisele reageerides nii HEV kui ka tavaklassi õpilased, kasutati nii sõnalist kui füüsilist agressiooni. HEV õpilaste vastureaktsioon väljendus põhiliselt füüsilises rünnakus, tavaklassi õpilastel verbaalselt.

Mittetõhusa viisina kasutati kiusamisega seoses ka vältimist ja seda tehti tavaklassi õpilaste poolt. See väljendus eemalehoidvas käitumises või lahkumises. Selline käitumine seisnes kiusamisele mittevastuastumises ja võimaldas kiusamisel jätkuda: „*Ma ei rääkinud emale mitte midagi sellepärast, et mõtlesin, et äkki ta...Ma ei tea, kas ta oleks osanud mind isegi kuidagi aidata, sest alati teeb see asja hullemaks, kui vanemad helistavad kooli või siis tulevad kooli. Et see ei oleks nagunii midagi aidanud. (...) ma olin omaette ja kui nad mõnitasid mind, ma lihtsalt üritasin selle alla neelata. Muidugi ma hakkasin nutma. Tundidest ma läksin lihtsalt minema. Ja ma pöördusin õpetaja poole. Õpetaja ei teinud mitte midagi. Ja siis jäigi niimoodi, kuni hakkas suvevaheaeg ja siis mul olid omad sõbrad kellega ma suhtlesin ja siis ma olin omaette ja.*“ (TK T 14a). Valdavalt tähendas see seda, et kiusamisolukorras ei võetud midagi ette selle lõpetamiseks ja polnud ka erilist usku abi võimalikkusesse.

Tõhusatest meetoditest kasutasid kellegi teavitamist, eemaldumist ja ignoreerimist mõlema grupi õpilased. Tavaklassi õpilased lisaks ka sekkusid. Mittetõhusatest meetoditest kasutasid vastureaktsiooni taas mõlema uuritud grupi õpilased, vältimine oli omane aga ainult tavaklassi õpilastele.

Alakategooria „negatiivsed tunded kiusamise korral“ alla kuulusid negatiivsed tunded, milleks olid HEV õpilaste poolt nimetatuna masendus, alaväärsustunne, kurbus, halb tunne: „Tavaliselt ma olen kas väga masenduses ja ma mõtlen, et ma pole elamist väärt. Mõtlen, et ma olen imelik, kole. (...) Kurbust kõige rohkem, et miks on vaja niimoodi, miks mina. Miks on vaja nii teisele teha? Mõjutab väga palju enesehinnangut. Tõesti see käib, mulle närvidele (...).“ (HEV T 14a); „Halba tunnet, et jah.... Kuidas nad võivad nii inimestega käituda? Ma proovisin mitte välja teha sellest kiusamisest, et ei ole nii sügavad tunded, ei solu kohe selle peale ja ei hakka nutma.“ (HEV P 14a). Seoses negatiivsete tunnetega tekkis ka mitmeid küsimusi selle kohta, miks selline olukord tekkinud oli.

Mitmed HEV õpilased vastasid, et „ei tundnud midagi“: „Midagi ei tundnud.“ (HEV P 13a). Tavaklassi õpilased tundsid kurbust, häbi ja ebamugavust: „No ma olin väga kurb ja nutsin päevad läbi. (TK T 14a); „Tundsin häbi ja ei olnud mugav.“ (TK T 14a). Negatiivsed tunded kiusamise korral olid omased mõlema uuritud grupi õpilastele, lisaks vastasid osad HEV õpilased, et ei tundnud midagi.

Seega olid HEV õpilaste tunded eelkõige seotud solvumise ja enesehinnangut puudutavate probleemidega või ei pööratud olukorrale üldse tähelepanu. Tavaklassi õpilased ei võtnud olukordi niivõrd isiklikult ja tundsid negatiivseid tundeid nagu kurbus ja ebamugavus.

Isiklikult mittekogetud kiusamisjuhtumid kuulusid kategooria alla „kõrvalt nähtud kiusamine“.

Alakategooriatena kuulusid sinna alla „füüsiline kiusamine“ seda nimetasid HEV ja tavaklassi õpilased: „...aga ühte kiusamist ma olen ikkagi näinud, kui A. läks K.-le kallale. Siis nad pidid mõlemad sinna psühholoogi juurde minema. Päris tore poiss on. Ma arvan, et A.-l pidi küll väga halvasti olema, et ta K.-ga niimoodi tülli läks.“ (HEV T 14a); „Olen näinud, kuidas kaks poissi peksavad ühte poissi. Üks paneb põlvega kõhtu ja teine vastu nagu rusikaga.“ (TK P 12a) ja „verbaalne kiusamine“, mida nimetati samuti mõlema uuritud grupi õpilaste poolt: „Mõnitamised, et ei oska või nii ja nii...Et sa kehalise tunnis ei oska visata palli, lüüa palli või...“ (HEV P 13a); „Ta tegeles tantsimisega, aga siis sellepärast teda mõnitati, et ta on nagu tüdruk. Ja siis niimoodi terve aasta.“ (TK P 13a).

Ka kõrvaltnähtud kiusamise juhtumitest räägiti põhiliselt kui füüsilise ja verbaalse kiusamise segajuhtumitest, kus esines ühes juhtumis nii verbaalset kui ka füüsilist kiusamist. Mõlemasse alakategooriatesse kuuluvaid kiusamise liike olid näinud nii HEV kui ka tavaklassi õpilased, teisi kiusamisliike kõrvaltvaatajana ei mainitud.

Kategooria „kiusamise pealtnägemise sagedus“ koosnes HEV õpilaste vastustest, mis kuulusid alakategooria „juhuslik“ alla ja kirjeldasid kiusamist kui ebareeglipäraselt toimuvat: „*See võib olla näiteks, et esimeses klassis kiusatakse tühte tüdrukut teises ei kiusata ja kolmandas tekib tunne, et võiks jälle kiusata.*“ (HEV T 14a) või siis hinnati, et ollakse kiusamist näinud harva, mida nimetasid mõlema grupi õpilased: „*Harva, üle kuude ja nädalate ikkagi.*“ (HEV T 14a); „*See aasta on hästi vähe seda.*“ (TK P 13a). Ainult tavaklassi õpilaste vastused kuulusid alakategooria „tihti“ alla „*Olen näinud iga päev.*“ (TK T 12a). HEV õpilased leidsid, et pealtnähtud kiusamine on leidnud aset kas juhuslikult või harva, tavaklassi õpilased aga leidsid, et on näinud harva või tihti.

Kategooria „kiusamise põhjused“ tugines HEV õpilaste vastustele. Sinna alla kuulusid alakategooriana „isiklikud põhjused“. Need väljendusid isiklikes ebameeldivustes, mis võisid olla seotud kiusaja olukorraga lähiümbruses või varasemate kogemustega: „*Põhimõtteliselt sellepärast, et neil on endal probleeme. Nad tahavad ennast välja elada sellega teise inimese peal. Nad on ise seda saanud ja tahavad kätte maksta teisele inimesele ka samamoodi, et teine inimene tunneks, mis valu see on.*“ (HEV T 14a). Isiklikele põhjustega seoses nimetati ka nt ajutiselt toimuvat situatsiooni nagu solvumist teise inimese peale: „*Noh näiteks, kaks inimest mängivad mingit lauamängu. Üks kaotab, üks on solvunud teise peale, hakkab lööma teist. Nii hullult, et teisel on nina verine. Või siis näiteks sõber lubas tulla kinno ja siis ei tulnud kohale kino ette ja nüüd kui näeb, siis viskab kiviga või midagi hullu.*“ (HEV T 14a).

Järgmine alakategooria oli „naljapärast kiusamine“, mille alla kuuluvaid vastuseid nimetasid mõlemate uuritud gruppide õpilased: „*Tõukamine ja kellegi närvi ajamine enda lõbu pärast, see on iseenesest kiusamine.*“ (HEV P 14a); „*Mõnikord on, et lõbu saada.*“ (TK P 12a).

Alakategooriana esinesid veel ka „antipaatia ohvri suhtes“, mis põhines sellel, et midagi ohvri juures on sellist, mis ei meeldi või oli tegemist laiema negatiivse suhtumisega ümbritsevasse: „*Nt narritakse, et sa oled peenike või paks. Su peret, kas sa oled vaene või rikas. Välimuselt narritakse ja...hinnatakse välimuselt.*“ (HEV P 14a) ja „teadvustamata põhjusel kiusamine“: „*Neli poissi hakkavad tüdrukut solvama täiesti suvalistel põhjustel.*“ (HEV P 14a).

HEV õpilased nimetasid kiusamisele nelja erinevat tüüpi põhjuseid. Tavaklassi õpilased tõid nimetatud põhjustest välja vaid ühe.

Kategooriast „kiusaja demograafilised tunnused“ selgus, et HEV õpilased nimetasid kiusajatena eelkõige endast nooremaid, tavaklassi õpilased aga vanemaid isikuid. Sellesse kategooriasse kuulusid alakategooriatena „vanemad poisid“: „Näiteks pargis suured poisid: „Andke raha!“ ja kiusavad, sest, et muidu saate peksa, kui raha ei anna.“ (TK P 9a) ja alakategooria „väikesed lapsed“: „(...)väiksed lapsed norivad üksteist(...)“ (HEV T 14a).

Kategooria „ohvri demograafilised tunnused“ kuulus alakategooriana „teistest erinemine“, mis puudutas nii välimust kui ka isikuomadusi, mida nimetati mõlema uuritud grupi õpilaste poolt „See, kui üks inimene on erinev ja siis teda kiusatakse. Näiteks ta õpib headele hinnetele ja siis öeldakse, et ta on tuupur.“ (HEV T 13a); „Inimesi, kes on teistsugused.“ (TK T 14a) ja alakategooria „väiksemad lapsed“ nimetati vaid tavaklassi õpilaste poolt: „Väike tüdruk“ (TK T 13a).

Kategooria „ümbrus“ võttis kokku kohad, mida nimetati kiusamise toimumiskohana. Mõlema grupi õpilased nimetasid selleks sarnaseid kohti, mis väljendusid alakategooriates „kool ja kooliümbrus“: „Kusagil kooli juures võib-olla“ (HEV P 13a); „Koolis. Koolis on nagu siuksed kohad, kus õpetajasi ei käi. Siis kiusajad teavad, kus saaki varitseda.“ (TK P 9a); „Klassides.“ (TK P 13a); „Söökla.“ (TK T 14a) ja „avaliku ruumi varjatud osa, õu“; „Bussijaamas tavaliselt.“ (HEV P 11a); „Mmh... Siin samas kooli lähedal, seal skateparkis oli. Seal on väga palju olnud igasuguseid tülisid ja siukseid asju.“ (TK P 12a).

7.2.3. Kiusamise ärahoidmine. Järgnev alapeatükk hõlmab enda alla võimalusi, mida uuritavad nägid kiusamise vähendamiseks. Peatükis esitatud kategooriad on saadud vastustest küsimusele: *Mida tuleks ette võtta, et kiusamist poleks?* Uuritavatel paluti selle kohta tuua ka näiteid.

Tabel 8. Kiusamise ärahoidmise kategooriad ja alakategooriad

Kategooriad	Alakategooriad
Tõhus toimetulek	Heade suhted HEV, TK Abi otsimine HEV, TK “Ei” ütlemine HEV Ohvri ja kiusajaga rääkimine HEV, TK Kiusamise märkamine ja järelvalve HEV, TK Eemaldumine HEV, TK
Mittetõhus toimetulek	Kiusamist ei saa ära hoida HEV, TK Kiusajate eraldamine TK

Tähised: HEV-haridusliku erivajadusega õpilased, TK-tavaklassi õpilastest kontrollgrupp

Vastuste põhjal loodi kategooria „kiusamise ärahoidmine“, mis sisaldas alakategooriaid, mis jagunesid toimetulekuviiside põhjal tõhusateks ja mittetõhusateks.

Tõhus toimetulek koondas enda alla võimalused, mis aitavad kiusamist lõpetada. Sarnaselt vägivallast hoidumisega nimetati ka kiusamise ärahoidmisel heade suhete hoidmist, milles moodustati alakategooria „head suhted“ nimetatud juhul tuli see välja nii HEV kui ka tavaklassi õpilaste vastustest: „*Kõik on sõbralikud üksteise vastu.*“ (HEV P 13a); „*Tuleks olla viisakad. Neid inimesi, kes on teistsugused ei tohiks halvustada.*“ (TK T 14a). Nii HEV kui ka tavaklassi õpilased nimetasid väljastpoolt tuleva abi kasutamist, mis võeti kokku alakategoorias „abi otsimine“: „*Et nagu ütled suurele inimesele ära.*“ (HEV P 9a); „*Tuleks õpetajale rääkida ja probleemid omavahel lahendada.*“ (TK T 14a).

Lisaks pakuti välja ka „ei“ ütlemist: „*Noh, siis tuleb lihtsalt, kas...lihtsalt, ütled, et lõpeta ära või...või lihtsalt kutsud kohale politsei.*“ (HEV P 11a), kiusamisest rääkimist ja selle „märkamist“: „*Õpetajad võiksid ise, kord kuus või kord nädalas küsida, et: „Kuidas nagu, et...kas sul on ikka kõik o.k? Kas on vaja kellegagi rääkida?“ Õpetajad peaksid koolis rohkem selliseid teemaarendusi, et püüdkе üksteist ikka mitte kiusata.*“ (HEV T 14a); „*Märgata.*“ (TK P 12a).

Nimetati sekkumist kiusamisse vaheleastumise teel, mille võttis kokku alakategooria „kiusamise märkamine ja järelevalve“, mis tuli esile mõlema uuritud grupi vastustest.: „*Rohkem kontrollida ja kui tehakse midagi, siis lapsed peaksid usaldama õpetajat, et rääkida sellest, et midagi ette võtta(...).*“ õpetajale kiusamisjuhtudest rääkimine (HEV T 14a); „*Nt kui õpetaja käib tal kogu aeg kõrval või niimoodi. Või kui ekskursioon on, siis vanem on kogu aeg kaasas. Et muidu ei saa ekskursioonile, kui vanem kaasas ei ole.*“ (TK P 12a); „*Sa pead ise sinna sekkuma või lihtsalt pead ütlema teistele, et seda ei ole mõttekas teha.*“ (TK T 13a). HEV õpilased mainisid peamiselt õpetaja või lapsevanema sekkumist, tavaklassi õpilased pakkusid välja, et ka õpilane ise võiks astuda vahele.

Mõlema grupi õpilaste poolt pakuti ka eemaldumist olukorrast. „*Omaette hoides, kui sa oled uus õpilane oled ja teised arvavad, et kui sa kellelegi ei meeldi ja kui sa tead, et teised hakkavad taga rääkima ja narrima.*“ (HEV P 12a); „*Peaks küsima, et miks te teete seda? või eemalduma olukorrast.*“ (TK T 10a).

Abi kiusamise peatamiseks võis olla HEV ja tavaõpilaste arvates õpetaja või lapsevanema poolne. HEV õpilased nimetasid ka politseid. Kõikides tõhusate viiside alla kuuluvates alakategooriates sisaldasid mõlema grupi esindajate poolt antud vastused.

Mittetõhusate kiusamise ärahoidmisviiside alla kuulusid alakategooriad: „kiusamist ei saa ära hoida“: „*Ei olegi midagi soovitada, sest seda ei anna ära hoida.*“ (HEV P 12a); „*Tegelikult, kiusamist ei saagi ära hoida.*“ (TK T 13a) ja „kiusajate eraldamine“. Selliseid vastuseid andsid mõlema grupi uuritavad: „*Õpetajad, panevad nad väiksesse klassi.*“ (TK P 9a). Võimaluste puudumine kiusamise ärahoidmisel oli pakutud HEV ja tavaklassi õpilaste poolt, kuid mittetõhusat viisi kiusajaid isoleerida pakuti vaid tavaklassi õpilaste poolt.

Kokkuvõtteks nimetasid HEV õpilased ühe tõhusa viisi rohkem kui tavaklassi õpilased ja tavaklassi õpilased ühe mittetõhusa viisi rohkem kui HEV õpilased. Põhilised jooned, mis ilmnesisid, seisnesid selles, et tavaklassi õpilased pidasid vajalikuks ka enda sekkumist kiusamisolukordadesse. HEV õpilased ei kirjeldanud sekkujana ennast vaid pigem õpetajat, vanemat ja politseid.

8. Arutelu

Kiusamine ja vägivald on omavahel osaliselt kattuvad mõisted. Mõlemad kuuluvad agressiivse käitumise alla (Kõiv, 2006; Olweus, 2009) ja on fenomenidena omavahel seotud. O'Brennan et al., (2009) uurimuse järgi võib kiusamine olla aluseks vägivaldsele käitumisele, kuna kiusajad on teistest isikutest agressiivsemad. Ka läbiviidud uurimusest selgus, et uuritavad seovad tihti mõisteid vägivald ja kiusamine, mis seisneb peamiselt selles, et vägivalla üheks osaks nimetatakse ka kiusamist, millele on omased füüsilise agressiooni jooned. Nii vägivald (Kõiv, 2001) kui ka kiusamine (Olweus, 1999) toimuvad vaid juhul, kui see teeb ohvrile haiget ja kahjustab teda. Sellegipoolest arvas osa HEV õpilasi, et vägivald ja kiusamine pole seotud.

Olweus (1999) leidis, et kiusamisel ja vägivallal on olemas ühisosa ja see on füüsiline kiusamine - seda saab lugeda kiusamiseks, mis on kattuv vägivallaga või siis vägivallaks, millel on juures kiusamisele omased jooned – korduvus ja asümmeetria. Kiusamisel ja vägivallal esineb sarnasus Aluede, et al. (2008) uurimuse põhjal ka selles, et kiusamine toimub tihti samade isikute poolt, kes on kaasatud antisotsiaalsetesse tegevustesse, millega kaasneb ka vägivald.

Käesolevast uurimusest selgus, et vägivalla ja kiusamise mõisted olid sarnase tähendusega HEV õpilastel ja nende kontrollgrupil tavaklassi õpilastel, kuna nimetatud vägivalla ja kiusamise liigid olid kattuvad. Veel nimetati sarnaselt teisi vägivalla ja kiusamise tunnuseid, mis toodi tunnustena esile ka Naylor et al., (2006) uurimuses kooliõpilaste poolt kiusajamise kirjeldamisel: ohvrile pikaajalise hirmu tekitamine, kiusamise korduvus ja kiusaja negatiivsed kavatsused. Nimetatud tunnustest loetlesid uurimuses osalenud õpilased korduvust ja negatiivseid kavatsusi, mis võis sisaldada endas pahatahtlikkust ohvri suhtes ning negatiivsete tunnetena hirmu.

Olweus (1999) nimetas kiusamiseks tahtlikku agressiooni, mida iseloomustab jõudude tasakaalutus. Nii HEV kui ka tavaklassi õpilased nimetasid jõudude tasakaalutust kiusamise ja vägivalla juhtumites. Erinevus vägivalla ja kiusamise vahel seisnes selles, et vägivallaga seondult nimetasid HEV ja tavaklassi õpilased ainult füüsilise tugevuse asümmeetriat ohvri ja agressori vahel, kiusamise tunnuste osas aga HEV ja tavaklassi õpilaste vastused lahkesid. HEV õpilased leidsid, et erinevus tuleneb osapoolte vanusest ja vaimsetest võimetest, tavaklassi õpilased arvasid, et see seisneb ohvri füüsilises arengus nt selles, et ohver on väiksem.

Kaudselt pidasid tavaklassi õpilased mõlema nähtuse puhul määravaimaks kiusaja või agressori füüsilist tugevust. Mõlema grupi õpilaste poolt leiti, et vägivaldas ja kiusamises esinevad tahtliku käitumise – agressiooni jooned, mis võisid olla nii tavaklassi kui ka HEV õpilaste arvates eesmärgistatud, kuid HEV õpilased leidsid, et tahtlikkus võib esineda ka mittesihipärasel kujul vaid sisemistest impulssidest tulenevalt. Rohkem nimetati mittesihipärast tahtlikku käitumist HEV õpilaste poolt vägivalda sisaldavates olukordades, tavaklassi õpilased seda sel juhul ei nimetanud. Kiusamisolukordades nimetasid ka mittesihipärast tegutsemist hoopis tavaklassi õpilased. Sihipäraseid ja pahatahtlikke eesmärke sisaldasid mõlema uuritud grupi poolt kiusamisega seotud olukorrad – need seisnesid soovis, et teine tunneks ennast halvasti. Seevastu seisnes vägivaldsetes situatsioonides tavaklassi õpilaste arvates rohkem sihipärast käitumist, millega seondult leiti eelkõige, et vägivald on tingitud mingisugustest eesmärkidest, milleks võisid olla soov saada isiklikku kasu, hoida ära kahju või ennast kehtestada.

Erinevusi seisnes selles, mida täpselt arvatakse füüsilise vägivalla alla kuuluvaks, arvestades selle tõsidusastet. HEV õpilased pidasid füüsilist vägivalda pigem tõsiseks vägivallaks, kuna leidsid, et see on seotud peamiselt tapmisega. Tavaõpilased tõsiselt vägivalda s.h tapmist ei maininud ja kirjeldasid vägivalda põhiliselt löömise ning kiusamisena. Seda, et vägivalla määratlemine võib olla õpilaste jaoks suhtelistest tunnustest määratud, on selgitanud

Strömpl et al., (2009) uurimus. Sarnane tendents ilmnes aga ka selles, mis puudutas kiusamist, kuna sel juhul oli olukord vastupidine ja tavaklassi õpilased pidasid kiusamist tõsisemate nähtustega tunnusteks. HEV ja tavaklassi õpilaste arvamused olid mõlema nähtusega seotult veidi vastandlikud, kuna HEV õpilased pidasid tõsisemaks vägivalda, tavaklassi õpilased aga kiusamist. Nt nimetasid tavaklassi õpilased kiusamise rohkem peksmist, kuid HEV õpilased tegid seda vägivallaga seotud olukordades. Kuna HEV õpilased lugesid vägivaldsete kogemuste hulka füüsilise agressiooni ja kiusamise ning tavaklassi õpilased füüsilise agressiooni ja asjade äravõtmise, võib see tähendada seda, et HEV õpilaste arvates on vägivald ja kiusamine rohkem samatähenduslikud nähtused.

Kuigi ka HEV õpilased olid kogenud asjade äravõtmist, nimetasid nad seda siiski kiusamise alla kuuluvaks, mis võib tuleneda sellest, et HEV õpilased pidasid vägivalda siiski tõsisemate liikidega fenomeniks kui seda teevad tavaõpilased, hoolimata sellest, et võivad seda mõnikord pidada kiusamiseks.

Erinevus ilmnes HEV õpilaste ja tavaklassi õpilaste vahel ka vägivalla toimumise põhjuseid loetledes. Kuigi valdavalt hinnati vägivalla põhjusteks soovi ennast kehtestada või vastuagressiooni, ilmnes HEV õpilaste poolt antud vastustest ka sihipäratu ja teadvustamata põhjustega agressiivsus, mis seisnes viha tõttu enda kontrollimisel. Vägivalla põhjuste hulka arvasid HEV õpilased ka isiklikud või koduga seotud probleemid ja agressori puudulikud sotsiaalsed oskused. Tavaklassi õpilased nimetasid ärritumist millegi peale.

Järgmisena ilmnesid eripärad vastustes, keda peetakse agressoriks/kiusajaks. HEV õpilaste vastuse põhjal olid nii agressor kui ka kiusaja pigem endast nooremad, keda nimetati „nooremateks lasteks“, „poisteks“ või ebamääraselt. Tavaklassi õpilased kirjeldasid agressoreid ja kiusajaid endast vanemadena: „suurte poiste“ või „täiskasvanutena“. Ohvrite suhtes leidsid mõlema uuritud grupi esindajad, et tegemist on millegi poolest teistest erinemisega. Seda kinnitab ka Frisen et al. (2008) uurimus, milles leiti, et kiusamise põhjus võib olla normist hälvimine. Lisaks nimetasid tavaõpilased, et agressiooni ohvrid on nooremad lapsed. Seega ilmnesid põhilised eripärad selles, et HEV õpilased peavad agressoriks/kiusajaks endast nooremaid, tavaklassi õpilased endast vanemaid.

Kiusamisliikidest olid nii HEV kui tavaõpilased kogenud verbaalset ja füüsilist kiusamist. HEV õpilased tõid välja ka kaudse kiusamise. Seega nimetasid HEV õpilased kokkuvõttes ühe kiusamisliigi rohkem kui tavaklassi õpilased ja seda kinnitab ka eelnevalt väidetud tõsiasi, et HEV õpilastel esineb rohkem kokkupuuteid kiusamisega (Kaukiainen et al., 2002). Ka läbiviidud uurimus kinnitab nimetatud andmed, sest HEV õpilased nimetavad vägivalla ja kiusamise kogemusi tihti toimuvaks, erinedes sellega tavaklassi õpilastest.

Kõrvalt nähtuna nägid vägivaldseid olukordi rohkem HEV õpilased, kiusamisolukordi aga tavaklassi õpilased. Tavaklassi õpilaste arvamusega langevad kokku ka varasemad uurimused, mis on leidnud, et tavaklassi õpilased kogeavad vägivalda reeglina harva (Türküm, 2011), kiusamist aga tihti (Green et al., 2012). Ka erivajadusega õpilased on kogenud kiusamist tihti (Zablotsky et al., 2012) ja on võimalik, et mõnedel juhtudel nimetavad HEV õpilased kiusamist ka vägivallaks nagu on eelpool nimetatud.

Monks & Smith'i (2006) uurimuses ilmnes, et õpilased, keda oli identifitseeritud kiusajana ei tundnud kiusamisolukordi sama hästi ära kui ülejäänud õpilased. Seetõttu on võimalik, et ka HEV õpilaste seas võib esineda rohkem kiusajaid ja kiusamisolukordi ei peeta samaväärselt kiusamiseks kui seda tehakse tavaklassi õpilaste poolt. Sellistele tulemusele on jõudnud ka uurimused, mis leiavad, et õpiraskustega õpilaste (Kaukiainen et al., 2002) või ATH-diagnoosiga õpilaste seas esineb kiusajaid rohkem (Wiener & Mak, 2008).

Vägivalla ja kiusamisega seotud toimumiskohtadena nimetati põhiliselt varjatud kohti nii koolis kui koolümbruses, mida on kinnitanud ka „Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014“. (2010). Siiski leiti, et vägivalda esineb rohkem koolist eemal kui kiusamist.

Reaktsioon vägivallale oli ebatõhus mõlema grupi õpilastel, mis erines reaktsioonist kiusamisele. Kuigi mõlemad uuritud grupi õpilased kasutasid vägivallale ja kiusamisele reageerides vastureaktsiooni väljendus see tõsisemate liikidena siiski HEV õpilastel, mis seisnes nt kellegi peksmises käte ja jalgadega. Tavaklassi õpilaste poolt piirdus see lükkamise või sõnalise vastuhakuga. Lisaks nimetasid HEV õpilased vastuagressiooni ühe võimalusena vägivalda ära hoida, mis võib olla tingitud õpilaste puudulikest sotsiaalsetest oskustest. Avsi & Gücray (2013) uurimusest on selgunud, et vägivalda probleemide lahendamiseks kasutavad eelkõige probleemsed õpilased, kuna usuvad selle positiivsesse mõjusse. Taylor et al. (2010) leidsid, et vägivallale vastamine vägivallaga on eriti omane ATH-ga õpilastele, kuna nende käitumises esineb rohkem impulsiivsust ja on suuremaid raskusi käitumise tagajärgede läbimõttlemisel. Selline tulemus saadi ka O'Brennan et al. (2009) uurimusest, mis kinnitas ATH-ga õpilaste kalduvust vastata agressioonile kättemaksu või vasturünnakuga.

Kirjeldustest ilmnes, et oma kogemusest seoses vägivallaga HEV õpilased ja tavaõpilased teisi isikuid ei teavitatud, mida on leidnud ka Frisen et al. (2008) uurimus. Teavitamist kasutati mõlema grupi õpilaste poolt siis, kui toimus kiusamine. On võimalik, et osa HEV õpilaste kogemustest jääb tähelepanuta, kuna näiteks HEV klassides õppivad autismispektrihäiretega õpilased ei ole tihti valmis oma kogemustest rääkima (Humbrey,

2008) ja seetõttu võib selliseid juhtumeid esineda rohkemgi. Selgunud on ka, et erivajadusega õpilased hindavad oma suhteid kaasõpilastega paremaks (Pijl et al., 2008) ja on võimalik, et see tekitab raskusi kiusamissituatsioonide äratundmisel.

Vägivaldsetes olukordades võib vähene teavitamine mõlema grupi õpilaste poolt olla seotud sellega, et õpilased räägivad probleemist alles siis, kui probleem see on kestev ning ühekordse intsidendid jäävad tähelepanuta – seda eelkõige seetõttu, et vägivalla all peavad nad käesoleva uurimuse andmetel silmas midagi tõsisemat, kui tavaklassi õpilased.

Sarnaselt vägivallaga esines ka kiusamiskogemustega seoses suur osa vastuseid, milles eelkõige tavaklassi õpilased ütlesid, et ei võtnud olukorra lahendamiseks midagi ette ja nende käitumine oli pigem olukorda vältiv või tunti ennast võimetuna olukorra muutmiseks.

Seega käitusid tavaklassi õpilased passiivsemalt vägivalla- ja kiusamisolukordades, mis oli suunatud nende enda vastu, kuigi kõrvaltvaatajana väljendus nende käitumises suurem aktiivsus, mis seisnes sekkumises. Hariduslike erivajadusega õpilaste vastustest ilmnis vastupidine olukord, sest nemad käitusid aktiivsemalt pigem enda vastu suunatud olukordades, mis tihti väljendusid ebatõhusal viisil rünnakus aga ka tõhusal viisil abi otsides, kõrvalseisjatena peegeldus nende käitumises pigem passiivsus.

Vägivalla ja kiusamise ärahoidmise kirjeldused olid HEV õpilastel ja tavaklassi õpilastel mitmetes aspektides sarnased. Põhiliselt nimetasid mõlemad grupid tõhusaid viise, kuid tavaklassi õpilaste seas esines ka arvamus, et vägivalda pole võimalik ära hoida. Nii nagu vägivallaga seoses nimetasid tavaklassi õpilased ka kiusamise ärahoidmise kohta ühe mittetõhusa viisi rohkem, mille alla kuulus ka kiusajate eraldamine. Selle käigus võib aga kiusaja ise muutuda ohvriks nagu on kinnitanud Olweus (1999), kes on nimetanud isoleerimist juba iseenesest kiusamiseks. HEV õpilaste suurem teadlikus võib tuleneda sellest, et neil on vägivalla ja kiusamisega rohkem kogemusi ja seetõttu ehk ka teadmisi, kuidas vastavates olukordades käituda. Sagedasemaid kogemusi erivajadusega õpilastel on kinnitanud mitmed uurimused, mis on peamiselt esile toonud õpiraskustega õpilased (Kaukiainen et al., 2002), autismispektrihäirega õpilased (Humphrey & Symes, 2010) ja õpilased, kellel on aktiivsus- ja tähelepanuhäire (Wiener & Mak, 2008).

Olenemata sellest, et isikliku reaktsioonina kasutasid mõlema grupi õpilased kellegi teavitamist ainult kiusamisjuhtudel, leidsid nii HEV kui tavaõpilased, et vägivalla ja kiusamise ärahoidmiseks tuleks sellest teavitada teisi inimesi nt õpetajat. Õpetaja abile lootsid

eriti HEV õpilased, kes nimetasid olulise abinõuna õpetajaga rääkimist ja seda et probleem oleks märgatud. Kuna õpetaja oskus probleeme märgata ja neist rääkida on sõltuv ka suhete kvaliteedist õpilastega, oleks vajalik arendada eelkõige häid suhteid õpetajate ja õpilaste vahel (Henry et al., 2011; Eliont et al., 2010). Sõbralikkust ja heatahtlikku käitumist kaaslastega pidasid HEV õpilased väga oluliseks vägivallast ja kiusamisest hoidumisel. Samasugust lahendust pidasid kiusamise ärahoidmiseks silmas ka tavaklassi õpilased, kuid see oli nende poolt vähem väljendunud. Selleks, et muuta suhete kvaliteeti oleks vajalik omandada tõhusaid prosotsiaalseid käitumismustreid, kuna sobivate käitumismustrite omandamine aitab lastel kõrvalda agressiivset käitumist (Avsi & Gücray, 2013). Eriti aitab seda vähendada sotsiaalsete oskuste treening, mis on vajalik selleks, et vähemtõsisest vägivallast ei kujuneks edasi tõsisemat vägivaldset käitumist tulevikus (Pöyhönen et al., 2012).

Eelneva põhjal võib öelda, et mõlema grupi õpilased teadsid paremini, mida teha vägivalla ja kiusamise ärahoidmiseks kui oskasid ise vastavas olukorras reageerida. Ärahoidmisega seoses leidsid ka tavaklassi õpilased, et tuleks probleemi arutada ühiselt ja leida lahendusi.

Varasemad uurimused on näidanud, et vägivallale ja kiusamisele avaldavad suurt mõju keskkonnast tingitud faktorid, kuna õpilaste käitumist mõjutavad palju eeskujud nii kaaslaste poolt tulenevalt (Sherer & Sherer, 2011) kui ka ühiskonnast nt meediast (Anderson et al., 2003). Kuna vägivaldsust põhjustas juba oma kaaslaste vägivaldsete hoiakute tajumine (Gracia et al., 2012; Sharma, Marimuthu, 2014), võib arvata, et vägivaldne käitumine on omamoodi „nakkav“ ja toimub eeskuju teel. Kui vägivaldsed saated, filmid, mängud, kaaslaste ja vägivaldne ümbruskond kujundasid pigem õpilase käitumise muutumist vägivaldsemaks, siis tugevat positiivset mõju avaldasid ka vägivalla- ja kiusamisevastased programmid koolis (Smith, 2004; Pomeroy et al., 2011; Tsiantis et al., 2013; Low & Ryzin, 2014). Mõju on tingitud eelkõige järjepidevast teatud stiimulitega kokkupuutumisest. Sellest võib järeldada, et nii agressiivne kui ka mitteagressiivne käitumine on väljastpoolt kujundatav ja sõltub kooliõpilastel sellest, millega igapäevaselt kokku puututakse. Eelnevat kinnitab ka Avsi & Gücray (2013) uurimus, milles selgus, et vägivalda õigustavad rohkem need, kes on olnud ise ohvrid. Selgunud on, et õpilased, kes on teistest agressiivsemad, kasutavad vägivaldset käitumist igapäevaelu probleemidega toimetulemiseks (Avsi & Gücray, 2013).

On tõenäoline, et rohkem rakendub agressiivne käitumine ebakompetentsemate sotsiaalsete oskustega isikutel, mida kinnitab ka Hussein'i (2013) uurimus, kus selgus, et kiusajatel on sotsiaalsetes ja emotsionaalsetes oskustes ilmnevad vajakajäämised. Seetõttu

võib osa HEV õpilastest olla riskigrupis, kuna madalamate vaimsete võimetega, mis on iseloomulik nt õpiraskustega õpilastele, kaasnevad üldjuhul ka nõrgemad sotsiaalsed ja emotsionaalsed oskused. Nimelt selgus Kaukiainen et al. (2002) uurimusest, et õpiraskustel ja madalamal sotsiaalsel kompetentsil on seos. Kuna HEV õpilased on puutunud vägivalla ja kiusamisega rohkem kokku (Pijl et al., 2008; Zablotzky, Bradshaw, Anderson & Law, 2012) ning ka käesoleva uurimuses leiti, et ainult HEV õpilaste grupis olevad õpilased vastasid, et on vägivallaga kokku puutunud tihti – on võimalus, et keskmiselt rohkem vägivalla ja kiusamisega kokku puutudes võib muutuda ka HEV õpilaste käitumine agressiivsemaks – eelkõige seetõttu, et eelnevate uurimuste põhjal (Sherer & Sherer, 2011; Gracia et al., 2012; Avsi & Gücray, 2013; Sharma, Marimuthu, 2014) agressiivsus ise kujundab ja suurendab agressiivsust, kuna seda mõjutavad hoiakud, mis muutuvad vägivalla suhtes tolerantsemaks (Anderson et al., 2003; Avsi & Gücray, 2013). Seetõttu on kiusamise- ja vägivallavastased programmid eriti vajalikud.

Kuna läbiviidud uurimuse raames hindasid õpilased puudulikuks oma oskusi tulla vägivaldses situatsioonis toime nii seda ise kogedes kui ka kõrvalt nähes, peaks sekkumine ja abi tulema eelkõige väljastpoolt: kooli-, kodu- ning ühiskonna tasandilt, et väheneksid võimalused puutuda kokku vägivalda sisaldavate situatsioonidega ja seeläbi kujuneksid hoiakud, milles puuduks sallivus vägivalla ja kiusamise vastu.

Uurimusest selgus, et HEV klassi ja tavaklassi õpilastel esineb palju sarnasusi, mis puudutavad vägivalla ja kiusamise mõistmist, kuna nimetatakse valdavalt samasuguseid tunnuseid. Siiski on mõlema grupi õpilaste arvamused omavahel ka vastandlikud ja see seisneb mitmetes aspektides - arvestades vägivalla ja kiusamise tõsidusastmeid, seda keda peetakse kiusajaks/agressoriks ja ohvriks ning ka seda, kui sageli ollakse vägivalda ja kiusamiste kogenud nii ise kui kõrvaltvaatajana. Eelnimetatud kõigis punktides seisnesid uurimuses osalejate poolt pakutuna eriarvamused HEV ja tavaklassi õpilaste vahel. Lisaks on erinevusi ka reageerimisviisides – eelkõige selles, mis puudutab teiste teavitamist nimetatud juhtumitest, kuna meelsamini teevad seda HEV õpilased ja tavaklassi õpilased rohkem väldivad olukordi. Vaadeldes ärahoidmisviise, siis HEV õpilased rõhutasid peamiselt endast tulevaid aspekte ja prosotsiaalset käitumist, tavaklassi õpilased aga seadsid oma ülesandeks rohkem sekkuda kõrvalolevate isikute probleemidesse ja teisi aidata.

Eelnevast järeldub, et hariduslikke erivajadustega õpilased tajuvad vastavaid nähtusi siiski mõneti erinevalt ja lausa vastandlikult, kuigi tähelepanu suunati üldjuhul sarnastele

tunnustele, mis väljendusid alakategooriates – väljendus mõte neis tihti erinevalt. Erinevus ei seisnenud niivõrd mõiste tajumises kui olukorra tajumises, mis väljendus suurel määral kas reageerimisviisil või sellel, millist viisi peetakse otstarbekaks. Erinevad on ka uuritavate kogemused.

Uurimus aitab HEV ja tavaklassi õpilaste kogemustele tuginedes mõista paremini nende mõttemustreid ja leida kitsaskohti oskuses tulla vägivalla ja kiusamisega toime. Veel võimaldab uurimus anda lähtealuseid õpilastel esinevatest vägivalla ja kiusamisega seotud probleemidest.

Teemavaldkonnaga seoses oleks parema täpsuse huvides vajalik keskenduda väiksemale vanusegrupile ja vaadelda korraga ühe eriklassitüübi õpilasi. Sama käib ka iga uuritud teemagruppide kohta, milleks olid: kirjeldus, kogemus ja ärahoidmine ning keskenduda neile ükshaaval. Lisaks aitaksid tulemuste paremale esiletulekule kaasa lisaks kvaliteetsetele andmetele ka kvantitatiivsed andmed.

Edaspidistes uurimustes võiks selgitada rohkem, millised erinevused seisnevad HEV ja tavaklassi õpilaste viisis vägivalla- ja kiusamisolukordi mõtestada, et selgitada millest tuleneb mõningane vastandlikkus eelkõige reageerimisviisides.

Kokkuvõte

Uurimus vaatleb vägivalla ja kiusamise kirjeldusi, kuna nimetatud nähtused on omavahel mitmetes aspektides seotud. Kirjeldused keskenduvad uurimuses osalejate kogemuste kirjeldusele seoses vägivalla ning kiusamisega. Lisaks on vaadeldud mõlema nähtuse ärahoidmisvõimalusi uurimuses osalejate poolt vaadelduna.

Uurimuslikus osas selgus, et hariduslike erivajadustega (HEV) ja tavaõpilased kirjeldasid vägivalda ja kiusamist liikide alusel sarnaselt, kuid HEV õpilased pidasid vägivalda tõsisemalt kahjustavate tunnustega nähtuseks kui tavaklassi õpilased. Agressoriteks pidasid HEV õpilased endast nooremaid, tavaklassi õpilased endast vanemaid isikuid. Vägivalla ja kiusamise toimumiskohtadeks peeti sageli kooli ja koolilähedasi piirkondi ja peamiselt varjatud kohti.

HEV õpilased olid tihemini kogenud vägivalda ja näinud seda ka kõrvalt rohkem kui tavaklassi õpilased. Mõlema grupi õpilased olid kogenud füüsilist vägivalda, kuid HEV

õpilased nimetasid kogetud olukordade alla ka kiusamist ning tavaklassi õpilased asjade äravõtmist. Samuti leidis mõlemas uuritud grupis õpilasi, kes ei olnud vägivalda kogenud.

HEV õpilaste kogetud vägivallajuhtumid olid valdavalt tõsisemad, kuna sisaldasid peksmist, tavaklassi õpilaste juhtumid olid seotud nt lumega loopimisega.

Ka kiusamise kogemused olid HEV õpilastel suuremad, kuid kiusamist kõrvalt olid rohkem näinud tavaklassi õpilased. Kogetud olukordadena nimetasid mõlema grupi õpilased füüsilist ja verbaalset kiusamist. HEV õpilased nimetasid aga ka kaudset kiusamist ja asjade äravõtmist. Kirjeldatud kiusamisjuhtumites ei olnud märgatavaid erinevusi, mis puudutasid olukordade tõsidusastet, kuid tavaklasside õpilaste kogemused tundusid ohvri enda jaoks siiski tõsisemad, kuna kirjeldasid pikemaajalisi juhtumeid, millel olid ka mõjuvamad negatiivsed tagajärjed ohvri tunnete. Kuigi HEV õpilased nimetasid rohkem eriliiki tundeid oli nende hulgas ka suur hulk ohvreid, kes kiusamist tõsiselt ei võtnud.

Toimetulekuoskused olid uurimuses osalejatel sarnased. Abisaamise võimalustesse usuti mõlema grupi õpilaste poolt rohkem kiusamise- kui vägivallajuhtumitega kokkupuutumisel. Suurem usk oli sellesse HEV õpilastel ja nemad ka rohkem rääkisid oma kogemustest õpetajale või lapsevanemale. Võrreldes kiusamisega teavitasid vägivallaga kokkupuutudes mõlema grupi õpilased üldiselt vähem teisi inimesi abisaamise eesmärgil. Suur hulk mõlema grupi õpilasi kasutas vägivallaga toimetulekul mittetõhusaid viise, kuna HEV õpilased pakkusid toimetuleku võimaluseks tihti vastuagressiooni, tavaklassi õpilased aga leidsid, et seda pole võimalik ära hoida. HEV õpilased käitusid prosotsiaalselt ja ohvrina aktiivsemalt nii positiivses kui negatiivses mõttes kui tavaklassi õpilased. Kõrvalseisjatena olid aktiivsemalt sekkuvad aga tavaklassi õpilased. Suur osa tavaklassi õpilasi käitus mõlemas olukorras vältivalt. HEV õpilased pidasid kiusamise ärahoidmiseks olulisemaks häid suhteid, tavaklassi õpilased aga sekkumist, mis seisnes enda ja teiste kõrvalseisjate poolses vaheleastumises.

Summary

The study coexamines descriptions of violence and bullying as these two phenomena are interconnected in a number of aspects. The descriptions focus on the participants' experiences

of violence and bullying. In addition, the study looks at ways to prevent the relevant phenomena as seen by the study participants.

The study revealed that students with special educational needs (SEN) and students without special needs described violence and bullying similarly based on certain types thereof; however, SEN students considered violence to be a phenomenon with characteristics that carry a more harmful effect than that identified by non-SEN students. SEN students mentioned children younger than themselves as aggressors, while students in a non-SEN group identified persons older than themselves. Violence and bullying were seen most often as taking place at school and in its vicinity in mostly locations concealed from wider view.

SEN students had experienced and witnessed violence more frequently than non-SEN students. Students in both groups had experienced physical violence, yet SEN students listed bullying among situations experienced, and non-SEN students mentioned situations where their things had been taken away. Both groups also included students that had not experienced violence.

Cases of violence experienced by SEN students were overwhelmingly more severe and included beatings, while cases involving non-SEN students consisted in e.g. throwing snow.

Likewise, SEN students had greater experience with bullying; however, non-SEN students had witnessed bullying more. Students in both groups named physical and verbal bullying as among the situations experienced. SEN students also mentioned indirect bullying and taking away of their things. There were no significant differences in the bullying cases described as pertaining to the seriousness of the situation; however, the situations experienced by non-SEN students appeared more serious for the victim as such children described cases with a longer temporal duration with more compelling negative consequences to the victim's feelings. Although SEN students named a greater variety of feelings as relating to bullying, there was a large percentage of victims among SEN students that did not take bullying seriously.

All of the study participants exhibited similar coping skills. The possibilities for getting help in both groups believed more in the cases of bullying than of violence exposure. SEN students had greater belief in ways to gain help, and such students also spoke more to teachers and parents about their experience. Compared with bullying exposed to violence all of groups tend to inform less of other people for the purpose of receive help. Unlike with bullying, in the case of violence, SEN students as well as non-SEN students both informed others less for the purposes of seeking help.

A large number of students in both groups employed inefficient means in dealing with violence as SEN students often listed counterviolence as a way of coping, while non-SEN students found that such violence cannot be prevented. The SEN pupils behave more prosocially in a victim role SEN pupils behave more actively both in positive and negative sense than a class of non-SEN pupils. But as bystanders there were more active supporter for victims among the class of SEN pupils.

A large proportion of non-SEN students adopted an evasive behavior in both of the examined situations. SEN students considered good relations as the most important means to preventing bullying, while non-SEN students viewed intervention – themselves and other bystanders stepping in - as essential.

Tänuõnad

Täna magistritöö valmimise eest oma juhendajat Kristi Kõivu, kes andis tihedat ja kiiret tagasisidet kõigis töö etappides ning kellelt sain palju ideid ja abi töö ülesehituse ja parandustega seoses.

Lisaks olen tänulik kõigile õpetajatele, kes olid nõus lubama intervjuu toimumise, aitasid selgitada õpilaste tausta ja leida sobivaid uurimuses osalejaid.

Samuti on mul heameel, et enamus uurimusse valitud isikuid olid nõus andma intervjuud ja suutsid esitatud küsimusi võtta tõsiselt ning süvenesid teemasse.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

27.05.2015

Kasutatud kirjandus

- Allen, M., Perttu, S. (2010). Sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna õpetajad vägivalla vastu. Õpetaja käsiraamat. Lisamaterjal. *Helsingi Ülikooli Palmenia Täienduskoolitus Keskus*.
- Aluede, O., Adelke, F., Omoike, D. & Afen-Akpaide, J. (2008). A Review of Extent, Nature, Characteristics and Effects of Bullying Behaviour in Schools. *Journal of Instructional Psychology*, 35(2), 151-158.
- Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., Malamuth, N. M. & Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological Science in the Public Interest*, 4(3), 81-110.
- Arriaga, P., Adriaio, F. M., Cavaleiro, I., Silva, A. M., Barahona, I. & Esteves, F. (2014). A „Dry Eye“ for Victims of Violence: Effects of Playing a Violent Video Game on Pupillary Dilation to Victims and on Aggressive Behaviour. *Psychology of Violence*, 1-15.
- Avsi, R., Gücray, S. S. (2013). The Relationships among Interparental Conflict, Peer, Media Effects and the Violence Behaviour of Adolescents: The Mediator Role of Attitudes towards Violence. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(4), 2005-2015.
- Borofsky, L. A., Kellerman, I., Baucom, B., Oliver, P. H. & Margolin, G. Community (2013). Violence Exposure and Adolescents` School Engagement and Academic Achievement Over Time. *Psychology of Violence*, 3(4), 381-395.
- Bosacki, S., Gilles-Rezo, S. (2003). Invisible Bruises: kindergartners` perceptions of bullying. *International Journal of Children`s Spirituality*, 8(2), 163-177.
- Boulton, M. J., Trueman, M. & Flemington, I. (2002). Associations between Secondary School Pupils` Definitions of Bullying, Attitudes towards Bullying, and Tendencies to Engage in Bullying: age sex differences. *Educational Studies*, 28(4), 353-370.
- Carter, S. (2009). Bullying of students with Asperger syndrome. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*. 32, 145-154.
- Carlson K., T. (2006). Poverty and Youth Violence Exposure: Experiences in Rural Communities. *National Association of Social Workers*.

Cappadocia, M. C., Weiss, J. A. & Pepler, D. (2012). Bullying Experiences Among Children and Youth with Autism Spectrum Disorders. *J Autism Dev Disord*, 42, 266-277.

Chin, H., Y.; Bernard-Opitz, V. (2000). Teaching Conversational Skills to Children with Autism: Effect on the Development of a Theory of Mind. *Journal of Autism and Development of a Theory of Mind*, 30(6), 569-583.

Coloroso, B. (2011). Bully, Bullied, Bystander...and Beyond. Help students chose a new roll. *Teaching Tolerance*, 39, 51-53.

Ditter, B. (2011). Bullying And What to Do About it? *Camping Magazine*, 26(31).

Edovald, T. (2008). Delinkventse käitumise levik Eesti tavakoolide 5.-9. klassi noorukite seas. Kokkuvõte uurimistulemustest. Lastekaitse Liit.

Eesti Puuetega Inimeste Koda. (2009). *Sotsiaalteenuste ja hariduse kättesaadavus puuetega lastele ja noortele*. Tallinn.

Eliont, M., Cornell, D., Gregory, A., Fan, X. (2010). Supportive school climate and student willingness to seek help for bullying and threats of violence. *Journal of psychology* 48, 533-553.

Frisen, A., Holmqvist, K. & Oscarsson, D. (2008). 13-year-olds` perception of bullying: definitions, reasons for victimisation and experience of adults` response. *Educational Studies*, 34(2), 105-117.

Garaigordobil, M., Maganto, C., Perez, J. I., Sansinenea, E. (2008). Gender Differences in Socioemotional Factors During Adolescence and Effects of a Violence Prevention Program. *Journal of Adolescence Health*, 44, 468-477.

Gracia, E., Fuenres, M. C., Garcia, F., Lila, M. (2012). Perceived neighborhood violence, parenting styles, and developmental outcomes among spanish adolescents. *Journal of community psychology*, 40(8), 1004-1021.

Grizenko, N. & Pawliuk, N. (1994). Risk and protective factors for disruptive behaviour disorders in children. *Amer. J. Ortopsychiat*, 64(4), 534-543.

- Henry, D. B., Farrel, A. D., Schoeney, M. E., Tolan, P. H. & Dymnicky, A. B. (2011). Influence of school-level variables on aggression and associated attitudes of middle school students. *Journal of School psychology, 49*, 481-503.
- Humbrey, N. (2008). Autistic spectrum and inclusion. Including pupils with autistic spectrum disorders in mainstream schools. *Support of learning, 23*(1), 41-47.
- Hussein, M. H. (2013). The social and emotional skills of bullies, victims, and bully-victims of Egyptian primary school children. *International Journal of Psychology, 48*(5), 910-921.
- Johnson, S. L., Burke, J. G. & Gielen, A. C. (2012). Urban Students' Perceptions of the School Violence. *National Association of Social Workers*.
- Justiitsministeerium. Külastatud 04.04.14, aadressil <http://www.kuriteoennetus.ee/40353>
- Kaikkonen, P. & Hamarus, P. (2008). School bullying as a creator of pupil peer pressure. *Educational Research, 50*(4), 333-345.
- Kalmus, V., Masso, A. & Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Külastatud 12.02.2015, aadressil <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Kane, J. (2008). *Puue ja vägivald*. Euroopa komisjon.
- Kanep, H. (2008). Uuring „Haridusliku erivajadusega õpilane koolikaardil, tugiteenuste kättesaadavus haridusliku erivajadusega õpilasele.“ II osa. Lõpparuanne. Tartu.
- Kaukiainen, A., Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Tamminen, M., Vauras, M., Mäki, H. & Poskiparta, E. (2002). Learning difficulties, social intelligence, and self-concept: Connections to bully-victim problems. *Skandinavian Journal of Psychology, 43*, 269-278.
- Kumpulainen, K., Räsänen, E. & Puura, K. (2001). Psychiatric Disorders and the Use of Mental Health Services Among Children Involved in Bullying. *Aggressive Behaviour, 27*, 102-110.
- Kõiv, K. (2009). Bullying Among Estonian Pupils: An Overview. In: J. Mikk, M. Veisson, P. Luik (Eds.), *Estonian Studies in Education, 1*, 103-124.
- Teenagers in Estonia: Values and Behaviour, (pp. XXX – YYY). Frankfurt am Main

etc.: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009.

Kõiv, K. (2001). *Koolivägivalla mitu palet*. Rmt.: A. Tikerpuu (Toim.), Lastekaitse Liidu konverents „Ei Vägivallale“. Konverentsi materjalid. Lastekaitse Liit, 9-21.

Kõiv, K. (2006). *Kiusamiskäitumise mitu tahku: õpilastevaheline kiusamine, õpilaste kiusamine õpetajate poolt, õpetajate kiusamine õpilaste poolt ning õpetajate kiusamine kooli personali ja lapsevanemate poolt*. Tartu.

Kõiv, K. (2009). Bullying Among Estonian Pupils: An Overview. In: J. Mikk, M. Veisson, P. Luik (Eds.), *Estonian Studies in Education: Teenagers in Estonia: Values and Behaviour, 1*, 103-125. Frankfurt am Main.

etc.: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009.

Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Lee, C. (2006). Exploring teachers' definitions of bullying. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 11(1), 61-75.

Low, S., Van Ryzin, M. (2014). The Moderate Effects of School Climate on Bullying Prevention Efforts. *School Psychology Quarterly*, 29(3), 306-319.

Maaailma tervishoiuorganisatsioon. Külastatud 04.04.14, aadressil <http://ee.euro.who.int/>

Madill, R. A., Gest, S. D., Rodkin, P. C. (2014). Students Perceptions of Relatedness in the Classroom: The Roles of Emotionally Supportive Teacher Child Interactions, Children's Aggressive-Disruptive Behaviors, and Peer Social Preference. *School Psychology Review*, 43(1), 86-105.

Marsh, H. W., Nagengast, B., Morin, A. J. S., Parada, Craven, R. G., Hamilton, L. R. (2011). Construct Validity of the Multidimensional Structure of Bullying and Victimization: An Application of Exploratory Structural Equation Modeling. *Journal of Educational Psychology*, 103(3), 701-732.

McConaughy, S. H., Volpe, R. J., Gordon, M., Antshel, K. M., Eiraldi, R. B. (2011). Academic and Social Impairments of Elementary School Children With Attention Deficit Hyperactivity Disorder. *School Psychology Review*, 40(2), 200-225.

Micami, A. Y., Griggs, M. S., Reuland, M. M., Jia, M. (2013). Collateral Effects of a Peer Relationship Intervention for Children With Attention Deficit Hyperactivity Disorder on Typically Developing Classmates. *School Psychology Review*, 42(4), 458-476.

Menesini, E.; Fonzi, A. (2002). Attribution of meanings to terms related to bullying: A comparison between teacher`s and pupil`s perspectives in Italy. *European Journal Psychology of Education*, 17, 393-406.

Monks, C. P., Smith, P. K. (2006). Definitions of bullying: Age differences in understanding of the term, and the role of experience. *British Journal of Developmental Psychology*, 24, 801-821.

Naylor, P., Cowie, H. (1999). The effectiveness of peer support Systems in challenging school bullying: the perspectives and experiences of teachers and pupils. *Journal of Adolescence*, 22, 467-479.

Naylor, P., Cowie, H., Cossin, F., Bettencourt, R. & Lemme, F. (2006). Teachers` and pupils` definitions of bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 553-576.

Nikkelen, S. W. C., Vossen, H. G. M., Valkenburg, P. M., Velders, F. P., Windhorst, D. H., Jaddoe, V.W. V., Hofman, A., Verhulst, F. C. & Tiemeier, H. (2014). Media Violence and Children`s ADHD-Related Behaviours: A Genetic Susceptibility Perspective. *Journal of Communication*, 64, 42-60.

O`Brennan, L., Bradshaw, C. P. & Sawyer, A. L. (2009). Examining developmental differences in the social-emotional problems among frequent bullies, victims, and bully/victims. *Psychology in the Schools*, 46(2), 100-115.

Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. New York: Routledge, 7-27.

Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. RT I 2010, 41, 240. Külastatud 16.04.2014, aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/115032014036>

Pijl, S. J., Frostad, P. & Flem, A. (2008). The Social Position of Pupils with Special Needs in Regular Schools. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 52(4), 387-405.

- Priddis, L. E., Landy, S., Moroney, D. & Kane, R. (2014). An Exploratory Study of Aggression in School-Age Children: Underlying Factors and Implications for Treatment. *Australian Journal of Guidance and Counselling* 24(1), 18-35.
- Pomeroy, E., Parrish, D. E., Bost, J., Cowlagi, G., Cook, P., Stepura, K. (2011). Educating students about interpersonal violence: comparing two methods. *Journal of Social Work Education*, 47(3), 525-544.
- Pöyhönen, V.; Juvonen, J. & Salmivalli, C. (2012). Standing Up for the Victim, Siding with the Bully or Standind by? Bystander Responses in Bullying Situations. *Social Development* , 21.
- Raaska, H., Lapinleima, H., Sinkkonen, J., Salmivalli, C., Matomäki, J., Mäkipää, S. Elovainio, M. (2012). Experiences of School Bullying Among Internationally Adopted Children: Results from the Finnish Adoption (FINADO) Study. *Child Psychiatry Hum Dev*, 43, 592-611.
- Von Reinghaus, G. N., Castro, P. J., Frisancho, S. (2013). School violence: Subjective theories of academic advisory board members from six Chilean schools. *Interdisciplinaria*, 30(2), 219-234.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K. & Kaukiainen, A. (1996). Bulling as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group. *Aggressive Behaviour*, 22, 1-15.
- Sahin, M. (2010). Teachers` Perspeptions of Bullying in High Schools: A Turkish Study. *Social Behaviour and Personality*, 38(1), 127-142.
- Sharma, M. K., Marimuthu, P. (2014). Prevalence and Psychosocial Factors of Agression Among Youth. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 36(1), 48-53.
- Sherer, P. P., Sherer, M. (2011). Violence among high school students in Thailand: Cultural perspectives. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 867-880.
- Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F. & Liefhoghe, A. P. D. (2002). Definitions of Bullying: A Comparison of Terms Used, and Age and Gender Differences, in a Fourteen-Country International Comparison. *Child Development*, 73(4), 119-1133.

Smith, P. K. (2004). Bullying: Recent Developments. *Child and Adolescent Mental Health*, 9(3), 98-103.

Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). Eesti teismeliste vägivalla tõlgendused. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*, 3/2007.

Taani Lastekaitse Liit (Save the Children Denmark). (2011). *Free from Bullying*

Taylor, L. A., Saylor, C., Twyman, K. & Macias, M. (2010). Adding Insult to Injury: Bullying Experiences of Youth With Attention Deficit Hyperactivity Disorder. *Children's Health Care*, 39, 59-72.

Tement, S., Vukman, K. B., Sostaric, A. (2014). Agression in school and family contexts among youngsters with special needs: Qualitative and quantitative evidence from the TranSpace project. *Children and Youth Services Review*, 44, 46-55.

Tsiantis, A. C. J., Beratis, I. N., Syngelaki, E. M., Stefanakou, A., Asimopoulus, C., Sideris, C. D. The Effects of a Clinical Prevention Program on Bullying, Victimization, and Attitudes toward School of Elementary School Students. *Behavioral Disorders*, 38(4), 243-257.

Türkmen, N., Doköz, H., Akgöz, S., Eren, B., Vular, P. & Polat, O. (2013). Bullying among High School Students. *MAEDICA – A Journal of Clinical Medicine*, 8(2), 143-152.

Türküm, A., S. (2011). School Violence: To What Extent do Preception of Problem Solving Skills Protect Adolescents? *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11(1), 127-132.

Zablotsky, B., Bradshaw, C. P., Anderson & Law, P. (2012). Involvement in Bullying among Children with Autism Spectrum Disorders: Parents' Perspectives on the Influence of School Factors. *Behavioural Disorders*, 37(3), 179-171.

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimismeetod sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikool.

Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014 (2010). Tallinn. Külastatud: 21.04.2015 aadressil: https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/arengukava_vagivalla_vahendamine_2010_2014.pdf

Wiener, J. & Mak, M. (2009). Peer victimization in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Psychology in the Schools*, 46(2), 116-129.

Young, S., Thome, J. (2011). ADHD and offenders. *The World Journal of Biological Psychiatry*, 12, 124-12.

Lisa 1. Intervjuu küsimused-kiusamise ja vägivalla kohta

72

Intervjuu küsimused 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8b, 12b, 15, 16 ja 17 koostas PhD Kristi Kõiv. Küsimused 7, 8a, 9, 10, 11, 12a, 13a ja 14 koostas töö autor.

I Kiusamise/vägivalla kirjeldus

1. Mis tähendab sinu jaoks vägivald?
2. Too näide vägivalla esinemise kohta.
3. Milles väljendub sinu arvates vägivald?
4. Mis tähendab sinu jaoks kiusamine?
5. Too näide kiusamise esinemise kohta.
6. Milles kiusamine väljendub?

II Kiusamise/vägivalla kogemus

7. Milliste kiusamist puudutavate olukordadega oled ise kokku puutunud?
8. a) Mida sa nendes olukordades tundsid? b) Mida sa tegid?
9. Milliseid olukordi oled näinud kõrvalt, kui kiusamine toimub?
10. a) Kui sageli oled kiusamisega kokku puutunud ise seda kogedes?
b) Kui sageli oled kiusamisega kokku puutunud ise seda kõrvalt nähes?
11. Milliste vägivalda puudutavate olukordadega oled ise kokku puutunud?
12. a) Mida sa nendes olukordades tundsid? b) Mida sa tegid?
13. Milliseid olukordi oled näinud kõrvalt, kui vägivald toimub?
14. a) Kui sageli oled vägivallaga kokku puutunud ise seda kogedes?
b) Kui sageli oled vägivallaga kokku puutunud ise seda kõrvalt nähes?

III-Kiusamise/vägivalla ärahoidmine

15. Mida tuleks ette võtta, et vägivalda poleks? Too mõni näide.
16. Mida tuleks ette võtta, et kiusamist poleks? Too mõni näide.

Lisaküsimus:

17. Millist arvamust soovid jagada vägivalla või kiusamise kohta?

Lisa 2. Koodide ja kategooriate moodustamise näited

73

Kirjelduse osa (transkriptsioonist) ÕR	Kodeerimise osa (esialgsed koodid)
<p>3. Milles väljendub sinu arvates kiusamine?</p> <p>Asjade ära võtmine, ära eest jooksmine, lükkamine ja löömine.</p> <p>Vaikus.</p> <p>Kiusamiseks on kahte moodi, on nagu narrimine, nagu peksmine ja segamine.</p> <p>Nagu ee, sa ee...nagu niimoodi...nagu ma ei tea isegi kuidas. Ma ei tea üldse.</p> <p>Ei tohi võtta ära, kui teine tuleb.</p> <p>Ropendamine ja peksmine.</p>	<p>Kiusamise liigid: Füüs: Asjade ära võtmine.</p> <p>Kaudne: Eest ära jooksmine.</p> <p>Füüsiline kiusamine: lükkamine, löömine.</p> <p>Verbaalne: narrimine. Füüsiline kiusamine: peksmine. Segamine.</p> <p>Ei tea.</p> <p>Kiusamise liik: Füüs: Asjade ära võtmine.</p> <p>Verbaalne kiusamine: Ropendamine ja</p> <p>Füüsiline kiusamine: peksmine.</p>

Näide 1: Intervjuu osa transkriptsioon ja kodeerimise esialgsed koodid.

ÕR VÄGIVALD	KK VÄGIVALD	VK VÄGIVALD	KK VÄGIVALD
Instrum agr	Instr agr	Instrum agr	Instr agr
Grupiviisiline agr	Grupiviisiline	Grupiviisiline	Grupiviisiline
Tõhus reageerimine, tegevus	Tõhus reag, tegevus		Tõhus tegevus
Kogemus agr	Ebatõhus tegevus		Ebatõhus tegevus
	Kogemus agr	Kogemused agr	Kogemus agr

Näide 2: Väljavõtte esialgsetest koodidest tabelisse paigutatuna

Vägivald

74

1. Vägivalla mõiste, põhjused, võrdlus, sagedus	Mõiste Põhjused Võrdlus kiusamisega Sagedus ja kogemus
2. Osalejad ja ümbrus	Osalejad Ohvri tunne Ümbrus
3. Vägivalla liigid	Füüs Verb Kaudne Grupiviisiline
4. Vägivallaga toimetulek	Ennetamine Abi kutsumine ja tõhus toimetulek Mittetõhus toimetulek

Näide 3: Kategooriate selekteerimine vägivalla kohta.